

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

10-14. YÜZYIL SİYASETNAMELERİNDE
KAMUNUN YÖNETİMİ DÜŞÜNCESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Saliha Gizem ÖNDER

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNOK

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Saliha Gizem ÖNDER'e ait "10-14. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Kamunun Yönetimi Düşüncesi" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Kamu Yönetimi** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle/ ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

09.08.2019

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNOK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Jülide Gül ERDEM

Üye : Doç. Dr. Barış ÖVGÜN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “**10-14. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Kamunun Yönetimi Düşüncesi**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Saliha Gizem ÖNDER

09.08.2019

ÖN SÖZ

"10-14. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Kamunun Yönetimi Düşüncesi " başlıklı tez çalışması siyasetnamelerin sunduğu birikimin yardımıyla yönetim düşüncesi inşa etmek amacını taşımaktadır. Siyasetnamelere yönelik genel bilgilerin de verildiği çalışma eserleri yazarlarının, dönemlerinin ve coğrafyalarının etkisinin görüldüğü içeriklerine göre belirli sınıflandırmalara tabi tutmuştur. Eserlerin farklılıklarını dikkate alarak temelde teorik ve pratik ayrımın altında hikmet, fakahet, kudret kavramlarına karşılık gelen tasnifler yapmıştır. Benzerlikler üzerinden de karar verme, görevlendirme, denetleme ve cezalandırma şeklinde sıralanan yönetim süreçlerini ve yöneten-yönetilen ilişkisini incelemiştir.

İdare tarihine yönelik yapılan çalışmaların çoğunlukla Osmanlı Devleti döneminde yazılan siyasetnameleri konu edindiği ve teşkilat yapılarının incelenmesiyle sınırlandırıldığı bilinmektedir. Bu çalışma ise Osmanlı Devleti öncesinde kaleme alınan eserleri analiz ederek hem genel araştırma eğilimi içinde göz ardı edilen eserlerin varlığına dikkat çekmeyi hem de bu eserlerin referansında bir yönetim düşüncesi oluşturabilmeyi amaçlamaktadır. Tezdeki kavramların önemli bir kısmı tez danışmanı ile yürütülen tez derslerinde kullanılan kavramlardan alınmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen, tahammül ve nezaket gösteren, iyi bir akademisyen olmanın iyi bir insan olmaktan azade olmadığını söylemenin ötesinde yaşayarak öğreten kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNOK'a ve yüksek lisans eğitimim boyunca kendilerinden pek çok şey öğrendiğim Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nün değerli öğretim elemanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Hayatımın her döneminde bana olan güvenlerini hissettiren, varlıklarını şükür sebebi saydığım, sahip olduklarımın müsebbibi olarak gördüğüm aileme ve desteklerini esirgemeyen kıymetli dostlarıma da müteşekkirim.

Saliha Gizem ÖNDER

09.08.2019

ÖZET

10-14. YÜZYIL SİYASETNAMELERİNDE KAMUNUN YÖNETİMİ DÜŞÜNCESİ

Saliha Gizem ÖNDER

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNOK

Ağustos 2019, 164 + xv Sayfa

Türkiye'de yönetim düşüncesine yönelik çalışmaların genellikle yönetim tarihinden ayrı ele alındığı bilinmektedir. Siyasetnameler ise yönetim tarihi çalışmalarının araştırma evrenine karşılık gelecek nitelikte zengin bir literatür sunmaktadır. Farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yazılan eserler yönetim anlayışına yönelik nasihatler vermektedir. Kamunun yönetimi düşüncesine referans olacak çok sayıda siyasetname değerler manzumesi çerçevesinde yönetim ahlakının değerlendirmesini içermektedir. İdare tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla Osmanlı Devleti dönemi eserlerine yoğunlaşmakta ve incelemelerini idarelerin teşkilat yapılarıyla sınırlamaktadır. Bu çalışma ise literatürde yaygın olan çalışmaların aksine Osmanlı Devleti öncesinde yazılan siyasetnameler üzerinden bir yönetim düşüncesi inşa etmeyi amaçlamıştır. 10-14. yüzyıllar arasında Endülüs'ten Maveraünnehir'e uzanan coğrafyada yazılan yirmi beş siyasetnameyi incelemiştir. Kavramsal olarak açıklanan siyasetnamelerin konularını, genel karakterlerini, gelişme seyrini ele almıştır. Eserleri yazar, dönem ve coğrafya analizleri yardımıyla içeriklerine göre sınıflandırmıştır. Analizlerin ortaya koyduğu farklılıkların dikkate alınmasıyla yapılan ayırmda kamunun yönetimi düşüncesini tartışmıştır. Karar verme, görevlendirme, denetleme ve cezalandırma şeklinde sıralanan yönetim süreçlerini ve yöneten-yönetilen ilişkilerini eserlerin benzerlikleri üzerinden analiz etmiştir. Bu çalışmanın amacı siyasetnamelerin

sunduğu birikim yardımıyla yönetim tarihi üzerinden yönetim düşüncesinin değerlendirilmesi ve yönetsel niteliklerin tespit edilmesidir.

Anahtar kelimeler: Siyasetname, Yönetim Ahlakı, Yönetim Düşüncesi, Yönetim Tarihi.

ABSTRACT

ADMINISTRATIVE THOUGHT OF PUBLIC IN SIYASATNAMAS IN THE 10th-14th CENTURIES

Saliha Gizem ÖNDER

Master Thesis

Department of Public Administration

Advisor: Assist Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK

August 2019, 164 + xv Pages

Studies about administrative thought in Turkey are known to be discussed separately from the history of the administration. Siyasatnamas provide rich literature that corresponds to the research area of studies about administrative history. The works written in different periods and geographies give advice about the approaches of administration. The works that will be the reference for the administrative thought of public include assessment of administrative moral within the framework of values. Studies about administrative history mostly concentrate on the periods of the Ottoman State and limit their investigations to organizational structures of the administrations. This thesis aimed to construct administrative thought with siyasatnamas written before the Ottoman State contrary to the studies that are common in the literature. The twenty-five siyasatnamas written in the geography extending from Andalusia to Transoxania in 10th-14th centuries were examined. The subjects, general characters and the course of development of conceptually explained works are discussed. The works are classified according to their contents with the help of author, period and geography analyzes. In the distinction made by taking into account the differences revealed by the analyzes, the administrative thought of public was discussed. The administrative processes such as decision-making, assignment, inspection and punishment and the relationship between the ruler and the public were analyzed through similarities of works. The aim of this

study is to determine administrative qualifications and evaluate administrative thought through the administrative history with help of the accumulation of siyasnarnas.

Key Words: Siyasnarna, Administrative Morality, Administrative Thought, Administrative History.

Aileme...

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İTHAF	x
İÇİNDEKİLER	xi
TABLolar LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv

GİRİŞ	1
--------------------	----------

I. BÖLÜM

1. SİYASETNAMELER VE SİYASETNAME ANALİZLERİ	5
1.1. Siyasetname Kavramı ve Siyasetnamelerin Konusu.....	5
1.2. Siyasetnamelerin Genel Karakterleri	9
1.3. Siyasetnamelerin Gelişme Seyri	12
1.4. Siyasetnameler Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	17
1.5. Tez Çalışmasının Konusu Olan Siyasetnameler	19
1.6. Siyasetname Analizleri	31
1. 6. 1. Siyasetnameler ve Yazar Analizi	31
1. 6. 2. Siyasetnameler ve Dönem Analizi	36
1. 6. 3. Siyasetnameler ve Coğrafya Analizi	44

II. BÖLÜM

2. SİYASETNAMELERDE KAMUNUN YÖNETİMİ DÜŞÜNCESİ	48
2.1. Siyasetnamelerin Sınıflandırılması	48
2.1.1. Siyasetnamelerin Teorik-Pratik Olarak Sınıflandırılması.....	50

2.1.2. Siyasetnamelerin Teorik-Pratik Olarak Sınıflandırılması Temelinde Hikmet-Fakahet-Kudret Kavramlarıyla Tartışılması	58
2. 2. Hikmet Odaklı Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi	66
2.2.1. Fertten Devlete Yönetim Düşüncesi	64
2.2.2. Yönetimlerin Birbirine Dönüşümü	70
2.2.3. Adalet Eleştirisi Olarak Toplumsal Muhabbet.....	77
2.3. Fakahet Odaklı Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi	81
2.3.1. Mülkün Emanet Kabul Edilmesi.....	81
2.3.2. Yönetimin Temeli: İyiliği Gerçekleştirmek Kötülükten Sakındırmak ...	84
2.3.3. Kamu Görevlerinin Yetkilerine Göre Sınıflandırılması.....	87
2.4. Kudret Odaklı Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi.....	91
2.4.1. Kılıç-Kalem Dengesi.....	91
2.4.2. Yöneten ve Yönetilenlerin Farkı.....	93
2.4.3. Kutsiyete Dayalı Meşruiyet Zemini	97

III. BÖLÜM

3. SİYASETNAMELERDE KAMUNUN YÖNETSEL NİTELİKLERİ	100
3.1. Siyasetnamelerde Karar Verme Süreci ve Karar Verme İlkeleri.....	101
3.1.1. Kararların Kanunlara Dayanması: Kanuniyet İlkesi	101
3.1.2. Danışmanın Esas Olması: Meşveret İlkesi	103
3.1.3. Kanunlar Önünde Eşitliğin Sağlanması: Müsavat İlkesi	105
3.2. Siyasetnamelerde Görevlendirme Süreci ve Görevlendirme İlkeleri	107
3.2.1. Sorumluluk Bilincinin Oluşturulması: Emanet İlkesi.....	107
3.2.2. İşin Ehline Verilmesi: Liyakat İlkesi	108
3.2.3. Kamu Yararının Sağlanması: Menfaat İlkesi.....	111
3.3. Siyasetnamelerde Denetleme Süreci ve Denetleme İlkeleri	113
3.3.1. Devlet Görevlilerinin Denetlenmesi: Memuriyet İlkesi.....	114
3.3.2. Halkın Denetlenmesi: Raiyet İlkesi	117
3.3.3. Düşmanların Denetlenmesi: Adavet İlkesi	118
3.4. Siyasetnamelerde Cezalandırma Süreci ve Cezalandırma İlkeleri	121
3.4.1. Cezaların Kanunlarla Düzenlenmesi: Kanuniyet İlkesi	122
3.4.2. Suçun Önlenmesi: Caydırıcılık İlkesi	124

3.4.3. Suça Göre Ceza Verilmesi: Muvazenet İlkesi	126
3.5. Siyasetnamelerde Yöneten-Yönetilen İlişkisi.....	128
3.5.1. Yönetilenlerin Sınıflandırılması.....	128
3.5.2. Yöneten ve Yönetilenlerin Birbirlerini Yansıtması	133
3.5.3. Yönetilenlere Zulmedilmemesi	136
3.6. Siyasetnamelerde Yönetimsel Dengenin Esas Olması.....	141
3.6.1. Karar Verme Sürecinde Denge	141
3.6.2. Görevlendirme Sürecinde Denge	143
3.6.3. Denetleme Sürecinde Denge	144
3.6.4. Cezalandırma Sürecinde Denge	145
3.6.5. Yöneten-Yönetilen İlişkisinde Denge	146
IV. BÖLÜM	
4. SONUÇ	149
KAYNAKLAR	154
ÖZGEÇMİŞ	164

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Siyasetnamelerin Yazarlarına ve İthaf Edilen Kişilere Göre Sınıflandırılması	35
Tablo 1.2: Siyasetnamelerin Dönemlerine Göre Sınıflandırılması.....	43
Tablo 1.3: Siyasetnamelerin Coğrafyalarına Göre Sınıflandırılması.....	46
Tablo 2. 1: Siyasetnamelerin Teorik ve Pratik Olarak Sınıflandırılması.....	52
Tablo 2. 2: Siyasetnamelerin Teorik-Pratik Ayrımının Belirleyici Unsurları	57
Tablo 2. 3: Siyasetnamelerin Analizleriyle Sınıflandırılması.....	65
Tablo 2. 4: İnsana Ait Kuvvelerin Nitelikleri	67
Tablo 2. 5: Ruhun Bölümlerinin İnsana Özgü Toplumlara Etkisi.....	68
Tablo 2. 6: İbn Haldun'a Göre Devletin Geçirdiği Aşamalar	75
Tablo 2. 7: Yönetimlerin Aşamaları ve Dönüşümleri Arasındaki Benzerlikler	77
Tablo 2. 8: İdarede Görevli Memurların Sınıflandırılması	88
Tablo 2. 9: Yusuf Has Hacıp'e Göre Kılıç ve Kalem İlişkisi.....	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2. 1: Siyasetnamelerin genel sınıflandırılması	60
Şekil 2. 2: Siyasetnamelerin hikmet, fakahet ve kudret kavramlarıyla sınıflandırması	62
Şekil 2. 3: Nasirüddin Tusi'de toplanma biçimleri	79
Şekil 2. 4: Halifenin seçilme usulleri	83
Şekil 2. 5: Emir Timur'a göre saltanat sarayında oturma düzeni.....	95
Şekil 3. 1: Nasirüddin Tusi'nin yönetilenleri sınıflandırması.....	130
Şekil 3. 2: Devlet görevlilerinin niteliklerine göre çadır metaforu	132

GİRİŞ

Yönetim bilimine yönelik çalışmalar yapabilmek için öncelikle yönetim düşüncesinin şekillendiği tarihi tecrübeler hakkında bilgi edinmek gerekmektedir (Güler 2010: 27). Çünkü bir yerin idaresi oranın tarihi ile ilişkilidir (Balta 2003: 42). Aksi halde aktarmacılık yoluyla devşirilen kavramlarla aktarılan yerin belirleyiciliğinde bir düşünce sistemi oluşturulmaya çalışılacaktır. Bunun da etkinlik düzeyi "yabancı bir gerçeğin teorik ifadesi"nden öteye geçmeyecektir (Güler 2010: 70) Siyasetnameler de yönetim düşüncesinin şekillenmesinde katkı sağlayacak tarihi tecrübeleri barındırmaktadır.

Siyasetnameler hükümdarlara ve devlet görevlilerine yönetim hakkında öğütler veren eserlerdir. Yöneticinin özelliklerini, yöneten-yönetilen ilişkisini, yönetimin kavramlarını, unsurlarını, süreçlerini tartışmaktadırlar. Dönemin ve coğrafyanın şartlarına, yazarlarının niteliklerine göre bir yönetim anlayışı ortaya koyan siyasetnameler karar verme, görevlendirme, denetleme ve cezalandırma mekanizmalarına dair mevcut olanı ortaya koymakla birlikte olması gerekene de dikkat çekmişlerdir. Yönetimsel kararların bir kanun temelinde belirlenmesini, istişarenin esas olmasını, yasaların önünde herkesin eşit muamele görmesini, görevlerin ehil olanlara verilmesini, tayin ve azillerde toplumsal yararın ön planda tutulmasını, makamların emanet sayılmasını tavsiye etmişlerdir. Devlet görevlilerinin, halkın ve düşmanların denetlenmesine, cezaların hak edene ve hak edilen ölçüde verilmesine ve caydırıcı olmasına da önem vermektedirler.

Siyasetnameler batı literatüründe "hükümdar aynaları (mirrors for princes)" ismiyle kabul görmektedir. Hükümdarlara yönetime dair yol göstermeye karşılık gelen bu metaforik anlatım yönetici ve yönetimin birbirini yansıttığı iddiası üzerine kurulmuştur. Ancak eserleri sadece hükümdarların yazmadığı ve yalnız onlara ithaf

edilmediği, siyasetnamelerin çoğunluğunun devlet görevlileri, dini ve edebi şahsiyetler tarafından kaleme alındığı ve devlet görevlileri ile birlikte şehzadelere de ithaf edildiği bilinmektedir. Siyasetnamelere yönelik yapılacak bir çalışmada başlık ve içerik eserlerde yer verilen kişi ve konuları kapsayacak düzeyde belirlenmelidir. Bu alışma ise yalnız hükümdarın, devlet görevlilerinin, halkın nitelikleri ile yetinmeyip genel olarak bunları da aşan bir idare anlayışını konu edindiğinden, başlığı da doğrudan idareyi merkeze almaktadır. Tezin başlığında yer alan "kamunun yönetimi" ifadesi, modern döneme ait sistematik bir çalışma alanına karşılık gelen "kamu yönetimi"nden farklı olarak "kamu" kavramının "halk, amme" anlamlarına nispeten kullanılmıştır. Bu nedenle "kamu yönetimi" yerine "kamunun yönetimi" ifadesi uygun görülmüştür.

Siyasetnameler hakkındaki çalışmalar çoğunlukla ilahiyatçılar ve tarihçiler tarafından yapılmakta ve Osmanlılar döneminde yazılan eserlere yoğunlaşmaktadır. Osmanlılara ait siyasetnamelerin sayı ve içerik olarak beslediği zenginlik literatürdeki eğilimi haklı çıkarsa da daha öncesinde yazılan eserlerin göz ardı edilmesine yol açmıştır. İdare tarihi çalışmaları ise genellikle siyasetnameler üzerinden çıkarılan teşkilat yapılanmalarının tartışıldığı eserlerdir. Bu alışma literatürde yaygın olan Osmanlı siyasetnameleri ve idare teşkilatı odaklı çalışmaların aksine Osmanlı Devleti ncesi yazılmış siyasetnameleri konu edinmekte ve onlardan bir yönetim düşüncesi inşa etmeye çalışmaktadır.

Tez alışması 10. ve 14. yüzyıllar arasında yazılmış siyasetnameleri incelemiştir. Bu yüzyıllar arası dönem Abbasilerin Büveyhiler tahakkümüne girmesiyle başlayan ve Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri'ne kadar devam eden zaman dilimini içermektedir. Bağımsız idarecilerin altında varlığını devam ettiren birden fazla yönetimin hüküm sürdüğü bu beş yüzyıllık dönem siyasal ve sosyal yapıların sınırlarının belirlendiği bir döneme karşılık gelmektedir. Gaznelilerden Karahanlılara, Murabıtlardan Muvahhidlere, Abbasilerden Selçuklulara, Eyybilerden Memlklere, İlhanlılardan Timurlulara pek çok devlet kurulup yıkılmıştır. Hanedanlıkların, yönetimlerin değişmesine bağlı olarak hükümdarlık anlayışlarının, yöneten-yönetilen ilişkilerinin yeniden tanımlandığı bir dönem olmuştur. 10-14. yüzyıllar arası dönemde yazılan ve Endülüs-Mağrib'den Maveraünnehir'e kadar geniş bir coğrafyanın izlerini taşıyan

siyasetnameler kamunun yönetimi düşüncesinin inşasında da zengin bir yönetsel birikim sunmaktadır.

Bu çalışma beş yüzyıllık süreçte yazılmış yirmi beş siyasetnameyi konu edinmiştir. Eserlerin benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden yönetim düşüncesinin çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünü "Siyasetnameler ve Siyasetname Analizleri", ikinci bölümünü "Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi", üçüncü bölümünü "Siyasetnamelerde Kamunun Yönetsel Nitelikleri", başlıkları oluşturmaktadır.

Birinci bölüm öncelikle siyasetname kavramının anlamını ve köken olarak tahlilini yapmakta, siyasetname literatürünün zenginliğinin siyasetname kavramına yansıyan yönlerini tartışmaktadır. Eserlerin yönetime dair olan konularını genel anlamda ele almıştır. Siyasetnamelerin ideal olarak sunduğu konuların aslında bir yönetim sorunu gibi de değerlendirilebileceğine dikkat çekmektedir. Siyasetnamelerin konularının yazarlarına, ithaf edilen kişiye, yazıldığı coğrafyaya ve döneme göre değişiklik arz ettiğini ifade etmektedir. Eserlerin gelişme seyri tez çalışmasının konusu olan siyasetnamelerle birlikte öncesinde ve sonrasında kaleme alınan metinleri de içermektedir. VIII. yüzyılda yapılan tercüme faaliyetleri ile başlatılan gelişme seyri Osmanlı'nın son dönemine kadar yazılmış olan eserler hakkında da bilgi vermektedir. Siyasetnameler hakkında bibliyografyalar başta olmak üzere yapılan çalışmalar da yer almaktadır. İncelenen yirmi beş siyasetnamenin yazarları, dönemleri ve içerikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yazar, dönem ve coğrafya analizleri de birinci bölümde yer almaktadır. Yazar analizi eserlerin yazarlarının ve ithaf edildikleri kişilerin içerik ve üsluba yansımalarını tartışmaktadır. Dönem analizi eserlerin yazıldığı hanedanlar hakkında bilgi vermiş ve tarihi hadiselerin siyasetnamelere tesirinin olup olmadığını, varsa etki düzeyini izah etmiştir. Coğrafya analizi ise eserlerin yazıldığı yerlere göre bir sınıflandırma yapmış benzer coğrafyalarda yazılan siyasetnamelerin genelde benzer özellikler taşıdığını göstermeye çalışmıştır.

İkinci bölüm siyasetnamelerin farklılıkları üzerinden sınıflandırma yapmaktadır. Eserleri öncelikle niteliklerine göre teorik ve pratik olarak ayırmakta, sonrasında ise

teorik-pratik ayrımın altında "hikmet", "fakahet" ve "kudret" kavramlarıyla tartışmaktadır. Her ayrımın belirleyici olan niteliğini incelemektedir. "Hikmet" odaklı siyasetnameler yönetimi felsefi açıdan değerlendirmiştir. Filozoflar tarafından yazılan eserler fertten devlete uzanan yönetim anlayışını, yönetsel dönüşüm ekseninde toplumsal muhabbeti tesis etme amacıyla ele almışlardır. "Fakahet" odaklı siyasetnameler de yönetimi fıkıh kuralları çerçevesinde hukuki açıdan tartışmışlardır. Fakihler eliyle kaleme alınan eserler devlet mülkünü emanet sayıp kamu görevlerinde yetki ayrımlarını dikkate alarak toplumsal iyiliği gerçekleştirme ve kötülükten sakındırma maksadını önceleyen yönetim düşüncesini oluşturmuşlardır. "Kudret" odaklı siyasetnameler ise devletin yapısını ve işleyişini bürokratik niteliklerle anlatmışlardır. Hükümdarlar ve devlet görevlilerinin yazdığı eserler kılıç-kalem dengesi içinde yöneten ve yönetilen farkını gözeterek kutsiyete dayalı meşruiyet zemini üzerinde yönetim düşüncesini inşa etmeye çalışmışlardır.

Üçüncü bölüm ise siyasetnamelerin benzerlikleri üzerinden kamunun yönetsel niteliklerine yönelik verileri tahlil etmiştir. Karar verme, görevlendirme, denetleme, cezalandırma gibi yönetsel süreçlerin yanında yöneten-yönetilen ilişkilerini ve yönetimde dengenin esas olmasını yönetsel nitelikler arasında saymıştır. Karar verme sürecini kanuniyet, meşveret ve müsavat; görevlendirme sürecini emanet, liyakat ve menfaat; denetleme sürecini memuriyet, raiyet ve adavet; cezalandırma sürecini kanuniyet, caydırıcılık ve muvazenet kavramlarıyla tartışmıştır. Yöneten-yönetilen ilişkisinde yönetilenlerin sınıflandırılması, yöneten ve yönetilenlerin birbirlerini yansıtması ve yönetilenlere zulmedilmemesi konuları üzerinde durmuştur. Yönetimde dengenin esas olması da üçüncü bölümde anlatılan konular arasındadır.

Siyasetnameler genel anlamda yönetime dair nasihatler veremesinin yanında yönetim düşüncesi tartışmalarını derinleştirecek belirleyiciliğe sahip olduğunu gösterecek kadar zengin bir birikim sunmaktadır. Siyasetnamelerin ışığında şekillenen bu çalışma ise yönetim tarihi üzerinden yönetim düşüncesinin değerlendirilmesini ve yönetsel niteliklerin tespit edilmesini amaçlamaktadır.

I. BÖLÜM

1. SİYASETNAMELER VE SİYASETNAME ANALİZLERİ

Siyasetnamelerin sunmuş olduğu birikimin zenginliği "siyasetname" kelimesinin köken olarak taşıdığı izlerde de kendini göstermektedir. Genel olarak hükümdarlara ve devlet görevlilerine yazılan siyasetnameler yönetim unsurlarını tartışan ve yönetim ahlakı inşa etmeye çalışan eserlerdir. VIII. yüzyıldaki tercümelemlerle etkinlik alanı kazanan eserler Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar oldukça kalabalık bir literatüre dönüşmüştür. Siyasetnameler hakkındaki bibliyografik çalışmalar yüzlerce eserden bahsetmektedir. Siyasetnameler yazıldıkları dönemlerin ve coğrafyaların izlerini taşımakla birlikte yazarlarının nitelikleri ve bakış açılarına göre farklı içeriklere de sahiptirler. Eserlerin yazar, dönem ve coğrafya analizleri sunmuş oldukları zengin literatürün karmaşaya dönüşmesini engelleyecektir. Siyasetnamelerin etkisi altında oldukları unsurları analiz etmek eserin ruhuna ortaya koymaya yardımcı olacak, yönetime dair kavramların anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır.

1. 1. Siyasetname Kavramı ve Siyasetnamelerin Konusu

Siyasetname kelime anlamı olarak hükümdarlara ve devlet görevlilerine yönetim hakkında öğütler veren mensur ve manzum şekilde kaleme alınan didaktik nitelikli eserleri ifade etmektedir (Devellioğlu 1986: 101). Yönetimde izlenecek yol anlamındaki "siyaset" ile Farsça yazılı şey manasındaki "name" sözcüklerinden oluşmaktadır. Siyasetnamelere yönelik çalışmalar genel olarak siyasetin Arapça "seyis" kelimesiyle aynı kökten geldiğini kabul etmektedirler. Etimolojik sözlükler de siyaseti at bakıcılığı anlamındaki "seyis" kelimesinin manasının genişlemiş hali olarak tanımlamaktadır (Eyuboğlu 1988: 603). İlk bakışta siyasetin yönetime dair bilinen anlamı ile "seyis"

kelimesi arasında bir bağlantı olmadığı düşünülebilir. Ancak at kültürünün MÖ 2. binyılda Hint-İrani kavimler tarafından Mezopotamya'ya getirildiği ve Orta Asur devirlerinden itibaren devletin en önemli görevlileri arasında kraliyet atlarının bakıcılarının da bulunduğu hatırlandığında seyisten siyasete uzanan yol daha da anlaşılır olacaktır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=seyis&lnk=1>, 04 Haziran 2019'da erişildi). Chicago Asur Sözlüğü'nde de "susānu" kelimesi hem at bakıcılığı, seyislik hem de devlete ait bir sınıfın üyesi olmak şeklinde açıklanmıştır (Brinkman vd. 1992: 379). "Seyis" ve "susānu" kelimelerinin hem anlamlarının hem de seslerinin birbirine yakın olması dönemler ve toplumlar arası geçişliliği de ortaya koymaktadır.

Siyasetin yaygın olarak bilinen ve seyis kelimesi ile aynı kökten gelen anlamının dışında bir de Türkçe "yasa" sözcüğüne bağlı olan manası mevcuttur. Cengiz Han'ın siyasetname niteliği de taşıyan "Yasa"sı askerler arasında avcılık, ordu teşkilatı ve posta sistemi olmak üzere temelde üç konu etrafında şekillenmiştir. İbn Tağriberdi'ye göre bu üç konuyu düzenleyen yasalar Farsça üç anlamına gelen "se" ile birlikte "se-yasa" şeklinde dile getirilir olmuştur. Cengiz Han yasasını ifade etmek için kullanılan "se yasa (üç yasa)" zamanla "siyasa" ve "siyaset" kavramlarına dönüşmüştür (Apaydın 2009: 299).

Siyasetin bir başka anlamı ise cezadır. Kanunlara göre görev ve sorumlulukların, suç ve cezaların belirlenmesine "siyasetü'ş-şeriyeye", hükmün tatbik, cezaların infaz edildiği yere ise "siyaset-gah" denmektedir (Levend 1963: 168). Burada yine siyasetin "yasa" kelimesinden türetildiği varsayımına dönmek yerinde olacaktır. "Yasa"nın köken olarak Moğolca kanun anlamındaki "yasağ"ın bir varyantı olduğu bilinmektedir (<http://lugatim.com/s/yasa>, 05 Haziran 2019'da erişildi). Günümüzde bir şeyin yapılmasını engellemek için koyulan kanuni ya da kanun dışı engel anlamında kullanılan "yasak" da "yasağ" ve "yasa" ile köksel açıdan bağlantılıdır. Cezaların yasalara/yasalara aykırı davranıldığında verildiği hatırlanırsa siyasetin cezaya karşılık kullanılması daha anlamlı olacaktır. Siyasetin hem Cengiz Han Yasa'sına atıfla üç yasadan (se-yasa) hareketle ortaya çıkması hem de Arapça "seyis" kelimesinden türemesi birlikte düşünülürse farklı köklerden aynı manalara ulaşılacağı görülecektir. Siyaset sözlük anlamlarından ve yönetsel sistem içinde kullanılma

biçimlerinden hareketle bir şeyin gözetilerek yönetilmesi manasına gelmektedir. Zamanla kanun koymaya (yasama), politikaya, diplomasiye karşılık da kullanılmıştır.

Siyasetnameler ise basit ve genel ifadeyle yönetimi konu edinen eserlerdir. Yöneticinin özelliklerini, yöneten-yönetilen ilişkisini tartışmaktadırlar. Dönemin ve coğrafyanın şartlarına, yazarlarının niteliklerine göre bir yönetim anlayışı ortaya koymaktadırlar. Yönetimsel kararların bir kanun temelinde belirlenmesini, yetkili kişilere danışılmasını, kanunlar karşısında herkese eşit davranılmasını, görevlerin liyakat sahiplerine verilmesini, tayin ve azillerde toplumsal yararın ön planda tutulmasını, makamların emanet sayılmasını tartışmaktadırlar. Devlet görevlilerinin, halkın ve düşmanların denetlenmesine, cezaların caydırıcı olmakla birlikte hak edene ve hak edilen ölçüde verilmesine de yer vermişlerdir. Siyasetnamelerin bir ideal gibi sunduğu bu konular aslında bir şikâyetin ürünü gibi de değerlendirilebilir. İdeal olarak sunulan yönetim unsuru var olan ve devam ettirilmesi gerekenler arasında izah edilmekle birlikte idare sisteminde ulaşılamamasından şikâyet edilenler arasında da yer bulabilmektedir. Siyasetnamelerde sıklıkla dile getirilen adalet kavramı bunun en belirgin örneğidir. Yazarın adaleti ideal olarak sunması okuyucunun aklına eserin yazıldığı şartların adaletli olduğunu getirirse de esasen siyasetnamede kayıp bir adaletin nasıl tesis edileceği de tartışılıyor olabilir. Aslında adaletin sadece varlığında değil yokluğunda da anlam kazandığı ve o yüzden ideal olarak sunulduğu düşünülmelidir. Bu geçmiş ve günümüz arasında yapılabilecek muhtemel bir karşılaştırmada dönemlerden birinin diğerine üstünlüğü olmasının ötesinde idealize edilen yönetim unsuruna odaklanılmasını sağlayacaktır. Siyasetnamelerde tartışılan bütün yönetim unsurlarına bu bakış açısıyla yaklaşılmalıdır.

Siyasetnameler hükümdarlara, devlet görevlilerine ve idarenin varislerine hitaben yazılmakla birlikte kimseye ithaf da edilmeyebilir. Yazarlar eserleri eğer hükümdarlar için kaleme almışsa "nasihatü'l-mülûk", "adabü'l-mülûk", "tuhfetü'l-mülûk", "siyasetü'l-mülûk", "siyerü'l-mülûk", "siracü'l-mülûk", "miratü'l-mülûk", "gülşen-i mülûk", vezir, emir ve diğer devlet görevlilerine yazmışsalar da "nasihatü'l-vüzera", "miratü'l-vüzera", "tuhfetü'l-vüzera", "kavaninü'l-vüzera" şeklinde adlandırmışlardır (Adalıoğlu 2009: 304). Siyasetnamelere verilen bu isimlerden

genellikle eserin muhatabını anlamak mümkün olsa da her eserin adı aynı biçimde değildir. "Ahkamu's-sultaniyye", "mirsadü'l-ibad", "siyasetü'ş-şeriyye", "tahrirü'l-ahkam", "saltukname", "kabusname", "ferahname", "pendname" gibi adlara da sahip olan eserler isimlerinin çeşitliliğinden de anlaşılacağı üzere oldukça zengin bir literatür sunmaktadır. Çünkü hemen her isim siyasetnamenin yazarına, ithaf edilen kişiye, içeriğine göre değişmektedir. Eserlerin adlarından bazıları yönetimin izah edilme biçimine göre bir ekolün ismine de karşılık gelmektedir. "Siyasetü'ş-şeriyye" ve "ahkamu's-sultaniyye" isimleri genel olarak idarenin fıkıh kuralları etrafında şekillendiği hukuki bir bakış açısına sahip siyasetnameler için kullanılmıştır. "Nasihatu'l-mülûk", "siyerü'l-mülûk" şeklinde isimlendirilen eserler ise genelde tecrübeye dayalı yönetsel bilgiler vermektedir (Köksal 2017: 22). Bu isimlerin siyasetnamelerin içeriklerine göre yapılacak bir ayırmda belirleyici olacağı söylenebilir.

Siyasetnamelerin konuları yazarlarına, şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Ağâh Sırrı Levend eserlerin genellikle ya sultanlar ya da vezirler için yazıldığını ifade etmektedir. Hükümdarlar için kaleme alınan siyasetnamelerde yönetimin şartları, yöneticinin sahip olması gereken özellikler, yönetilenlerin durumu, kötü yönetimlerin sonuçları tartışılmaktadır. Vezirler için yazılan eserlerde ise vezirlerin görev ve yetkileri, hükümdara karşı sorumlulukları, halkla hükümdar arasındaki aracı konumunun nitelikleri anlatılmaktadır. Hükümdarlara ve vezirlere tek siyasetnamede nasihat edildiği "nasihatü'l-mülûk ve'l-vüzera" isimlerinde eserler de mevcuttur (Levend 1963: 168-169). Ahmet Uğur ise hükümdar ve vezirlere yazılan eserlere ek olarak siyasetle birlikte ibadeti, tasavvufu, yaradılış teorilerini, insan gruplarını izaha çalışan genel nitelikli siyasetnamelerden de bahsetmiştir (Uğur 2001: 4). Siyasetnamelerin konuları ithaf edilen kişiye göre değişmekle birlikte eseri yazanın niteliğine göre de farklılıklar ortaya koymaktadır. Eserler ya âlim, düşünür ve tarihçi ya devlet görevlileri ya da hükümdarlar tarafından yazılmaktadır. Âlimler, düşünürler ve tarihçiler tarafından kaleme alınan eserler genellikle adaleti emreden ayetleri, işin ehline verilmesini, idarecinin niteliklerini dile getiren hadisleri, eski İran krallarının (Nuşirvan, Buzurc-Mihr, Erdişir, Babek) hikâyelerini, Yunan felsefesinin yönetsel kodlarını referans kabul etmekte ve dönemin hükümdarına atıfla yazılmaktadır. Devlet görevlilerinin kaleme aldığı siyasetnameler doğrudan yönetimin içinden çıkmakta ve ordunun, hazinenin,

halkın yönetimine dair somut öneriler teklif etmektedir. Hükümdarların yazdığı eserlerde ise yöneticinin nitelikleri, hükümdar olma yolundaki tecrübeleri, iktidarı elde etme ve koruma yönündeki tedbirleri anlatılmaktadır. (Uğur 2001: 67-69).

1. 2. Siyasetnamelerin Genel Karakterleri

Siyasetnameler değerler manzumesi üzerinden yönetime dair bir ahlak anlayışı inşa etmeye çalışmaktadırlar. Siyasetnamelerin sunduğu yönetim ahlakı yüzeysel bir fikirler bütününe karşılık gelmemekte, doğrudan mevcut olandan beslenip onu dönüştürmektedir. Yöneticinin sahip olması gereken nitelikler, devlet memurlarının görevlendirilme biçimleri, hükümdar ve halk arasındaki ilişki zemini, yönetime dair unsurlarla birlikte genel ahlak kurallarını da siyasetnameler içinde bulmak mümkündür. Bu yönüyle eserler her ne kadar idarede görevli olanlara yazılmış olsa da aslında tüm insanlara hitap etmektedir.

Ahlak kelime anlamı itibariyle insandaki iyi veya kötü huyların tamamını anlatmak için kullanılır (<http://lugatim.com/s/ahlak>, 06 Haziran 2019'da erişildi). Yaratılış manasındaki "halk" sözcüğünden türetilen ahlak, etikten farklı olarak insanın içselleştirdiği bir hali anlatmaktadır. "Etik" insanı dışarıdan kendisine zorunlu tutulan bir öğretiyi uygulamakla sorumlu gören bir kavram iken, "ahlak" insanın yaratılışı ve iç dünyası ile alakadar olmuş ve iyiyi gerçekleştirmeye yönelik derinden gelen bir bilinci diri tutmaya çalışmıştır. Bir yönetim ahlakı inşa etmek gayretinde olan siyasetnameler de meşruiyetin zor kullanarak sağlanmasının ötesinde içsel bir mesuliyetin neticesi olmasını ifade etmişlerdir. Siyasetnamelerde yönetim anlayışı ise ahlaka dâhil olan iyi ve kötü hallerden iyinin gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştur.

Siyasetnameler akademik literatürde de ahlak kitapları arasında yer almaktadır. Ağâh Sırrı Levend ahlak kitaplarını genel ahlak, siyasetnameler, nasihatnameler, mevıza yollu eserler, ahlaki güzel sözler, fütüvvetnameler, Kabusname çevirileri, Kelile ve Dimne çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlaki eserler, ahlaki fıkralar ve hikâyeler, atasözleri ve türlü eserler şeklinde sınırlandırmış ve eserlerin bazı konularda birleştiğini

ifade etmiştir. (Levend 1963: 96-97). Ahmet Uğur ise ahlaki eserler, siyasetnameler, ıslahat layihaları, kanunnameler, fütüvvetnameler ve ahi örgütlerinin tüzükleri, sefaretnameler, genel tarihler şeklinde sıralamıştır. (Uğur 2001: 4-7). Siyasetnamelerin çoğunlukla genel ahlak kurallarına, ahlaki hikâye ve atasözlerine yer verdiği, kanunnamelerin, layihaların, sefaretnamelerin de siyasete dair konuları ele aldığı hatırlandığında sıralamadaki eserler arasında geçişlilik olduğu fark edilecektir.

Siyasetnamelerin yazıldığı dönemlerde ahlakın belirleyici unsuru dindir. Ahlak, İslam dininin kaynağı olan Kur'an ve hadisleri referans kabul etmektedir (Levend 1963: 89). Burada dinin sadece ibadetlerle sınırlı bir mefhum olmaktan öte inananların her anını düzenleyen kurallar bütününe karşılık geldiğini söylemek yerinde olacaktır. Bir Müslümanın hayatına dair her ayrıntısını düzenleyen bu kuralların devlet yönetimine yansımaması mümkün değildir. Siyasetnameler hükümdarın özelliklerini, yöneten-yönetilen ilişkisini, devlet memurlarının görevlendirme biçimlerini ayet ve hadisleri referans kabul ederek açıklamaya çalışmış, zengin bir üslup sunmak amacıyla hikâyelere, şiirlere, atasözlerine, vecizelere, teşbihlere de yer vermiştir. Dini kitapları ahlaki kitaplardan ayırmak mümkün değildir. (Uğur 2001: 4). Din ahlakın sınırlarını çizmekte, ahlak ise siyasetnamelerdeki yönetim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Siyasetname niteliği taşıyan "Ahlak-ı Nasırı"de Nasirüddin Tusi ahlakı yönetimle birlikte değerlendirmiş ve pratik felsefenin alt başlıklarını tehzi'ül-ahlâk (ahlak terbiyesi), tedbir-i menâzil (ev idaresi), siyaset-i müdün (devlet yönetimi) şeklinde isimlendirmiştir (Tusi 2013: 14-17).

İdarenin yegâne aktörü sayılan hükümdarın ahlakı kurumsallaştırma yolunda yönetimi içselleştirmesi gerektiğini dile getiren siyasetnameler yöneticinin sahip olduğu özelliklerin yönetime yansıdığını kabul etmektedirler. "Halk hükümdarın dini üzerindedir" ifadesinin sıklıkla dile getirildiği eserler hükümdarın sahip olduğu ahlakın halka ve yönetime yansıdığını, halkın hükümdarın görüşlerini referans kabul ettiğini savunmaktadırlar. (İbnü't-Tıktaka 2016; Necmeddin Daye 2017) Yönetimsel ahlakın kurumsallaşması her ne kadar başta hükümdarın varlığıyla oluşsa da zamanla bir sistem haline gelecektir. Bu yüzden siyasetnameler bir ahlak kitabı şeklinde değerlendirilmiş ve yönetim ahlaktan ayrı düşünülmemiştir (İnalçık 1966: 262).

Siyasetname niteliğindeki pek çok eserin adap ve ahlakla olan bağlantısı isimlerine de yansımıştır. Kınalızade Ali'nin "Ahlak-ı Alai"si, Tosyalı Küçük Mustafa'nın "Ahlak-u's-Saltanat"ı, Kemal b. Hacı İlyas'ın "Adabu'l-Müluk"u, Muhammed b. Ebu Talip'in "Kitabu'l-Edeb"i, İbrahim b. Muhammed'in "Adabu'l-Hilafe"si, Ebu Mansur es-Sealibi'nin "Adabu'l-Mülûk"u, Nasirüddin Tusi'nin "Ahlak-ı Nasiri"si, Muhteşem Efendi'nin "Adabu'l-Hukkam"ı, Hüseyin b. Ayaz Nahvi'nin "Adabu'l-Mülûk"u adap ve ahlakla isimlendirilen eserler içinde sayılabilir (Bursalı Mehmet Tahir 1914; Çolak 2003; Uysal ve Harmancı 1999).

Siyasetnamelerin isimlerinde ve yönetime yaklaşımlarında ifade ettikleri edep ve ahlak kuralları eserlerin üsluplarına da yansımıştır. Yönetime dair unsurlar kaleme alınırken belirli bir üslup biçimi takip edilmiştir. Eserlerin belli istisnaları dışında büyük çoğunluğu besmele, Allah'a şükür, peygambere salavat ve ithaf edilen kişiye dua ile başlamakta ve nihayetinde temenni ve dualarla bitmektedir. Mukaddime bölümünde eserin isminin ne olduğu, kime ve neden yazıldığı, içinde hangi bölümlerin bulunduğu ifade edilir. Siyasetnamenin esas kısmı ikinci kısımdır ve yönetime dair bütün konular burada tartışılır. Hükümdarlık, vezirlik, emirlik, valilik, kadılık, hâkimlik, ordu istihdamı, divan, savaş usulleri, ganimet, hazine ve vergi politikası, yönetimin devamlılığı için gereken şartlar, hükümdar ve halk arasındaki ilişkiler, kamusal harcamalar, suç ve cezalar, görevlendirmenin nitelikleri gibi konular ikinci kısımda tartışılmıştır. Anlamı güçlendirmek için ayetlerden, hadislerden, hikâyelerden, atasözlerinden, teşbihlerden, özlü sözlerden, şiirlerden istifade etmişlerdir. Son bölümde ise yazarın adı, eserin bittiği tarih, okuyanlara faydalı olması yönündeki dua bulunmaktadır. Siyasetnamelerin yazılma sebepleri de karakter özellikleri arasında sayılabilir. Eserler ya yönetimin değerlendirilmesi için hükümdarın isteğiyle ya devlet görevlilerinin teklifleriyle ya yazarın devlete olan borcunu ödemek istemesi sebebiyle ya devlet makamına erişmek amacıyla ya da sonrakilere kolaylık sağlayacak bir örnek olması adına yazılmaktadır (Uğur 2001: 80-81).

1. 3. Siyasetnamelerin Gelişme Seyri

Siyasetnameler yönetime dair zengin bir içeriğe sahiptirler ve sayıca da fazladır. Yöneticinin nitelikleri, yönetimin unsurları, yöneten-yönetilen ilişkileriyle ilgili pek çok nasihatte bulunan eserlerin niceliğinin dışında niteliksel olarak da kapsadığı alanın geniş olması yönetime dair önerisi ve uyarısı olan eserlerin birçoğunun siyasetname olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bir eserin siyasetname sayılabilmesi için yönetime dair unsurları tartışmasının yeterli görülmesi literatürde siyasetname geleneğinin başlangıcının ve sınırlarının tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Siyasetnamenin köken olarak Arapça, Farsça, Moğolca, Asurca kelimelerden izler taşıması bile bu geleneğin zenginliğini ortaya koymaktadır.

Siyasetnamelere yansıyan çeşitliliğin sebebi Müslümanların Suriye, Irak, İran ve Mısır'ı fethederken Roma, Grek, Asur, Babil, Fars gibi uygarlıkların kültür merkezlerini de ele geçirmiş olmalarında aranmalıdır (Hitti 1989: 266). Emevilerin Bizans İmparatorluğu topraklarında, Abbasilerin ise Sasani Devleti'nin yerinde kurulması Yunan ve İran siyasi miraslarının etkisinde kalmalarına yol açmıştır (Uğur 2001: 44). Emevi halifesi Hişam'ın (724-743) kendi idaresinde Bizans ve İran yönetim anlayışlarına ilgi duyması Yunan ve Farsın tesirindeki eserlerin tercüme edilmesini sağlamıştır (Adalıoğlu 2004: 4). Bu eserlerin mütercimlerinden biri olan Mevla Ebu'l-Ala Salim Aristo'nun İskender'e yazdığı pek çok risaleyi tercüme etmiş, Horasan'daki karışıklıkların bastırılmasında görevli valiler için de "Kitab fi's-siyaseti'l-ammiyye" eserini telif etmiştir (Adalıoğlu 2009: 304). Abdülhamid b. Yahya et-Katib'in Emevi Halifesi Mervan b. Muhammed'in (744-750) veliahdı için yazdığı risale ise Arap edebiyatındaki ilk özgün siyasetnamedir (Gündüzöz ve Gündüzöz 2007: 7).

İran'ın Müslümanlar içindeki etkisi İslam'ın Arapça terimlerinin yerine Farsçalarının yaygınlaştırılmasına yol açacak kadar çoktur. Arapça salah yerine Farsça namaz, savm yerine oruç, vuzu yerine abdest, resul yerine peygamber kullanılır olmuştur (Banarlı 1983: 132). Dilde ve yönetimde İranlıların etkili olması idarenin konu edildiği siyasetnamelerde de etkisini göstermiştir. VIII. yüzyılda İbn Mukaffa'nın "Kelile ve Dimne"yi Pehleviceden (eski Farsça) Arapça'ya tercüme etmesi ondan

sonraki yazarlarca devam ettirilen bir yazım geleneğini beraberinde getirmiştir (Rosenthal 1996: 99). İbn Mukaffa'nın "Siyyer-i Mülükü-Acem", "Kitabu'l-Ayin", "Kitabu't-Tac" gibi tercümelerinin yanında hükümdar, devlet görevlileri ve halkın ilişkilerini anlattığı "Edebü'l-Kebir", ahlak ve siyaseti bir arada değerlendirdiği "Edebü's-Sagir" ve "Risaletü's-Sahabe" gibi telifleri de bulunmaktadır (Uğur 2001: 45). "Risaletü's-Sahabe" Abbasi Devleti'nin başlangıçta yaşadığı yönetsel sorunlara Sasani (Fars) yönetim anlayışından çözümler bulmayı amaçlamaktadır (Adalıoğlu 2004: 6). İbn Mukaffa'dan izler taşıyan Cahız'ın "Kitabu't-Tac"ı ise IX. yüzyıl siyasetnamelerinin arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. (Rosenthal 1996: 110). Cahız gibi Muhammed b. Turtuşi'nin, Ebu Mansur es-Sealibi'nin, Maverdi'nin, Gazali'nin, Nizamülmük'ün, Keykavus'un, Ebu Necib Şeyzeri'nin eserlerinde İbn Mukaffa'nın etkisine de bağlı olarak Farsi tesirler bulunmakta, Enuşirvani, Erdeşir, Hürmüz, Behramgur, Yezdicerd gibi İran krallarının hikâyelerine sıklıkla rastlanmaktadır (Adalıoğlu 2004: 8). Horasan valisi Tahir b. Hüseyin'in halife Me'mun'un oğlu Abdullah b. Tahir'e yazdığı mektup da siyasetname özelliği taşımaktadır (Adalıoğlu 2009: 304).

Maverdi'nin siyasetname niteliğindeki eserlerini "Ahkamu's-Sultaniyye", "Edebü'l-Vezir", "Tuhfetu'l-Mülkiyye fi Ahlaku's-Siyasiyye" şeklinde sıralamak mümkündür. Muhataplarına idare ile ilgili nasihatlerde bulunan Maverdi fakih kimliğiyle yönetimi kamu hukuku kuralları çerçevesinde incelemiştir. Ebu Mansur es-Sealibi "Adabu'l-Müluk"unda hükümdarın gerekliliğini, kamu görevlilerinin niteliklerini, ordunun idaresini tartışmıştır. Muhammed b. Turtuşi "Siracü'l-Müluk"da hükümdarın sahip olması gereken özellikleri, ordu ve hazine idaresini, yönetilenlerle kurulması gereken ilişkileri anlatmıştır. Ebü'l-Ferec İbnü'l Cevzi'nin on yedi bölümden oluşan ve halife Müstazi-Biemrillah'a ithafen yazdığı "Mishabu'l-mudi fi hilafeti'l Müstazi" isimli eseri de siyasetnameler arasında sayılabilir. Gaznelilerin ilk hükümdarı Sebüktegin'in oğullarına yazdığı "Pendname"de iyi hükümdarlığın yollarını göstermiştir. Karahanlı Devleti hükümdarı Tabgaç Buğra Han için Yusuf Has Hacip'in kaleme aldığı "Kutadgu Bilig" de özgün siyasetnameler arasında yer almaktadır Cengiz Han'ın "Yasa"sı, Emir Timur'un "Tüzukat"ı, İlhanlılar döneminde Sadi Şirazi'nin Abaka Han'a hitaben yazdığı "Risale-i Engiyanu"su ve İbnü't-Tıktaka'nın "El Fahri"si de siyasetnameler arasında sayılabilir. (Adalıoğlu 2009: 304-305).

Selçuklu Devleti'nin İslam dünyasında geniş sınırlara ulaştığı XI. yüzyılda siyasetnamelerin sayısında da artış meydana gelmiştir. Siyasetnamelerin doğrudan adıyla özdeşleşen Nizamülmülk'ün "Siyeru'l-Mülûk" adlı eseri Selçuklular döneminin önemli metinlerindedir. Keykavus b. İskender'in oğlu Gilan Şah için yazdığı "Kabusname"si, Gazali'nin "Nasihatü'l-Mülûk"u, Necmeddin Daye'nin "Mirsadü'l-İbad"ı, Nizameddin Yahya b. Said b. Ahmed'in "Kitabü Hada'iki's-Siyer fi Adabi'l-Mülûk"u, Muhammed Gazi el-Malatyavi'nin "Ravzatu'l-Ukul"u, Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi'nin "Rahatü's-Südur ve Ayet'üs-Sürur"u, Ahmed b. Sad. Mehdi ez-Zencani'nin Alaeddin Keykubat'a ithafen yazdığı "Letaifü'l Alaiyye fil Feza'il's-Seniyye"si de Selçuklu hâkimiyeti altında yazılan eserlerdir (Adalıoğlu 2009: 305).

Eyyübiler zamanında Selahaddin Eyyübi'ye hitaben kaleme alınan Şeyzeri'nin "Nehcü's-sülûk fi Siyasetü'l-Mülûk"u ve Ebu Necib Sühreverdi'nin "Siyasetü'l-Mülûk"u, Selahaddin Eyyübi'nin oğlu Melikü'z-zahir Gazi için yazılan Ali b. Ebubekir el-Herevi'nin "Tezkiretü'l-Hereviyye fi Hiyeli'l-Harbiyye"si de yönetime dair pek çok konuyu tartışan siyasetnamelerdendir. Eyyübiler'den sonra ortaya çıkan Memlükler dönemi siyasetnamelerinden Memlük sultanı Muhammed b. Kalavun için İbn Teymiye'nin yazdığı "Siyasetü's-Şeriyye" Maverdi'nin "Ahkamu's-Sultaniyye"sine benzer şekilde kamu hukuku kurallarını tartışan eserlerdendir. Bedreddin ibn Cemaa'nın Melikü'n Eşref Halil b. Kalavun için yazdığı "Tahrirü'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslam" eseri de Memlükler zamanında kaleme alınan siyasetnamelerdendir (Adalıoğlu 2009: 306). Hindistan'da yazılan siyasetnameler de mevcuttur. Delhi sultanlarından Aybeg ve İltutmuş dönemlerinin tarihçisi Fahreddin Mübarek Şah'ın "Adabu'l-Harb veş-Şecaa"sı, Bereni'nin "Fetava-yi Cihandari"si bunlardan bazılarıdır. Safeviler dönemi âlimlerinden Muhammed Bakır es-Sebzevari'nin Şah II. Abbas'a ithafen kaleme aldığı "Ravzatü'l Envar fi Adabu'l-Mülûk" Farsça mesnevi tarzında yazılan eserlerdendir (Adalıoğlu 2009: 306).

İslam dünyasının batısındaki siyasetnameler arasında da Ebu Bekir Muhammed b. Hasan el-Muradi el-Hadrami'nin Emir Ebu Bekir b. Ömer'in isteği üzerine yazdığı "Kitabü's-Siyase"sini, İbn Bacce'nin kaleme aldığı "Tedbirü'l-Mütevahid", İbn Rüşt'ün "Telhisü's-Siyase"si, Merini hükümdarı Ebu Salim İbrahim b. Ebu'l-Hasan için Ebü'l-

Kasım ibn Rıdvan'ın yazdığı "Şühübü'l-Lami'a fi's-Siyaseti'n-Nafia"sını saymak mümkündür. (Adalıoğlu 2009: 306). İbn Rüşd siyasetname niteliği taşıyan eserinde Platon'un "Devlet"ine şerh getirmiştir. İbn Bacce ise Aristo'nun "Nikomakos'a Ahlak"ını yorumlamıştır. (Rosenthal 1996: 164-165). Ayrıca Farabi'nin "Medinetü'l-Fazıla"sı,"Siyasetü'l-Medeniyye"si ve İbn Sina'nın "Kitabü's-Siyase"si de Yunan siyaset anlayışından izler taşıyan siyasetname örnekleri arasındadır (Levend 1963: 178).

İbn Kuteybe'nin "Uyûnü'l Ahbar"ın ilk bölümü, Hatib el-İskafi'nin "Lutfü't-Tedbir fi Siyaseti'l-Mülûk"ü, İbn Zafer'in "Sülvanü'l-Müta' fi Udvani'l-Etba"ı, Ali b. Rezin el-Katib'in "Adabü'l-Mülûk"ü, Muhammed b. Gazi'nin "Ravzatü'l-Ukül"ü, Burhaneddin Muhammed b. Ali es-Semerkanlı'nın "Agrazü's-Siyase"si, Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin "Kenzü'l-Müluk fi Keyfiyyeti's-Sülûk ve el-Celisü's-Salih ve'l Enisü'n-Nasih"ı, Efdalüddin-i Kaşani'nin "Saz ü Piraye-i Şahan-ı Pür-maye"si, İbnü'r-Rifa'nın "Bezlü'n-Neşaihiş-Şer'iyye fima 'ale's-Sultan ve Vülati'l-Ümur ve Sa'iri'r-Ra'iyye"si, Lisanüddin İbnü'l-Hatib'in "el-İşare ila Edebi'l-Vizare"si, Emir-i Kebir Hemedani'nin "Zahiretü'l-Müluk"ü ve Hunci'nin "Sülukü'l-Mülûk"ü literatürde adı geçen siyasetnameler arasındadır (Adalıoğlu 2009: 306).

Osmanlı Devleti'nde kaleme alınan siyasetnameler de oldukça kalabalık bir liste sunmaktadır. İlk siyasetnameler tercümelere oluşsa da pek çok telif eser de bulunmaktadır. Tercüme eserlerinin başında I. Murad'a sunulan "Kelile ve Dimne", II. Murad için Mercimek Ahmet tarafından tercüme edilen "Kabusname" yer alır. Sadi Şirazi'nin "Bostan" adlı eseri Sûrûrî, Sem'i, Sûdî ve Bursalı Hâvâyî tarafından şerh edilmiştir. Gazali'nin "Tiberu'l-Mesbuk fi Nesayi'l Mülûk" eseri de tercüme edilmiş ve Rüstem Paşa aracılığıyla Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur. (Uğur 2001: 54).

Osmanlılar Devleti I. Bayezid zamanında Şeyoğlu Mustafa tarafından yazılan "Kenzü'l Kübera ve Mehekkü'l-Ümera" telif edilen ilk eserler arasındadır (Köprülü 1986: 118). Osmanlı paşalarından Paşa Ağa b. Hoca Paşa'ya ithaf edilen eserde de hükümdarların ve devlet görevlilerinin nitelikleri tartışılmıştır. Hüsameddin Amasi'nin Gazali ve Maverdi'den esinlenerek yazdığı "Miratü'l-Mülûk"u ve Kasım b. Seydi el-Hafiz Ankaravi'nin "Enisü'l-Celis"i de Osmanlı Devleti'nin ilk dönem teliflerin arasında

yer almaktadır. Musannifek'in yazdığı ve veziriazam Mahmut Paşa aracılığıyla Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilen "Tuhfetu's-Selatin"i ve Akkoyunlulardan sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren İdris-i Bitlisi'nin "Kanun-i Şehinşah"ı ve "Miratü'l-Cemal"i de siyasetname örneklerindedir (Yılmaz 2009: 307). Hacıoğlu Hüsameddin'in "Miftahu'l Adl"ı, Şeyh İbn İsa'nın "Runuzu'l-Kunus"u, Derviş Mehmed'in "Risale"si, II. Murad'ın oğlu II. Mehmed için yazdığı "Nasihat-i Sultan Murad"ı da dönemin siyasetnameleri arasında sayılmaktadır (Uğur 2001: 55).

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem sınırların genişlemesi hem de yönetimde bir takım aksaklıkların oluşması siyasetnamelerin konularını ve sayılarını da etkilemiştir. Lütfi Paşa'nın "Asafname"si bir devlet görevlisinin gözünden yönetime dair pratik öneriler sunan özgün bir siyasetnamedir. Ali Mustafa Efendi'nin "Nushatu's-Selatin"i de bu dönemde yazılan bir Osmanlı siyasetnamesidir. Hasan Kafi el Akhisari'nin "Usulu'l Hikem fi Nizami'l-Âlem"i, "Kitab-ı Müstetab", Katib Çelebi'nin "Düsturu'l-Amel li Islahi'l-Halel"i, Göreceli Mustafa Koçibey tarafından hem IV. Murat hem de Sultan I. İbrahim'e sunulan "Koçi Bey Risalesi", Sadrazam Kuyucu Murat Paşa'ya bilgi vermek amacıyla yazılan "Ayn-i Ali Efendi Risaleleri", Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Nesayihu'l-Vüzera vel Ümera"sı, Nahifi Süleyman Efendi'nin "Nasihatü'l-Vüzera"sı, Katib-i Sadık'ın "Gencine-i Adalet"i, Pir Mehmet Zaifi'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Mehmet Paşa'nın isteği üzerine yazdığı "Gülşen-i Mülûk"u, Şeyh Osman b. Ali'nin "Umurü'l-Ümera"sı, Abdullah Budinli'nin "Nizam-ı Devlet Şerhi", Pertevi Ali Efendi'nin "Dusturü'l-Vüzera"sı, Sarı Abdullah'ın "Tedbiru'n-Neşeteyn ve Islahu'n-Nüşateyn"i, Taib Ahmet Efendi'nin "Nasihatü'l-Mülûk Terğiben li Hüsnî's-Sülûk"u, Nergisi Mehmet Bosnavi'nin "Vasfu'l Kamilfi Ahval-i Veziri'l Adil"i, Abdullah b. Muhammed el Bayrami'nin "Nasihatü'l Mülûk"u, Vahidi'nin "Tecaribü'l-İnsan"ı, Mısır kadısı Ahmet Giritli'nin "Nasihatname"si, Mehmet Emin Behiç'in "Sevanihü'l-Levayih"i, "Kavanin-i Yeniçeriyân", Abdullah Mahir'in "Enisu'l-Mülûk"u, Canikli Hacı Ali Paşa'nın "Tedbir-i Cedid-i Nadir"i, İsmail Hakkı Bursalı'nın "Süluku'l-Mülûk"unun ilk iki bölümü, Ebu Âdem Dede Hatem Akovalızade'nin "Minhacü'l-Ümera fi Ahval-i Salatin ve'l-Vüzera"sı, Mehmet Şerif Esad Efendizade'nin "Fusulü'l-Arafi Şanil Mülûk ve'l-Vüzera"sı, Pirizade'nin "Kitabü's-Siyase"si, Ali Abdurrazık'ın "el-İslam ve Usulü'l-

Hüküm"ü Dede Congi Efendi'nin "Siyasetü'sh-Şeriyeye"si, Kınalızade Ali Efendi'nin "Ahlak-ı Alai"si, Nergisi'nin "Kanun-i Reşad"ı, "Veliyüddin Telhisleri", Hezarfen Hüseyin Efendi'nin "Telhisü'l Beyan fi Kavanin-i Ali Osman"ı, "Kitabu Mesalih-i Müslimin ve Menafi'l-Mü'minin"i, Veysi'nin Sultan I. Ahmed'e sunduğu "Habname"si, Koca Sekbanbaşı'nın IV. Mustafa'ya sunduğu "Hülasat'ul Kelam fi Redd'il Avam"ı Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazılan siyasetnamelerdendir (Uğur 2001; Levend 1963).

Siyasetnamelerin yazıldığı dönemlerin ve coğrafyaların yönetim gelenekleri açısından zengin kadim kültürlerle ev sahipliği yapması eserlerin nicelik ve niteliklerini belirlemiştir. Eserlerin İran, Yunan, Hint, Moğol gibi pek çok medeniyetten izler taşıması da bu zenginliğin sonucudur. Uygarlıklar arasındaki etkileşimlerle dönüşen ve değişen yönetim anlayışları, yönetsel kurumlar siyasetnamelerde tartışılmıştır. İslam tarihinde halife Ali b. Ebu Talip'in Mısır valisi Malik el-Eşter en-Nehai'ye gönderdiği mektup her ne kadar siyasetnamenin ilk örneklerinden sayılsa da yazım geleneği İran ve Yunan kaynaklı eserlerden VIII. yüzyılda yapılan tercümelemlerle başlamış ve yoğun olarak Fars etkisinde devam etmiştir (Adalıoğlu 2009: 304). Emeviler ve Abbasiler döneminde tercüme teliflerle etkinlik alanı kazanan siyasetnameler, Gazneliler, Karahanlılar, Fatimiler, Eyyübler, Memlükler, İlhanlılar, Timurlular dönemlerinde de yazılmış, Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla da sayıca fazlalaşmıştır. VIII. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar yazılan siyasetnamelerden neredeyse daha fazlası Osmanlılar döneminde yazılmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki yönetsel aksaklıklar siyasetnameleri de yansıtmış ve ıslahatnamelere dönüşmüşlerdir. Siyasetnamelerin nicelik ve niteliği yazıldığı dönemin şartlarıyla doğrudan bağlantılıdır.

1. 4. Siyasetnameler Hakkında Yapılan Çalışmalar

Siyasetnameler konusunda yapılan çalışmalar arasında bibliyografya oldukça önemlidir. Siyasetnamelerin yazarları, yazım tarihleri, ithaf edildikleri kişiler, konuları, basılıp basılmadıkları hakkında bilgiler vermektedirler. Siyasetnamelerle ilgili ilk

bibliyografik çalışma Bursalı Mehmet Tahir Bey'in "Siyasete Mûteallik Asar-ı İslamiyye" isimli eseridir. Dönemin âlimlerinden birinin yazılan eserlerin sadece sahnahiv (dil bilgisi), fıkıh, kelam, mantık kaidelerini açıklamakla sınırlı olduğu eleştirisine karşılık yazılan bu eserde yüz yetmiş iki siyasetnamenin kaydı bulunmaktadır. Bursalı risalesinde eserlerin adları, yazarları, dilleri ve buldukları kütüphaneler hakkında bilgi vermiştir (Bursalı Mehmet Tahir 1914). Eserin dili Osmanlıcadır. Agâh Sırrı Levend'in Türk Dili Araştırmaları Yıllığı "Belleten" dergisindeki "Siyasetnameler" adlı makalesi de bibliyografik bir çalışma sunmasının yanında siyasetin anlamını, siyasetnamelerin konusunu, siyasetnamelerin karakterlerini tartışmış ve Arapça, Farsça, Türkçe yüz dört eserin kaydını yapmıştır. Siyasetnamelere ek olarak yirmi dokuz ıslahat layihasının da yazarları ve konuları hakkında bilgi vermiştir (Levend 1963: 177-193).

Halil Uysal ve Mehmet Harmancı'nın birlikte kaleme aldıkları "Osmanlı Çağı Türkçe Siyaset Kitabiyatı" makalesi de siyasetnamelerin bibliyografik bir çalışmasını sunmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında sadece Türkçe yazılan eserleri konu edinen makalede iki yüz yirmi eserin ismi, yazarı, baskısının bulunduğu kütüphane hakkında bilgiler bulunmaktadır (Uysal ve Harmancı 1999: 112-130). Ahmet Uğur "Osmanlı Siyasetnameleri" adını taşıyan eserinde siyasetnamelerin genel özelliklerini, İslam'da din ve siyaset ilişkisini anlatmış, Osmanlı siyasetnamelerini tahlil etmiş ve Osmanlı Devleti'nde yönetimin ilkelerini siyasetnameler üzerinden tartışmıştır. Uğur'un eserinde hem Osmanlı Devleti öncesinde yazılan siyasetnameler hakkında (Uğur 2001: 39-46) hem de Osmanlı siyasetnameleri hakkında (Uğur 2001: 53-66) bibliyografik çalışmalar bulunmaktadır.

Siyasetnameler hakkında yapılan başka bir çalışma da Orhan M. Çolak'ın yazdığı "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnameler Bibliyografyası" eseridir. Eserde Osmanlılara kadar siyasetnamelerin gelişme seyri, Osmanlı Devleti'ndeki ilk tercüme ve telifleri, XVI-XVII. yüzyıl eserleri, XVIII-XIX. yüzyıl eserleri ayrı başlıklar altında izah edilmiş, Osmanlı siyasetnamelerinin konuları ve çalışmanın metodu anlatıldıktan sonra bibliyografyaya geçilmiştir. İki yüz altmış dokuz siyasetnamenin kaydının bulunduğu eserde metinler yazarının adı, varsa yazma nüshaları ve baskılarıyla birlikte verilmiştir (Çolak 2003: 350-378).

Siyasetnamelere yönelik bibliyografik çalışmalara benzer şekilde geniş bilgiler sunan çalışmalar da mevcuttur. Bahadır Türk'ün "Çoban ve Kral Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi" (Türk 2012), Orhan Keskintaş'ın "Adalet, Ahlak ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri" (Keskintaş 2017), Fahri Unan'ın "İdeal Cemiyet İdeal Hükümdar İdeal Devlet" (Unan 2004) isimli eserleri siyasetnameler hakkında oldukça geniş bilgiler içermektedir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan Hasan Hüseyin Adalıoğlu'nun Osmanlı Devleti öncesi yazılan siyasetnameleri konu edindiği (Adalıoğlu 2009: 304-306) ve Coşkun Yılmaz'ın Osmanlı siyasetnamelerini anlattığı (Yılmaz 2009: 306-308) "Siyasetname" maddesi siyasetnameler hakkında genel bilgiler vermektedir. Hasan Hüseyin Adalıoğlu'nun "Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları" makalesi de Fars, Hint, Yunan, Arap ve Uzak Doğu kültürlerinin siyasetnameler üzerindeki etkisini tartışmaktadır (Adalıoğlu 2004: 1-21). Coşkun Yılmaz "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin İlkeleri" isimli makalesinde ise siyasetnameleri referans kabul ederek yönetimi adalet, müşavere, murakabe, liyakat gibi kavramlarla açıklamaya çalışmıştır (Yılmaz 2013: 517-532). İskender Pala'nın Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "Nasihatname" maddesi (Pala 2006: 409-410), Halil İnalçık'ın "Kutadgu Bilig'te Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" (İnalçık 1966: 258-274), Mahmut Arslan'ın "Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler" (Arslan 1989: 231-262) makalelerinde de genel olarak siyasetnameler hakkında bilgiler verilmektedir.

1.5. Tez Çalışmasının Konusu Olan Siyasetnameler

Siyasetnameler hakkındaki çalışmalar çoğunlukla ilahiyatçılar ve tarihçiler tarafından yapılmakta ve Osmanlılar döneminde yazılan eserlere yoğunlaşmaktadır. Osmanlılara ait siyasetnamelerin sayı ve içerik olarak beslediği zenginlik literatürdeki eğilimi haklı çıkarsa da daha öncesinde yazılan eserlerin göz ardı edilmesine yol açmıştır. İdare tarihi çalışmaları ise genellikle siyasetnameler üzerinden çıkarılan teşkilat yapılanmalarının tartışıldığı eserlerdir (Altunok 2012: 235). Bu çalışma literatürde yaygın olan Osmanlı siyasetnameleri ve idare teşkilatı odaklı çalışmaların aksine Osmanlı Devleti öncesi yazılmış olan siyasetnameleri konu edinmekte ve onlardan bir yönetim düşüncesi inşa etmeye çalışmaktadır.

Siyasetnamelerin seçimi Osmanlılar öncesi olarak tayin edildiğinden tez çalışmasının araştırma dönemi 14. yüzyılla bitmektedir. Zaman aralığının başlangıcı ise 10. yüzyıldır. 10. yüzyıl eserlerin seçildiği coğrafyalarda bir dönüm noktası, yeni bir dönemin başlangıcıdır. 945 yılından itibaren Abbasilerin üzerinde Büveyhi baskılarının artmasıyla Bağdat bir devlet merkezi olma özelliğini yitirmiş ve taşra kasabasına dönüşmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda 945 yılından sonraki beş yüz yıl içinde eski hilafet toplumunun yerine bağımsız idarecilerin altında varlığını devam ettiren birden fazla yönetim anlayışına sahip bir toplumun geçmesine yol açmıştır. Bu toplum hem teklife hem de çokluğa karşılık gelmektedir. Bahse konu dönemde Bağdat da dâhil hiçbir şehrin kültürel anlamda merkezi bir niteliğe sahip olması mümkün değildi. Mağrib bölgesindeki Berberi hanedanlar İspanya ve Mağrib'de; Mısır ve Suriye'dekiler diğer Arap topraklarıyla birlikte Kahire'de birleşiyorlardı. İran ülkeleri kültürün en önemli taşıyıcısı olan dillerini, Farsça'yı geliştirerek ve yaygınlaştırarak; Avrasya'da bulunan müslümanlar da Hint Okyanusu kıyılarındaki müslümanların ticaret odaklı devletleri gibi kendilerine has bir medeniyet inşa etdiler. Siyasetnamelerin yazıldığı bu İslam coğrafyasında ayrılıklar bir bütünlüğün içindeki zenginliklerdi. Çünkü her topluluk aslında bir büyük İslam toplumunun parçalarıydı. Siyasetname yazarlarının birçoğunun sürekli bir vesileyle kendi memleketlerinden, o küçük topluluklarından ayrıлып büyük toplum olarak nitelenen Darü'l-İslam içerisinde seyahatlerine devam etmesi de bunun bir göstergesidir (Hodgson 1995: 3, 9). Bu çalışmanın incelediği siyasetnameler de bahse konu coğrafyalardan seçildiğinden dönem de 10. ve 14. yüzyıllar arası olarak belirlenmiştir. Tez çalışması kapsamında incelenecek ve referans kabul edilip kamunun yönetimi düşüncesinin inşa edilmeye çalışılacağı 10. ve 14. yüzyıllar arasında yazılan siyasetnameler kronolojik sıralamayla aşağıdaki gibidir:

"El-Medinetü'l-Fazıla" ve "Es-Siyasetü'l-Medeniyye": Meşşai okulu temsilcisi Farabi tarafından yazılmışlardır. Farabi Abbasi İmparatorluğu'nun parçalanmaya başladığı bir dönemde yaşamıştır (Ülken 2015: 226). Batı dünyasında "Alfarabi", "Alpharabius" ve "Abunaser" olarak tanınmaktadır. Fıkıh, hadis, tefsir eğitimlerinin yanında mantık, matematik, felsefe ilimlerine de ilgi duymuştur (Şerif 2015: 65). Samani hükümdarı Nuh b. Saman'ın isteği üzerine Buhara'ya gelmiş, orada bir ansiklopedi (Et-Talim-üs-Sani) yazmakla görevlendirilmiş ve bu eser ona "Muallim-i

Sani” unvanını kazandırmıştır (Ülken 2015: 227). Farabi "El-Medinetü'l-Fazıla"sında insanın toplumsallaşma ve yardımlaşma ihtiyacını, yöneticinin özelliklerini, erdemli ve erdemli olmayan yönetim yapılarını, adaleti konu edinmiştir. "Es-Siyasetü'l-Medeniyye" de ise benzer bir şekilde erdemli ve erdemsiz olan toplumları ve onların yönetimlerini tartışmıştır (Farabi 2012; Farabi 2017).

"Pendname": Gazneli Devleti'nin ilk hükümdarı Sebüktegin tarafından yazılmıştır. Sebüktegin Samani Devleti'nde görev alan Türklerdendir. Vali olarak görev yapmasına rağmen bağımsız Gazneliler Devleti'nin temelini atmıştır (Merçil 2014: 95). Sebüktegin, çocukluk dönemlerinden hükümdar olduğu zamanlara değin başından geçen hemen her hadiseyi kaleme aldirdığı Pendname'yi ise oğlu Emir Mahmud'a ithafen veziri Ebü'l-Feth Büsti'ye yazdırmıştır (Merçil 2014: 125-126). Sultan Mahmud'un saltanata ulaşmasının yolunun babasının tecrübelerinden hareketle kaleme aldirdığı Pendname sayesinde olduğu da yine eserde ifade edilmektedir (Sebüktegin 1975: 227).

"El-Ahkâmü's Sultaniye": Şafii fakihî olan Maverdi (974-1058) tarafından yazılmıştır. Maverdi 364/974 yılında Basra'da doğmuş ve babası gül suyu (mâu'l-verd) işi ile uğraştığı için Mâverdî lakabıyla tanınmıştır (Kallek 2003: 180). Mâverdî hayatının çoğunu, yaşadığı dönemde Abbasi toprakları olan Bağdat ve Basra'da geçirmiştir. Bu dönemde Abbasilere ait toprakların doğu kısmında Şîî-İmamî Büveyhiler, batısında ise Şîî-İsmailî Fâtımîler yer alıyordu (Barca 2014: 15). Mâverdî'nin siyasi düşüncesini ortaya koyduğu dönem ise Dört Halife asrının özlemi ve kurtarıcı beklentisi arasındaki siyasi bunalım dönemidir (Kallek 2003: 181-182). Maverdi pek çok şehirde hâkimlik yapmış, Nişabur yakınında Ustuva şehrinde Baş Kadılık (Kadu'l-Kudat) görevinde bulunmuştur. (Şafak 2017: 21). Maverdi "El-Ahkâmü's Sultaniye"sinde halifenin tayini ve hukuki durumu, vezirlerin tayini, eyalet valilerinin tayini, ordu kumandanlarının tayini, yargı işleri, nüfus işleri, kamu mallarının idaresi, divanların tesisi, suçlar ve hükümler, belediye işleri gibi pek çok konuyu açıklamıştır (Maverdi 2017).

"Nehcü'l Belağa": Mutezili müellif Şerîf er-Radî tarafından yazılmıştır. 970'de Bağdat'ta doğan Şerif er-Radi baba tarafından soyunun Hz. Hüseyin'e, annesi tarafından Hz. Hasan'a dayandığı bilinmekte ve "Zü'l-hasebeyn" şeklinde anılmaktadır. Uzun süre halifelik hayali kuran Şerîf er-Radî, Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh ile dostluk kurmuş ve onun hakkında şiirler kaleme almıştır. Abbâsî vezir ve kâtiplerine de hitaben kasideler yazmıştır. Büveyhî hükümdarı Bahâüddeve ile de ilişkilerini geliştiren Radî, Büveyhî hükümdar, vezir, emîr ve kâtipleri için de kasideler yazmıştır. Mezalim mahkemelerinin başına getirilmesi ve "eş-Şerîfü'l-celîl, eş-Şerîfü'l-ecel, Radî, Zü'l-hasebeyn, Zü'l-menkabeteyn" unvanlarıyla anılması nihayetinde hilâfet arzusundan vazgeçmesine neden olmuştur (Özel 2010: 4). "Nehcü'l-Belağa" İslam dininin dördüncü halifesi Ali bin Ebu Talip'in konuşmalarını, mektuplarını ve veciz sözlerini içermektedir. Eserin birinci bölümünü Ali bin Ebu Talip'in konuşmaları, duaları ve bazı nasihatleri, ikinci bölümünü mektupları, vasiyet ve tavsiyeleri, üçüncü bölümünü ise veciz sözleri oluşturmaktadır (Şerif er-Radi 2016).

"Âdâbü'l-Mülûk": Arap edebiyatında karşılaştırmalı filoloji, şiir eleştirisi, siyaset gibi eserler veren Ebû Mansûr es-Seâlibî (961-1038) tarafından yazılan eser Harzemşahlı Türk emir Ebu'l Abbas Memun b. Memun Harezmsah'a ithaf edilmiştir. Kitap mukaddime ile birlikte on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sultanlara itaat konu edilirken ikinci bölümde sultan ve meliklerle ilgili veciz sözlere, üçüncü bölümde ise meliklerin tavsiyelerine yer verilmiştir. Dördüncü bölüm tamamen siyaset üzerine yoğunlaşmışken, beşinci bölüm meliklerin ahlakı ve adetlerini içermektedir. Altıncı bölüm özellikle de bu çalışmanın konusu olan vezirlerle ilgili hadiseleri ihtiva etmektedir. Ayrıca bu bölümde diğer hükümdar aynalarından farklı ve baskın olarak "Türk Hizmetkarlar"dan bahsedilmektedir. Seâlibî, kitabın muhtelif yerlerinde Türkleri tenkit etmekten geri durmasa da Türklerin samimiyet, kudret, sertlik ve inatçılıklarını anlattığı bu bölümüasında Türk asıllı olduğu bilinen Harizmşahlı'ya bir zarafet göstergesi olarak sunduğu söylenebilir. Yedinci bölüm ise meliklerin maruz kaldığı musibetleri anlatırken, sekizinci bölüm melikin hangi durumlarda nasıl bir siyaset benimseyeceğini ele almaktadır. Son olarak dokuzuncu bölüm de meliklerin hizmetine dair meseleleri konu edinmektedir (Sealibi 1997).

"Siyerü'l-Müluk": Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk (1018-1092) tarafından yazılan eser Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'a ithaf edilmiştir. Nizamülmülk, Hasan b. Ali İshak Tusi (1018-1092) Tus'ta doğmuştur. İdarecilik hayatına Gazne Devleti'ne bağlı Horasan umumi valisi Ebu'l-Fazl Suri'nin maiyetinde başlamıştır. 1040'da Selçukluların hizmetine girmiş ve Alparslan'ın Belh valisi Ebu'l-Ali Şadan tarafından vilayet işleri için görevlendirilmiştir. Alparslan'ın Selçuklu sultanı olmasıyla 1064 yılında vezirliğe getirilmiş, Alparslan ve Melikşah'ın vezirliğini yapmış ve Bağdat'ta adıyla anılan Nizamiye medreselerini de kurmuştur. Melikşah'ın 1092'de Bağdat'a hareketi sırasında sultanın arkasından yola çıkan Nizamülmülk yolda kendisine dilekçe vermek bahanesiyle bir Bâtini tarafından öldürülmüştür. Siyerü'l-Müluk, Sultan Melikşah'ın isteği üzerine 51 fasılda kaleme alınmıştır. Eser bittiğinde Nizamülmülk Melikşah ile Bağdat seferindeydi (Baynurtlugil 2016: 13-15). Eserde vergi memurluğu, vezir ve kölelerin devamlı soruşturulması, hükümdarın adaleti hâkim kılması, devlet ileri gelenleri ve geçimleri, halkın iyiliği için casuslar göndermek, yönetimde meşveretin önemi, ordu ve hazinenin yönetimi, her kavimden asker bulundurmak, hata yaptıkları an memurların cezalandırılması gibi konular işlenmiştir (Nizamülmülk 2016).

"Kutadgu Bilig": Karahanlılar Devleti'nde yetişmiş meşhur şair ve devlet adamı Yusuf Has Hacıp (1021-1070) tarafından yazılmıştır. Yusuf Has Hacıp 11. yüzyılda Karahanlılar döneminde yaşamış, Kutadgu Bilig'i 1070 yılında Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunmuş ve has haciplik unvanıyla ödüllendirilmiştir. Kutadgu Bilig Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra yazılmış ilk eserlerden biridir. Eser Uygur alfabesi ve Uygur Türkçesiyle yazılmıştır. "Mutluluk Veren Bilgi" anlamına gelen Kutadgu Bilig'de dört karakter üzerinden dört kavram anlatılmaktadır. (1) Kün-Toğdı (Gündoğdu, hakan), doğru töre, adaleti temsil eder. (2) Ay-Toldı (Dolunay, vezir) mutluluğu, talihi, devleti simgeler. (3) Ögdülmiş (Övülmüş, vezirin oğlu) akli simgeler. (4) Odgurmış (Uyanmış, vezirin akrabası) akıbeti, yaşamın sonunu simgeler (Yusuf Has Hacıp 2010).

"Kabusname": Ziyari emiri Keykavus oğlu Gilan Şah'a için yazmıştır. Keykavus hükümdar olmadan önce Gaznelilerin hükümdarı I. Mesud'un kızı ile evlenerek onlarla

akrabalık kurmuştur. Mevdud b. Mesud'un nedimliğini yapmışo öldükten sonra tahta geçmiştir. Emirliği boyunca Selçuklu hükümdarları Tuğrul Bey ve Alparslan'a tabi olarak yönetmiştir (Kurtuluş 2002: 357). Kitap padişahlık, nedimlik, kâtiplik, vezirlik, çeribaşılık, fakihlik, müderrislik, kadılık yanında tıp, nücüm, şiir, çevgan oynamak gibi çok çeşitli konularda da bilgiler vermektedir. Eserin, incelenen diğer eserlerdeki resmi söyleme ve sınırlı konulara karşı çeşitli mevzuları samimi bir dille anlatması, Keykâvus'un oğluna hitap ettiğini, ona yönetim dışındaki konularda da yardımcı olmak istediğini göstermektedir (Keykavus 1970).

"Tedbiru'l-Mütevahhid": Endülüs Meşşai okulu temsilcisi batı İslam dünyasında yetişen ilk Müslüman filozof olan İbn Bacce (1077-1139) tarafından yazılmıştır. Batı'da "Avempace" ve "Aven Baddja" olarak bilinen İbn Bacce, tabii ilimler, astronomi, mantık ve müzik alanında da ciddi birikime sahiptir. İşbiliye'de (Sevilla) kendini felsefe alanında yetiştirmiş, Aristoteles ve Farabi'nin eserleri üzerine şerhler yazmıştır (Vural 2016: 242). "Tedbiru'l-Mütevahhid"de ise yönetimi "mütevahid" dediği birey üzerinden değerlendirmektedir. Erdemli yönetimin erdemsiz toplumdaki erdemli "mütevahid"den başlayacağını dile getirmiştir (İbn Bacce 2017).

"Nasihatü'l-Mülûk": Eşari kelamcısı, Şafii fakih ve mutasavvıf olan Gazali (1058-1111) tarafından yazılan eser muhtemelen Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a veya Melik Sencer'e takdim edilmiştir. Gazali, 1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinde Tus'ta dünyaya gelmiştir. "Hüccetü'l-İslam" ve "Zeynüddin" lakaplarıyla anılan Gazali, eğitimine Tus'ta başlamış, Cürcan'da devam etmiş, 1080'de Nişabur Nizamiye Medresesi'nde dersler almaya başlamıştır. Hocası Cüveyni'nin vefatından sonra 1085'de Nizamülmülk ile tanışması Gazali'ye Bağdat Nizamiye Medresesi'ne müderris olma yolunu da açmıştır (Şekerci 2016: 2). Gazali "Nasihatü'l-Mülûk"da adalet ve siyaset, hükümdarın gerekliliği ve nitelikleri, devlet hazinesi ve vergi politikası, devlet görevlilerinin nitelikleri, yönetimin devamlılığını sağlayan şartlar, devlet ve halk arasındaki ilişkiler gibi konuları anlatmıştır (Gazali 2016).

"Nehcü's-Sülûk fi Siyaseti'l-Mülûk": Sufi, fakih ve muhaddis olan Ebu Necip Sühreverdi (1097-1168) tarafından yazılmıştır. Sühreverdi 1097 (h. 490) yılında

Sühreverd'de doğmuş, 1168 (h.563)'de de Bağdat'ta vefat etmiştir. İlim tahsili için genç yaşta Bağdat'a giden Sühreverdi, Bağdat Nizamiye Medresesi'nde de müderrislik yapmıştır. Sühreverdi'nin "Nehcu's-Sülûk fî Siyâseti'l Mülûk" eseri Haçlı Seferlerinin yoğunluk gösterdiği bir dönemde yazılmış ve Selahaddin Eyyûbi'ye ithaf edilmiştir. (Zorlu 2013: 4). Eser halkın devlet başkanlarına olan ihtiyacından, terbiyenin öneminden, devletin temel ve dayanaklarından, hükümdarlarda bulunan iyi ve kötü huylardan, devlet adamlarının mertebelerinden, danışmanın mahiyetinden, siyaset usulünden, orduyu idare etmenin prensiplerinden, cihat hukukundan bahsetmektedir (Sühreverdi 2013).

"Siracü'l- Müluk": Maliki fakih Muhammed b. Turtuşi (d.1059-ö.1126) tarafından yazılan eser Fatımi Halifesi Amir-Biahkamillah'ın veziri Me'mun el-Bataihi'ye ithaf edilmiştir. Muhammed b. Turtuşi İspanya'nın doğusunda bulunan İspanyolca Tortosa olarak bilinen şehirde doğmuştur. Bağdat Nizamiye Medresesi'nde Şafii âlimlerden fıkıh, Hanefi ve Hanbeli alimlerden ise hadis dersleri almıştır. Tasavvufu ilgisi olduğu da bilinmektedir. Muhammed b. Turtuşi'nin şöhreti giderek artmış, Muvahhidler Devleti'nin kurucusu İbn Tumert bile kendisinden ilim tahsil etmiştir (Kılıç 2012: 430). Turtuşi "Siracü'l- Müluk"da hükümdarın nitelikleri, gerekliliği, iktidarı sağlayan temel kurallar, hükümdar halk ilişkisi, görevlendirmede liyakatin önemi, devlet görevlilerinin nitelikleri gibi pek çok konuyu izaha çalışmıştır (Turtuşi 2011).

"Telhisu's-Siyase": Endülüs Meşşai okulunun temsilcisi, filozof, fakih ve hekim olan İbn Rüşd (1126-1198) tarafından yazılmıştır. İbn Rüşd 1126 yılında Kurtuba'da doğmuştur (Şerif 2017: 399). Aristoteles felsefesine bağlı kalarak şerhler yaptığı için İslam dünyasında "eş-Şarih" ve "Şarih-i Azam" olarak tanınmıştır (Ülken 2015: 298). Meşşailiğin Endülüs'teki son temsilcilerinden olan İbn Rüşd'ün, Muvahhid Devleti sultanı Ebu Yakup Yusuf ile tanışması ona hem İşbiliye Kadılığı'nın hem de Kurtuba Başkadılığının kapısını açmıştı (Vural 2016: 247). İbn Rüşd'ün "Telhisu's-Siyase" adlı eseri de Platon'un "Devlet"ine yaptığı şerhi içermektedir. Eserin birinci bölümü erdemliler kentinin inşasını, ikinci bölümü erdemli kentin yöneticisinin sahip olması

gereken ilkeleri ve üçüncü bölüm de erdemli olmayan devlet düzenlerini anlatmaktadır (İbn Rüşd 2013).

"Yasa": Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı Cengiz Han'a (1155-1227) aittir. Timuçin (Cengiz Han)1155'de Moğolistan'da doğmuş, 1206 yılına dek Nayman Tayang Han, Ong Han ve Kutuku-Beki başta olmak üzere bütün bozkır hükümdarlarını hâkimiyeti altına toplamıştır. Onon ırmağı kıyısında aynı yıl yapılan kurultayda dokuz parçalı ak tuğ diktirmiş, kurultay sonunda "Cengiz"(cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı) unvanıyla kağan ilan edilmiştir (Kafalı 1993: 368). Yasalar Altın Ordu, İlhanlı ve Türkistan topraklarında geliştirilerek kullanılmıştır. 14. yüzyıl ortasından itibaren Orta Asya ve İran'da yasaların yerine Türk-Timur İmparatorluğu'nda "Tüzükler", Altın Orda'da ise "Yarlıklar" ortaya çıkmıştır (Bademci 2012: 117). "Yasa" Moğolların atalarından kalma geleneklerinin Cengiz Han'ın kendi koyduğu yasalar da eklenerek bir araya getirildiği bir düzenlemedir (Hartog 2003: 44). Yasalar belirli bir döneme ait olmayıp düzenli bir çalışmanın sonucu değildir. Bunlar Cengiz Han'ın uygun zamanlarda çıkardığı bir takım yasaların toplamından ibarettir (Dinç 2002: 141). "Yasa" görevlilerin nitelikleri, cezalandırma usulleri, kanunun önemi, hükümdarın nihai karar mercii olduğu, düşmanları denetlemenin önemi gibi konuları anlatmaktadır (Cengiz Han 1947).

"Mirsadü'l-İbad": Kübrevi şeyhi ve müfessir olan Necmeddin Daye (1177-1256) tarafından yazılmıştır. Necmeddin Daye, 1177 yılında Rey'de dünyaya gelmiş ve "sütanne ve dadı" anlamına gelen "daye" lakabıyla şöhret bulmuştur. Harizm'de dönemin mutasavvıflarından Kübreviye tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddin Kübra'ya intisap etmiş ve 1223 yılında bitirdiği eseri "Mirsâdü'l-İbâd"ı Sultan Alaeddin Keykubat'a takdim etmiştir. Bu dönemde Konya'ya da giderek Mevlana Celaledin Rumi ve Sadreddin Konevi ile de görüştüğü bilinmektedir (Severcan 2017: 83-87). XIII. yüzyıl İslam dünyasındaki tasavvufi anlayışın önemli temsilcilerinden olan Necmeddin Daye eserini beş bölüm halinde kaleme almıştır. Birinci bölümde giriş, ikinci bölümde mevcudatın başlangıcı, üçüncü bölümde yaratılmışların toplulukları, dördüncü bölümde itaatkâr ve asilerin nefisleri, beşinci bölümde ise tasavvuf gruplarının bir diğer gruba katılmaları ifade edilmiştir. "Mirsâdü'l-İbâd"ın beşinci bölümünün birinci, ikinci ve

üçüncü kısımlarında sultan, vezir ve diğer idarecilerden bahsedildiği için, eser siyasetname literatürü içinde anılmaktadır (Daye 2017)

"Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye": Seyyah, şair olan ve elçilik, danışmanlık görevlerinde bulunan Ali bin Ebu Bekr el-Herevî (d.1147/1148-ö.1215) tarafından yazılan eser Selâhaddîn-i Eyyübî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye ithaf edilmiştir. Herevi 1147 yılında Musul'da dünyaya gelmiştir. Herevî, mensur ve manzum hutbelerini topladığı "el- 'Acâ'ib ve'l-âşâr" adlı eseri Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillah tarafından beğenilmiş hisbe teşkilâtının başına getirilmesini sağlamıştır. Eyyübi Devleti hükümdarı Selahaddin Eyyübi'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye de yakınlığı bulunan Herevî, kendisi için inşa edilen Şâfiî medresesinde (el-Medresetü'l-Hereviyye) ders de vermiştir (İzgi 1998: 221). "Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye" eseri harp sanatını konu edinmektedir. Hükümdarın özellikleri, vezir, hacip, vali, kadı, hâkim gibi devlet görevlilerinin nitelikleri, düşmanın denetlenmesi, danışmanın önemi, savaş taktikleri konularını anlatmaktadır (Herevi 2013).

"Ahlâk-ı Nâsırî": İranlı âlim ve filozof, Bâtınlık okulu temsilcisi Nasirüddin Tusi (1207-1274) tarafından 13. yüzyılda yazılmıştır. Nasirüddin Tusi (1201-1274), matematik, felsefe, fizik, astronomi, mantık, kelam ve ahlak gibi birçok alanda ün kazanmış İslam âlimidir (Şerif 2017: 497). Moğol istilası döneminde yaşayan Tusi, Moğol hükümdarı Hülagu'nun özel astronom ve müneccimi olarak görev almıştı (Vural 2016: 135). İslam bilim kurumlarından Merağa Rasathanesini kurmuş ve burada görev yapmıştır (Ülken 2015: 341). Mevkiini de Hülagu'nun halefi Abaka'nın saltanatında ölümüne kadar korumuştur (Şerif 2017: 499). İslam felsefesinde ahlakçı düşünürlerin başında gelen Tusi'nin "Ahlak-ı Nasiri" adlı eseri İslam dünyasında yazılan sistematik ahlak kitaplarından (Vural 2016: 135). Nasirüddin Tusi "Ahlak-ı Nasiri"de toplumun temeli, toplanma kısımları ve devletin halleri, hükümdarlık yönetimi ve hükümdarların adabı, devlet görevlilerinin ve halkın yönetimi gibi konuları tartışmıştır (Tusi 2013).

"Risale-i Engiyanu" ve "Nasihatü'l-Mülûk": Fars edebiyatı şairlerinden Sadi Şirazi (1218-1291) yazdığı eserlerden "Risale-i Engiyanu"u İlhanlı Devleti hükümdarı Abaka Han'a ithaf ederken "Nasihatü'l-Mülûk"u bir dostunun isteği üzerine yazmıştır.

1213-1218 yılları arasında doğduğu tahmin edilen Sadi, Şiraz'da dünyaya gelmiştir. Bağdat Nizamiye Medresesi'nde tahsilini tamamlayıp Şiraz'a dönen Sadi, Fars bölgesinin yöneticisi olan Atabek Ebubekir Sad bin Zengi'nin şehzadesi Sad bin Ebu Bekir bin Sad'ın yakınları arasına katılmış ve Sadi mahlası da oradan kalmıştır. Sadi Abaka Han ile Şiraz'da hac vazifesini yerine getirip Tebriz yoluyla geri dönerken görüşmüştür (Çiçekler 2008: 406). Her iki eserde de Sadi hükümdarın özellikleri, memurların nitelikleri, liyakatin önemi, denetim usulleri gibi konular anlatmıştır (Şirazi 2016).

"Siyasetü'ş-Şeriyye": Hanbeli fakihî ve Selefi âlimi olan İbn Teymiye (1263-1328) tarafından yazılan eser 1279 ile 1290 döneminde Mısır'da hüküm sürmüş Türk asıllı Bahri Hanedanı'ndan Memlûk Devleti'nin yedinci hükümdarı Muhammed b. Kalavun'a ithaf edilmiştir. Harran'da dünyaya gelen İbn Teymiye (1263-1328), ilk eğitimine Dımaşk'ta babasının müderris olduğu Sükkeriye Darülhadisi'nde başlamış ve daha sonra da aynı medresede 1284 yılında müderris olmuştur. Moğol saldırıları sebebiyle İslam dünyasının çok sıkıntılı günler geçirdiği bir dönemde yaşayan İbn Teymiye, Moğolların Müslümanlığı benimsemesine rağmen, Cengiz Yasalarını uygulamalarını eleştirerek onlara karşı cihat edilmesi fetvası bile vermiştir (Vural 2016: 223). İbn Teymiye eserini, Şam ve Suriye'de iç ve dış siyasi karışıklıklar yaşandığı bir devirde, haçlı saldırıları sonrasında ve Moğol savaşları sırasında yazmıştır (Akyüz 1999: 17). "Siyasetü'ş-Şeriyye" vilayetlerin yönetimi, liyakatin ve istişarenin önemi, kamu mallarının idaresi, suç ve cezaların niteliği gibi konuları içermektedir (İbn Teymiye 1999).

"El-Fahrî": Şii tarihçi İbn Tiktaka(1262-1309) tarafından yazılan eser İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Musul valisi Fahreddin Âsâ'ya ithaf edilmiştir. Şii tarihçisi olan İbnü't-Tiktaka 1262 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Irak bölgesindeki Şiiilerin baş nakibi ve amili olan babasının öldürülmesi üzerine İbnü't-Tiktakâ onun yerine nakib olmuştur. 1302'de Bağdat'tan Tebriz'e gitmek için çıktığı yolculukta hava şartları yüzünden Musul'da beklemiş ve İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Musul valisi Fahreddin Âsâ ile de Musul'da olduğu dönemde tanışmıştır (Hizmetli 2000: 232). "El-Fahrî", bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İbnü't-Tiktaka, ilmin ve

kitapların değerinden, Fahreddin İsâ ile tanışmasından, onun özelliklerinden, kitabın konusundan ve kitabın faydalarından bahsetmiştir. Birinci bölümde ise yazar, sultanların ve meliklerin görevlerini, devlet idaresini, hükümdarı halktan ayıran, onda bulunması veya bulunmaması gereken özellikleri, halkın ona, onun da halka karşı görevlerini dile getirmiştir. Bu bölüm devlet adamları, valiler ve diğer idarecilere yol gösterici ilkeler içerdiğinden siyasetname özelliği göstermektedir. İkinci bölümde de Abbasilerin son dönemine kadar olan İslam devletleri anlatılmıştır (İbnü't-Tıktaka 2016).

"Tahrîrû'l-ahkâm fî tedbîriehli'l-İslâm": Memlükler devri fakihlerinden Bedreddin İbn Cemaa (d.1241-ö.1333) tarafından yazılmıştır. Adiliyye, Salihyye, Nasiriyye medreselerinde müderrislik, Mescid-i Aksa'da, Ezher Camii'nde, Emeviyye Camii'nde, Tolunoğlu Camii'nde imam ve hatiplik, Kudüs'de, Mısır'da kadılık görevleri yapmıştır. 1299'da Suriye'de bulunan Moğol hükümdarı Gâzân Han'ı Dımaşk(Şam)a saldırısından vazgeçirmek için gönderilen ve aralarında İbn Teymiyye, Zeynüddin el-Fârikî ve Kadı Necmeddin İbn Sasrâ'nın da yer aldığı heyetin başında İbn Cemâa bulunmuştur (Akpınar 1999: 389-390). "Tahrîrû'l-ahkâm fî tedbîriehli'l-İslâm" imamet, vezirlik, ordu ve hazine yönetimi, divanın nitelikleri, savaş usulleri konularını içermektedir (Cemaa 2010).

"Timur Tüzükâtı": Timurlu Devleti kurucusu ve ilk hükümdarı Emir Timur (1336-1405) tarafından yazılmıştır. Sahibkiran Emir Timur Çağatay Hanlığı'nda 1336 yılında dünyaya gelmiştir (Bademci 2012: 291). Orta Asya ve İran'da egemenlik kuran Timurluların ilk hükümdarı Emir Timur'un devletini kurduğu coğrafya, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'ın topraklarıdır (Aka 2012: 177). Bu toprakların yanı sıra hükmettiği alanı giderek genişleten Timur bir sıra seferleriyle Harezmi, Uyguristan, Irak ve Güney Anadolu, Altunordu Hanlığı, Delhi Sultanlığı, Suriye, 1042'de ise Ankara Savaşı'yla Osmanlı Devleti topraklarını hâkimiyeti altına almıştır (Çay 2009, <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/> 2314, 20 Haziran 2019'da erişildi). Timur otuz altı yıllık saltanatında yaşadığı olayları temelinde iki bölümde "Tüzükât" adlı eserinde anlatmaktadır. Eserin "Melfuzat" denen ilk kısmında Timur, Tuğluk Temir Han ile olan ilk saltanat kavgasından başlayarak son Ankara

Savaşı'na kadar vuku bulan olayları kendi bakış açısından otuz bir fasıl (kengeş) içinde anlatmıştır. Eserin ikinci bölümü olan "Tüzükat" kısmında ise devlet kurma ve yönetme ilkeleri, istişarenin önemi, devlet görevlilerinin seçilme yönetilme usulleri, vergilendirme, denetimin önemi gibi konuları izah etmiştir (Timur 2010).

"Mukaddime (Üçüncü Bölümü)": Tarihçi, toplum bilimci, filozof, siyaset ve devlet adamı İbn Haldun (1332-1406) tarafından yazılmıştır. Tunus'ta hadis, siyer, fıkıh, kelam, mantık ve felsefe eğitimi alan İbn Haldun, daha sonra Fas'a giderek ilmi çalışmalarının yanında idarecilik görevinde de bulunmuştur (Vural 2016: 256). Beni Hafs hanedanının hizmetinde çalışmış, Gırnata Sultanının vezirliğini yapmıştır (Ülken 2015: 328). Zamanında Tunus'ta Hafsîler, Fas'ta Merînîler, Tilimsân'da Abdülvâdîler, Endülüs'te Nasrîler (Benî Ahmer), Mısır'da Memlûkler hüküm sürmüştür (Uludağ 1999: 539). İbn Haldun siyasi ve ilmi hayatını Tunus, Cezayir, Fas, Endülüs, Mısır gibi değişik şehirlerde geçirmiş, "Mukaddime" adlı eserini ise Tunus'ta yazmıştır (Vural 2016, 256). "Mukaddime" üçbölümden oluşan tarih kitabının giriş kısmıdır (Şerif 2017: 536). Hayatının son döneminde Mısır'a çağrılarak kadılık yapmış, Mısır hükümdarı tarafından Şam'ı zapteden Emir Timur'a gönderilen heyette görevlendirilmiştir (Ülken 2015: 328). İbn Haldun "Mukaddime"nin üçüncü bölümünde devleti asabiyet gibi bir toplumsal gücün ayakta tutacağını, iktidarın tek kişide olmasını, devletlerin de şahıslar gibi bir ömrü olduğunu, devletin geçirdiği aşamaları, halifeliğin sultanlığa dönüşümünü izah etmiştir (İbn Haldun 2014).

Bu çalışma kapsamında incelenen yirmi beş siyasetname çeşitli yazarlarca, birbirinden farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yazılmıştır. Hükümdarların ve devlet görevlilerinin yazdığı eserlerin dışında filozoflar, fakihler, mütekelimler, mutasavvıflar, şairler, tarihçiler, dil bilimciler tarafından yazılanları da mevcuttur. 10-14. yüzyıllar arasındaki beş yüzyıllık süreçte Samaniler, Gazneliler, Karahanlılar, Abbasiler, Murabıtlar, Müvahhidler, Selçuklular, Eyyübiler, Memlûkler, İlhanlılar, Timurlular, Osmanlılar gibi pek çok hanedanlığın kurulup yıkıldığı da hatırlandığında eserlerin çeşitli dönemlerde ve coğrafyalarda yazıldığı da görülmektedir. Siyasetnamelerin çizdiği bu kalabalık resim yönetim düşüncesi inşa etmek adına bir zenginlik olsa da ilk bakışta bir kavram kargaşasına sebebiyet vereceği düşünülebilir. Ancak eserler

üzerinden yapılacak siyasetname analizleri bir yöntem geliştirmeye yarayacak ve yönetimin unsurlarının, süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

1.6. Siyasetname Analizleri

Siyasetnameler yazıldıkları dönemlerin ve coğrafyaların izlerini taşımakla birlikte yazarlarının nitelikleri ve bakış açılarına göre farklı içeriklere de sahiptirler. Eserlerin yazar, dönem ve coğrafya analizleri sunmuş oldukları zengin literatürün karmaşaya dönüşmesini engelleyecektir. Siyasetnamelerin etkisi altında oldukları unsurları analiz etmek eserin ruhunu ortaya koymaya yardımcı olacak, yönetime dair kavramların anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır. Siyasetnameler yazarlarına, ithaf edildikleri kişilere, yazıldıkları dönemlere ve coğrafyalara göre bir içeriğe sahiptirler. İçerikler ise eserlere yönelik bir kimlik inşa etmektedir.

1.6.1. Siyasetnameler ve Yazar Analizi

Siyasetnameler yazarlarının mesleklerine, benimsedikleri sosyal ve siyasal görüşlere, mensup oldukları dini ve felsefi ekollere göre oldukça zengin bakış açıları sunmaktadır. Siyasetname yazarları genel olarak âlim ve düşünürler, devlet görevlileri ve hükümdarlardır (Uğur 2001: 67-69). Âlim ve düşünürler ise filozof, toplum bilimci, şair, dil bilimci, tarihçi, fakih, mütekellim ve mutasavvıf olabilmektedir. Her müellif yönetime dair unsurları hem başka bakış açılarıyla hem de farklı üsluplarla kaleme almaktadır. Eğer eser bir başkasına ithaf edilmiş ise takdim edilenin kimliği de kullanılan üsluba etki etmektedir.

Siyasetname yazarı eğer bir filozofsa yönetimi bir ideal tasarımı üzerinden anlatmaktadır. Farabi (El-Medinetü'l-Fazıla), İbn Rüşd (Telhisü's-Siyase), İbn Bacce (Tedbirü'l-Mütevahhid) ve Nasirüddin Tusi (Ahlâk-ı Nâsırî) gibi filozoflar insanın doğası gereği medeni olduğunu ve yönetim sistemlerinin toplumsallaşma ve yardımlaşma ihtiyacı neticesinde ortaya çıktığını savunurlar. Erdemli yönetimin tartışıldığı eserlerde insanın sahip olduğu kuvveler üzerinden yönetim biçimleri

geliştirirler (İbn Rüşd 2013: 165). Yazarlarca erdemli yönetim cahil, fasık ve sapkın olarak nitelendirilen yönetim biçimlerinin karşısında konumlandırılır. Erdemli yönetime ulaşma yolunda tek gaye mutluluğa (saadet) erişmektir (Nasreddin Tusi 2013: 273). Farabi, İbn Bacce, İbn Rüşd gibi filozoflar siyasetnameleri bir hükümdarın, devlet görevlisinin isteği üzerine ya da onlara hediye etmek adına yazmadığı için herhangi birine ithaf etmemişlerdir. Nasirüddin Tusi ise eserini dönemin Kuhistan valisi Ebu Mansur'un isteği üzerine kaleme almıştır (Şirinov 2012: 240).

Yazar edebi bir kişilikse konuları ele alırken bol hikâyeli ve şiirli, süslü bir dil kullanmaktadır. Sadi Şirazi (Risale-i Engiyanû ve Nasihatü'l-Mülûk) ve Ebu Mansur es-Sealibi (Âdâbü'l-Mülûk) gibi şair ve dil bilimciler eserlerinde yönetim düşüncesini hükümlerlik masalları, deyişleri, nükteleri ve beyitleri ile zenginleştirmektedirler. Şairler, dil bilimciler ve tarihçiler eliyle yazılan eserler devlet görevlilerine ve hükümdarlara ithaf edilmektedir. Arap dil bilimci Ebu Mansur es-Sealibi eserini Harzemşahlı Türk emir Ebu'l Abbas Memun b. Memun Harezmsah'a ithaf ederken (Ebu Mansur es-Sealibi 1997; 12), tarihçi İbn Tıktaka İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Musul valisi Fahreddin İsa (İbn Tıktaka 2016: 13) için yazmıştır. Şair Sadi Şirazi, Risale-i Engiyanu'nda İlhanlı Devleti hükümdarı Abaka Han'a hitap ederken Nasihatü'l-Mülûk eserini kimseye ithaf etmemiştir (Şirazi 2016: 11-12).

Siyasetnameyi Maverdi (El-Ahkâmü's Sultaniye), Gazali (Nasihatü'l-Mülûk), Ebu Necib Sühreverdi (Nehcü's-Sülûk fi Siyaseti'l-Mülûk), Bedreddin İbn Cemaa (Tahrîrü'l-ahkâm fi tedbîriehli'l-İslâm), Necmeddin Daye (Mirsadü'l-İbad) gibi dini şahsiyetler kaleme almışsa üslubu fakih, mütekellim ya da mutasavvıf olmasına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Yazar Maverdi (El-Ahkâmü's Sultaniye), İbn Teymiye (Siyasetü'ş-Şeriyye), Bedreddin İbn Cemaa (Tahrîrü'l-ahkâm fi tedbîriehli'l-İslâm) gibi fakihse yönetimi hukuksal anlamda değerlendirip sade bir anlatımla dile getirmektedir. Fakihler halifenin tayini ve hukuki durumu (Bedreddin İbn Cemaa 2010; Maverdi 2017), devlet görevlilerinin tayini (İbn Teymiye 1999; Maverdi 2017), yargı ve nüfus işleri (Bedreddin İbn Cemaa 2010; Maverdi 2017), kamusal malların idaresi (Bedreddin İbn Cemaa 2010; İbn Teymiye 1999; Maverdi 2017) gibi konuları sıklıkla ve sade bir dille yazmışlardır. Ebu Necib Sühreverdi, Necmeddin Daye gibi

mutasavvıflar ise yoğun metaforik unsurlarla eserlerini kaleme almaktadır. Ebu Necib Sühreverdi'nin siyaset usulünü doğa metaforu (Sühreverdi 2013: 171-174), Necmeddin Daye'nin ise yönetimin unsurlarını çadır metaforu (Necmeddin Daye 2017: 180) ile anlatması bakış açılarındaki farklılığı ortaya koymaktadır. Gazali gibi hem mütekellim hem fakih hem de mutasavvıf olarak bilinen müellifler ise eserlerinde metaforik unsurlardan fazlaca yararlanmalarının yanında yönetimin hukuksal yönünü de gözler önüne sermektedir.

Maverdi'nin eserini kimin için kaleme aldığı kesin olmamakla birlikte iki ihtimal söz konusudur. Eserini ya Abbasi halifesi Kadir-Billah ya da oğlu Kaim-Biemrillah'ın isteği üzerine yazdığı sanılan Maverdi'nin her iki koşulda da Abbasi Devleti üzerinde Şii-Büveyhi hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı dönemde "Ahkamu's-Sultaniyye" yi kaleme aldığı söylenebilir (Erkal 1988: 555). Bedreddin İbn Cemaat Memlûk sultanı El-Melikü'l-Eşref Halil'e (Akpınar 1999: 391); Hanbeli fakih İbn Teymiyye Memlûk Devleti hükümdarı Muhammed b. Kalavun'a (İbn Teymiyye 1999: 5); Maliki fakih Muhammed b. Turtuşî ise Fatıma Devleti halifesi Amir-Biahkamillah'ın veziri Me'mun el-Bataihi'ye (Kılıç 2012; 430) hitaben yazmışlardır. Mütekellimler ve mutasavvıflar, şairler, dil bilimciler ve tarihçiler de eserlerini doğrudan hükümdar ve devlet görevlilerine ithaf etmişlerdir. Kübrevî şeyhi ve müfessir Necmeddin Daye, Selçuklu hükümdarı Aleaddin Keykubat'a (Daye 2017: 86); sufi, fakih ve muhaddis Ebu Necib Sühreverdi, Eyyübi Devleti hükümdarı Selahaddin Eyyübi'ye (Sühreverdi 2013: 4); Eşari kelamcısı, Şafii fakih ve mutasavvıf olarak bilinen İmam Gazali, Büyük Selçuklu sultanı Melik Sencer'e eserlerini takdim etmişlerdir (Gazali 2016: 25-26).

Siyasetname yazarı eğer Nizamülmülk (Siyerü'l-Müluk), Yusuf Has Hacib (Kutadgu Bilig), Ebu Bekr el-Herevi (Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye) gibi devlet görevlisi ise mevcut yönetim zeminini referans kabul ederek devletin yapısını ve işleyişini konu alan bürokratik nitelikleri ağır basan metinler ortaya çıkmaktadır. Devlet görevlilerinin eliyle yazılan eserler genellikle hükümdarlar için olmakla birlikte Ebu Bekr el-Herevi'nin eseri gibi şehzadelere takdim edilenler de bulunmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk devletin hükümdarı Melikşah'a (Nizamülmülk 2016: 14), Yusuf Has Hacib ise Karahanlı Devleti hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a

(Yusuf Has Hacib 2010: 4) eserlerini ithaf etmişlerdir. Eyyübi Devleti'nde elçilik ve danışmanlık hizmetlerinde bulunan Ebu Bekr el-Herevi ise eserini Selahaddin Eyyübi'nin oğlu el-Melikü'z-Zahir Gazi'ye (Herevi 2016: 20) hitaben yazmıştır.

Eser müellifinin hükümdarın kendisi olması durumunda ithaf ettiği kişiye bağlı olarak metnin içeriğinde ve dilinde farklılıklar olmaktadır. Hükümdarların kaleme aldıkları eserler ya kimseye ithaf edilmemiş olur ya da hükümdar kendisine varis gördüğü oğluna hitaben yazar. Gazneli Devleti'nin ilk hükümdarı Sebüktegin Pendnamesi'nde oğullarından Gazneli Mahmud ya da Gazneli İbrahim'den birine hitap ederken (Meriç 1975; 204), Ziyari emiri Keykavus Kabusname'yi oğlu Gilan Şah'a ithaf etmiştir. Hükümdarın oğluna hitaben yazdığı eser ya Pendname (Sebüktegin) gibi şehzadenin hükümdarlık yolunda uyması gereken kuralları ya da Kabusname (Keykavus) gibi bir babanın oğlu için söyleyebileceği hayata dair tüm nasihatleri konu alır. Şehzadeye ithaf edilen ve hükümdarlar tarafından kaleme alınan eserlerde dikkat çeken bir husus da oldukça samimi bir dil kullanılmasıdır. Eğer hükümdar kimseye ithaf etmemişse yönetimin iktidar özelinde tartışıldığı daha çok bireysel başarılarından övgü ile bahsedilen eserler ortaya çıkmaktadır. Emir Timur (Tüzükat) ve Cengiz Han (Yasa)'ın yazdığı eserler bu türdedir. Cengiz Han "Yasa"sını ve Emir Timur "Tüzükat"ını kimseye ithaf etmemiştir.

Siyasetname niteliğindeki eseri yazan bir toplum bilimci ise hiç şüphesiz yönetimi sosyal düzenin temel dinamiklerini referans kabul ederek değerlendirecektir. İbn Haldun da bir siyasetname özelliği gösteren Mukaddime'nin üçüncü bölümünde devletlerin bir ömrü olduğu ve ömürlerini tamamlarken de belirli aşamalardan geçtiği tezini savunmuştur (İbn Haldun 2004: 227-250). Devletin aşamalarını "asabiyet" kavramı üzerinden inşa eden İbn Haldun yönetim biçimlerinin de birbirine dönüşebileceğini ifade etmektedir (İbn Haldun 2004: 272-292). İbn Haldun eserinde doğrudan birine hitap etmemiştir.

Tablo 1. 1: Siyasetnamelerin yazarlarına ve ithaf edilen kişilere göre sınıflandırılması

	Siyasetnamenin İthaf Edildiği Kişi			
	Hükümdar	Devlet Görevlisi	Şehzade	İthaf Edilmeyen
Hükümdar			<ul style="list-style-type: none"> • Sebüktegin-"Pendname" • Keykavus-"Kabusname" 	<ul style="list-style-type: none"> • Cengiz Han-"Yasa" • Emir Timur-"Timur Tüzükatı"
Devlet Görevlisi	<ul style="list-style-type: none"> • Nizamülmülk-"Siyerü'l-Müluk" • Yusuf Has Hacip-"Kutadgu Bilig" 		<ul style="list-style-type: none"> • Ali bi Ebu Bekr el-Herevi-"Tezkiretü'l-Hereviyye" 	
Siyasetname Yazarının Kimliği	Filozof	<ul style="list-style-type: none"> • Nasirüddin Tusi-"Ahlâk-ı Nâsırî" 		<ul style="list-style-type: none"> • Farabi- "Medinetü'l-Fazıla" • Farabi- "Siyasetü'l-Medeniyye" • İbn Bacce-"Tedbirü'l-Mütevahhid" • İbn Rüşd-"Telhisü's-Siyase"
	Dini Şahsiyet	<ul style="list-style-type: none"> • Maverdi-"El-Ahkâmü's Sultaniye" • İmam Gazali-"Nasihatu'l-Mülûk" • Ebu Necib Sühreverdi-"Nehcü's-Sülûk" • Necmeddin Daye-"Mirsadü'l-İbad" • Bedreddin İbn Cema-"Tahrîrü'l-ahkâm" • İbn Teymiye-"Siyasetü's-Şer'iyye" 	<ul style="list-style-type: none"> • Muhammed b. Turtuşî-"Siracü'l-Müluk" 	
	Edebi Şahsiyet	<ul style="list-style-type: none"> • Sadi Şirazi-"Risale-i Engiyanu" 	<ul style="list-style-type: none"> • Ebu Mansur es-Sealibi-"Âdâbü'l-Mülûk" • İbn Tiktaka-"El-Fahri" 	<ul style="list-style-type: none"> • Sadi Şirazi-"Nasihatu'l-Mülûk" • Şerif er-Radi-"Nehcü'l Belağâ"
	Toplum Bilimci			<ul style="list-style-type: none"> • İbn Haldun-Mukaddime (Üçüncü Bölümü)"

1.6.2. Siyasetnameler ve Dönem Analizi

Siyasetnamelerin yazıldıkları dönemlerin bilinmesi eserlerdeki izleri takip etmek açısından önem arz etmektedir. Dönemlendirme tarihi hadiseler, kültürel değişimler, etkili yöneticiler, hanedanlar, bilimsel gelişmelerden herhangi birine göre yapılabilir. Dönem analizinde ise tarihi hadiseler ve hanedanlar dikkate alınmıştır. Tezin konusu olan siyasetnamelerin yazıldığı 10. ve 14. yüzyıllar arasındaki dönem pek çok hanedanlığın kurulup yıkılmasına bağlı olarak yönetim anlayışlarının değiştiği bir dönem olmuştur.

Siyasetnamelerin seçildiği coğrafyalarda 10. ve 14. yüzyıllar arası bir dönüm noktası, yeni bir dönemin başlangıcıdır. 945 yılından itibaren Abbasilerin üzerinde Büveyhi baskılarının artmasıyla Bağdat bir devlet merkezi olma özelliğini yitirmiş ve taşra kasabasına dönüşmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda 945 yılından sonraki beş yüz yıl içinde eski hilafet toplumunun yerine bağımsız idarecilerin altında varlığını devam ettiren birden fazla yönetim anlayışına sahip bir toplumun geçmesine yol açmıştır. Bu toplum hem tekliğe hem de çokluğa karşılık gelmektedir. Bahse konu dönemde Bağdat da dâhil hiçbir şehrin kültürel anlamda merkezi bir niteliğe sahip olması mümkün değildir. Mağrib bölgesindeki Berberi hanedanlar İspanya ve Mağrib'de; Mısır ve Suriye'dekiler diğer Arap topraklarıyla birlikte Kahire'de birleşmektedirler. İran ülkeleri kültürlerinin en önemli taşıyıcısı olan dillerini, Farsça'yı geliştirerek ve yaygınlaştırarak; Avrasya'da bulunan müslümanlar da Hint Okyanusu kıyılarındaki müslümanların ticaret odaklı devletleri gibi kendilerine has bir medeniyet inşa etmişlerdir. Siyasetnamelerin yazıldığı bu İslam coğrafyasında ayrılıklar bir bütünlüğün içindeki zenginlikleri ifade etmektedir. Çünkü her topluluk aslında bir büyük İslam toplumunun parçalarıdır. Siyasetname yazarlarının birçoğunun sürekli bir vesileyle kendi memleketlerinden, o küçük topluluklarından ayrılıp büyük toplum olarak nitelenen Darü'l-İslam içerisinde seyahatlerine devam etmesi de bunun bir göstergesidir (Hodgson 1995: 3, 9). Bu çalışmanın incelediği siyasetnameler de bahse konu coğrafyalardan seçildiğinden dönem de 10. ve 14. yüzyıllar arası olarak belirlenmiştir.

Siyasetnamelerin dönem analizinde seçilen yüzyıllar arasındaki tarihi gelişmeler ve varlığını sürdüren hanedanlar dikkate alınmıştır. 10. ve 14. yüzyıllar arasındaki dönem 945 yılında Büveyhilerin Bağdat'ı işgal ederek Abbasiler hâkimiyeti üzerinde bir baskı unsuru oluşturduğu tarihi gelişmeden başlatılabilir. İranlı ve Şii bir hanedan olan Büveyhiler IX. yüzyılın ortalarında Fars, Huzistan, Kirman ve Cibal bölgelerinde hükümlük kurmuş bir hanedanlıktır. Abbasilerin Büveyhi hanedanlığının baskısı altına girmesi Abbasi halifesi Müstekfi'nin Büveyhilerden Muizzüdevle Ahmet'e "emir'ül ümeralık" payesi vermek zorunda kalmasıyla başlamıştır (Yıldız 1988: 35). Büveyhilerin Bağdat'a hâkim olması halifelerin askeri ve siyasi otoritelerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Her ne kadar Abbasi halifeleri meşruiyetlerini ve dini liderliklerini koruyor gibi görünseler de aslında Büveyhilerin tahakkümü altındaydılar (Merçil 1992: 497). Abbasilerin Büveyhilerin baskısı altında olduğu dönemin siyasetnameleri ise Maverdi'nin "Ahkamu's-Sultaniyye"si ve Şerif er-Radi'nin "Nehcü'l-Belağa"sıdır.

Maverdi halifenin tek ve Kureyş soyundan olmasını savunmaktadır (Maverdi 2017: 32). Maverdi'nin halifenin niteliğine dair bu görüşü yaşadığı dönemden izler taşımaktadır. Kureyş soyundan olması söylemiyle Büveyhilerin mevcut halifelerine karşı bir duruş sergilediği söylenebilir. Maverdi'nin hükümdarı yaygın olan "Allah'ın halifesi" nitelendirmesinin dışında "peygamber halifesi" olarak değerlendirmesi yine Şii Büveyhilerin imamet anlayışında yer alan yanılmaz kanun koyucu fikrini dışladığını göstermektedir. Maverdi'nin halifenin birden çok olmasını reddetmesi de Şii ve Fatımilerin devletlerine ve Endülüs Emevileri halifelerine karşı çıkması şeklinde de değerlendirilebilir (İzzeti 2014: 113).

Abbasilerin Büveyhiler hâkimiyetinde olduğu dönemin halifelerinden Kadir-Billah hem Karahanlılar hem de Gazneliler gibi hanedanlıklar tarafından tanınmıştır. Samanilerin topraklarını paylaşan bu iki hanedanlıktan biri olan Karahanlıların hükümdarı İlig Han Nasr, halifeyi metbu olarak tanıyan ilk Karahanlı olarak bilinmektedir (Özaydın 2001: 406). Gaznelilerin hükümdarı Mahmud ise Bağdat halifesi Kadir-Billah için hutbe okutmuştur (Merçil 1996: 481). Şii Büveyhilere karşı Sünni Abbasi halifelerinin tanınması ve savunulmasında tek neden olmasa bile tanıyan

hükümdarların da Sünni olmaları etkili olabilir. Ayrıca Samanilerin Abbasi halifelerini tanımadığı ve Ziyariler lehine Büveyhilerle ittifak yaptığı da bilinmektedir. Samanilerde II. Nuh zamanında Karahanlılar bir tehdit unsuru gibi görülmüş ve tedbir olarak Gazneli Devleti hükümdarı Sebüktegin'in yardımına başvurulmuş ve Samaniler Gaznelilerin kontrolü altına girmiştir. Nihayetinde Samaniler Maveraünnehir'de Karahanlılarla, Horasan'da Gaznelilerle olan mücadelesini kaybetmiş ve bu iki hanedanlık Samani toprakları üzerinde kurulmuştur (Usta 2009: 65-66). Farabi "Medinetü'l-Fazıla" ve "Siyasetü'l-Medeniyye" isimli eserlerini Samaniler devrinde kaleme almışken, Gazneliler zamanında Sebüktegin "Pendname"yi, Karahanlılar döneminde de Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig"i yazmıştır.

Farabi'nin siyaset görüşleriyle Şii siyaset teorisi arasında benzerlikler bulunmaktadır (Gündüzöz ve Gündüzöz 2007: 25). Farabi yöneticiyi kozmoloji anlayışını anlattığı "sudur teorisi"nde insani akılla ilahi âlem arasında köprü olarak nitelendirdiği "faal akıl"la yöneticiyi özdeşleştirmiştir (Farabi 2017: 105). Farabi'nin yöneticiye yüklediği anlamla Şii imamet teorisindeki "masum imam" anlayışı benzerlik göstermektedir. Peygamberin peygamberlik vazifesinin varisi olarak nitelendirilen Şii imam da yöneticilik görevini Tanrı ile yönetilenler arasında bir vasıta olmasıyla yerine getirmektedir (Najjar 1972: 295)

Büveyhilerin güçlerini kaybettiği XI. yüzyılın ortalarında ise İran'da Sünni inancı benimsemiş bir başka hanedanlık olan Selçuklular ortaya çıkmıştır. Büveyhilerin son döneminde yaşayan Türk kumandanı Arslan el-Besasiri'nin Fatimi halifesi adına hutbe okutmak istemesi üzerine Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 1055 yılında Besasiri ile mücadeleye girişmiş ve Abbasi halifelerine itibarlarını geri kazandırmıştır (Seyyid 1995: 231). Selçukluların tarih sahnesine çıkması siyasetnamelerin sayısında da bir artışa neden olmuştur. Muhammed b. Turtuşi ise "Siracü'l-Müluk" isimli eserini Fatimilerin hâkim olduğu dönem ve coğrafyada yazmıştır. Gazali "Nasihatü'l-Müluk"u, Necmeddin Daye "Mirsadü'l-İbad"ı ve Keykavus "Kabusname"yi, Nizamülmülk "Siyerü'l-Müluk"u Selçuklular döneminde yazmıştır. Nizamülmülk'ün siyasetnamesinin yanında en büyük eseri Nizamiye Medreseleri'dir. Selçuklularda Tuğrul Bey'den başlayan Şii karakterli Fatimilere karşı Abbasilerin hâkimiyetini ön plana çıkarma

gayreti Nizamiye Medreseleri ile kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Nizamülmülk'ün Şii Bâtını düşüncesine karşı Sünni düşünceyi yaymak gayreti Bâtınilerce öldürülmesine dahi neden olmuştur (Özaydın 2007: 195).

Abbasi hilafeti lehine Fatimilere karşı politikalar belirleyen bir diğer hanedan ise XI. yüzyılın sonlarından XII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren Murabıtlar olmuştur. Abbasi hilafetinin manevi üstünlüğünü tanıyan hanedanlık halifeler adına hutbe okutmakla birlikte bayraklarına ve paralarına Abbasi halifesinin adını yazdırmıştır. Endülüs'teki İslam varlığının devamını sağlayan Murabıtlar, Mağrib'te birbirleriyle mücadele içinde olan küçük emirlikleri siyasi bir birlik içinde tutmuş, sınırlarını Tunus'tan Atlas Okyanusu'na, Nijer nehrinden Ebro nehrine kadar genişletmişlerdir. Hükümranlığının ilk dönemlerinde Hristiyan krallıklarına karşı önemli galibiyetler elde eden Murabıtlar, ikinci dönemlerinde ise emirlerin ve vergiler altında ezilen halkın Murabıtlardan desteğini çekmesi ve Hristiyanların hanedan üzerindeki etkisini artırması neticesinde zayıflamış, yerini Muvahhidlere bırakmışlardır (Yiğit 2006: 153). İbn Bacce "Tedbirü'l Mütevahhid"i Murabıtlar döneminde kaleme almıştır.

Muvahhidler hâkim konuma gelme yolunda öncelikle iç siyaseti istikrara kavuşturmayı ve beraberinde Hristiyanların Endülüs'teki baskılarını azaltmayı planlamışlardır. Ancak Kurtuba'nın kuzeyinde yer alan İkab bölgesinde Haçlılara karşı yenilgiye uğramışlardır. Endülüs'te uzun yıllar süren Müslüman-Hristiyan mücadelesinde üstünlük Hristiyanların eline geçmiş ve Muvahhidler de yıkılma sürecine girmişlerdir (Özdemir 2006: 410). Muvahhidler devrinde yazılan siyasetname ise İbn Rüşd'ün "Telhisü's-Siyasesi"dir.

Tunus'u Muvahhidler adına yöneten Ebu Hafs el-Hintati'nin soyundan gelen Ebu Zekerriyya Yahya el-Hafsi'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle İfrikiyye ve Doğu Cezayir'de hüküm süren Hafsiler tarih sahnesine çıkmıştır. İbn Haldun'un ifadesiyle en parlak dönemini de Ebu Zekerriyya Yahya el-Hafsi'nin oğlu Muhammed el-Müstansır devrinde yaşamışlardır (Razuk 1997: 126). İbn Haldun siyasetname niteliği taşıyan "Mukaddime"sinin üçüncü bölümünü Hafsiler devrinde yazmıştır.

XII. yüzyılın ikinci yarısında Haçlıların Mısır'ı işgale kalkışmasıyla Fatimi halifesi Adıd-Lidinillah, Nureddin Mahmud Zengi'den yardım istemiştir. Zengi de ordu kumandanı olan kardeşi Şirkuh ve yeğeni Selahaddin'i Mısır'a göndermiştir. Çoğunluğu Türklerden oluşan 7000 kişilik ordu ile başarı sağlayan Şirkuh'a Fatimi halifesi Adıd-Lidinillah tarafından da vezirlik ünvanı verilmiştir. İki ay sonra Şirkuh'un vefat etmesiyle Fatimi halifesi onun yerine vezirlik makamına yeğeni Selahaddin'i getirmiştir. Böylece Selahaddin, Nureddin Zengi'nin Mısır ordusu başkumandanı iken aynı zamanda da Fatimi veziri unvanına sahip olmuştur. Zengi'nin teşvikiyle Mısır'da Fatimi etkisini azaltan Selahaddin Eyyübi Fatimi hilafetini kaldırıp Mısır'da Abbasiler adına hutbe okutmuştur (Şeşen 1995: 20). Hittin Savaşı'nda da Haçlıları yenilgiye uğratmış ve Kudüs Haçlı Krallığı'nı ele geçirmiştir. Selahaddin Eyyübi'nin oğlu Halep emiri Melikü'z-Zahir Gazi ile Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında ittifak olduğu, yeğeni Melikü'l-Eşref'in de Alaaddin Keykubat'la Celaleddin Harezmsah lehine işbirliği yapıp Yassıçemen Savaşı'nda Harezmsahları mağlup ettiği bilinmektedir (Şeşen 1995: 22-23). Eyyübiler döneminde yazılan siyasetnameleri ise Ebu Necib Sühreverdî'nin "Nehcü's-Süluk fi Siyasetü'l Müluk"u, Ebu Bekr el-Herevi'nin "Tezkiretü'l-Hereviyye"si şeklinde sıralamak mümkündür.

Eyyübi ordusunun en önemli unsuru hükümdar Melikü's-Salih Necmeddin Eyyüb'un Kıpçak ve Kafkasya'dan getirdiği Türk asıllı memlûklerdir. Bahri emirlerinden Baybars el-Bundukdari'nin Eyyübi hükümdarı Necmeddin Eyyub'un ölümü üzerine tahta geçen oğlu Turan şahı öldürmesiyle Eyyübilerin başına Necmeddin Eyyub'un karısı Şecerüddür geçmiştir. Memlûklerden ordu kumandanlığına getirdiği İzzet Aybeg Türkmani ile evlenip onun lehine tahttan feragat etmesi Mısır'da yeni bir hanedanlığın, Memlûklerin hükümranlığının başlamasına neden olmuştur (Şeşen 1995: 23). Bu arada Moğol hükümdarı Hülagu'nun Bağdat'ı işgal ettikten sonra Mısır'ı da tehdit etmeye başlaması İlhanlılar ve Memlûkler arasında Aynicalut Savaşı'nın çıkmasına neden olmuş ve Memlûk hükümdarı Kutuz'un İlhanlı hükümdarı Hülagu karşısında galibiyetiyle sonuçlanmış, Moğolların Fırat'ın doğusuna çekilmelerine neden olmuştur (Yuvalı 2000: 103). Kutuz'dan sonra tahta çıkan I. Baybars dini meşruiyetini sağlamak adına Abbasi ailesinden birini halife ilan edip Mısır'da Abbasi hilafetini yeniden tesis etmiştir (Yiğit 2004: 90). Selçukların Anadolu'ya davet ettiği Memlûk

sultanı Baybars'ın Hülagu'dan sonra İlhanlı tahtına oturan Abaka Han'ı Elbistan Savaşı'nda (1277) yenmesi İlhanlıların Anadolu seferlerinde bölge halkına acımasız davranmasına neden olmuştur (Yuvalı 2000: 103). Baybars'tan sonra yerine Kalavun geçmiş ve Baybars gibi Moğollar ve Haçlılarla mücadele etmiş, özellikle İlhanlılarla iş birliği yapan Haçlılara son vermek istemiştir. Ancak bölgedeki Haçlı varlığına Kalavun değil, hazırladığı orduyla oğlu Melikü'l-Eşref Halil son vermiştir (Yiğit 2004: 91). Kalavun'un memlükler arasından seçip kale burçlarına yerleştirdiği askeri birliklerin daha sonraki Burci Memlüklerin de kaynağı olduğu ve Burci Memlüklerinin ilk hükümdarı Berkuk'un Timur'a karşı Osmanlılarla ittifak yaptığı bilinmektedir. (Yiğit 2004: 92). İlhanlılar döneminde ise Nasirüddin Tusi "Ahlak-ı Nasırı"yi, Sadi Şirazi "Risale-i Enguynu" ve "Nasihatu'l-Müluk"u, İbn Tıktaka "El-Fahri"yi kaleme almışlardır. Memlükler devri siyasetnameleri Bedreddin ibn Cemaat'ın "Tahrirü'l-Ahkâm"ı, İbn Teymiyye'nin "Siyasetü's-Şeriyeye"sidir. İbn Teymiyye eserinde İslam dünyasında aynı anda birden fazla halifenin bulunmasını caiz görmektedir. Yazarın Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edildiği ve Abbasi hâkimiyetinin son bulduğu ve Anadolu, Suriye, Mısır'da küçük devletlerin kurulduğu dönemde yaşadığı hatırlanırsa birden fazla halifenin olabileceğine dair söylemi daha anlaşılır olacaktır. Abbasi hilafetinin devam ettiği önceki dönemlerin âlimleri ise küçük Müslüman devletlerin Abbasi hilafetinin hâkimiyetinde toplanmasını savunmuşlardır (Koca 1999: 403).

XII. yüzyılın sonlarında Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'un Harezmsah Tekiş'e yenilmesi Selçuklu hâkimiyetindeki toprakların Harezmsahların eline geçmesine ve Abbasilerle Harezmsahların karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Alaaddin Tekiş'ten sonra tahta geçen Harizmşah Muhammed'in Abbasilerin hâkimiyetine son vermek gibi bir niyeti olsa da Moğollar ve Harizmşahlar arasındaki Otrar hadisesi devamında gelen Moğol istilaları onun isteğinin gerçekleşmesine izin vermemiştir. Otrar'da Moğol kervanındaki 450 kişinin öldürülmesi Moğol ordularının Harizmşah topraklarına girmesine neden olmuştur (Taneri 1997: 229). Moğollar Cengiz Han yönetiminde Çin'e karşı yaptıkları akınlardan sonra XIII. yüzyılın başlarında Moğol İmparatorluğu tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar genişlemiştir (Özgüdenli 2005: 226). XIV. yüzyılın başında ise Moğolların hâkimiyeti Cengiz Han soyundan gelen hanlarda değil kabile reisleri elindedir. Timur dağılık hakimiyet anlayışını tek elde toplamak adına öncelikle

Maveraünnehir'de hâkim olarak Semerkant'ta hükümdar olmuştur. Sonrasında Ceyhun'dan Horasan, Azerbaycan ve Irak'a kadar topraklarını genişletmiş, Altın Orda Devleti'nin topraklarını da katarak Anadolu ve Suriye'ye yönelip Bağdat'a kadar ilerlemiş, 1399-1400 arası dönemde Memlükler ve Osmanlıları yenilgiye uğratmıştır (Aka, 2012: 177). Harzemşahlar döneminde Ebu Mansur es-Sealibi'nin yazdığı "Adabu'l-Müluk" ile birlikte Cengiz Han'ın "Yasa"sı ve Emir Timur'un "Tüzükat"ı da siyasetname niteliği taşıyan eserler arasındadır.

Siyasetnamelerde Yunan felsefesiyle birlikte daha çok İran siyaset geleneğinin tesiri görülmektedir. Eserlerdeki Farsi unsurlara İbn Mukaffa gibi yazarların Farsça'dan Arapça'ya eser tercümelerinin olması ve doğrudan İranlı yönetici ve devlet memurlarının bireysel etkileri sebep olmuştur (Lewis 1958: 214). Bunda öncelikle Abbasilerin hilafet merkezini Suriye'den Irak'a taşımaları etkilidir. İdarenin bir Akdeniz ülkesi olan Suriye'den önemli ticaret yollarının üzerinde bulunan Irak'a geçmesi hem yönetimde de hem yönetimin ele alındığı siyasetnamelerde Bizans yerine İran'ın etkisini yoğunlaştırmıştır (Yıldız 1988: 34).

Eserler üzerindeki Fars tesirini artıran bir diğer gelişme ise Emevilerin son dönemlerinde ortaya çıkan ve Abbasilerde de etkisini devam ettiren Şuubiye hareketidir. Arapça kabile, cemaat, millet, halk anlamlarında kullanılan "şa'b" kelimesinin çoğulu "şuub"dan türeyen şuubiye İslam'ı kabul eden İran, Türk ve Berberi milletlerinin Araplar karşısındaki konumunu izaha çalışan milliyetçilik hareketine karşılık gelmektedir. Dört halife ve Emeviler döneminde yapılan fetihlerle Farslar, Türkler ve Berberiler gibi pek çok millet müslüman Arapların yönetimi altına girmiştir. Dört Halife döneminde Arap olmayan müslümanlara (mevali) her ne kadar ırkları yüzünden ayırım yapılmamış da olsa zamanla Araplar arasında kendilerini diğerlerinden üstün görme anlayışı yayılmaya başlamıştır. Arapların bu yaklaşımı İran asıllı mevalinin milliyetçi duygularını harekete geçirmiştir. Emevilerin mevaliye karşı ek vergiler yüklemek, savaşa katılmalarına rağmen maaş vermemek gibi taraflı uygulamaları onların Araplarla eşit haklara sahip olma taleplerini artırmıştır. Başlangıçta tepkisel bir hareket olarak Arap olmayan müslümanlarla Arapların eşitliğini savunan Şuubiye hareketi zamanla hızını alamamış ve Arap olmayan müslümanların Araplardan üstün

olduğu söylemine dönüşmüştür. Şuubiye hareketinin siyasi bir zemin bulup kurumsallaşması ise Abbasiler döneminde olmuştur (Apak 2010: 244).

Abbasiler döneminde Mansur zamanından itibaren güçlenmeye başlayan hareket Halife Me'mun devrinde siyasi karşılığını bulmuş, Mu'tasım döneminde ise Arapların devlet görevlerinden mahrum bırakılması sonuçlarını doğurmuştur (Barthold 2014: 161). Halife Mansur zamanından itibaren etkisini gösteren ve içlerinden önemli vezirler çıkaran İranlı aile Bermekiler yönetim kademelerindeki Fars etkisinin önemli örneklerindedir. Halife Harun Reşid'in veziri Yahya b. Halid b. Bermek için " Yahya benim elimden işleri aldı. Gerçekte halife o, bende hilafetin sadece adı var" dediği kaynaklarda geçmektedir (Tıktaka 2016: 156). İranlı vezir ailesi Bermekilerin yönetimde bu denli etkili olması Harun Reşid eliyle sonlarının gelmesine de neden olmuştur (Yıldız 1988: 34).

Tablo 1. 2: Siyasetnamelerin dönemlerine göre sınıflandırılması

Samaniler (819-1005)	• Farabi- "El-Medinetü'l-Fazıla"/"Es-Siyasetü'l-Medeniyye"
Gazneliler (963-1186)	• Sebüktegin-"Pendname"
Abbasiler (750-1258)	• Maverdi-"El-Ahkâmü's Sultaniye" • Şerif er-Radi-"Nehcü'l Belağa"
Harezmşahlar (1097-1231)	• Ebu Mansur es-Sealibi-"Âdâbü'l-Mülûk" • Nizamülmülk-"Siyerü'l-Müluk"
Selçuklular (1040-1308)	• Keykavus-"Kabusname" • İmam Gazali-"Nasihatü'l-Mülûk" • Necmeddin Daye-"Mirsadü'l-İbad"
Karahanlılar (840-1212)	• Yusuf Has Hacip-"Kutadgu Bilig"
Murabıtlar (1056-1147)	• İbn Bacce-"Tedbirü'l-Mütevahhid"
Eyyübiler (1171-1462)	• Ebu Necib Sühreverdi-"Nehcü's-Sülûk" • Ali b. Ebu Bekr el-Herevi-"Tezkiretü'l-Hereviyye"
Fatımiler (909-1171)	• Muhammed b. Turtuşi-"Siracü'l- Müluk"
Muvahhidler (1130-1269)	• İbn Rüşd-"Telhisü's-Siyase"
Cengiziler (1206-1227)	• Cengiz Han-"Yasa" • Nasreddin Tusi-"Ahlâk-ı Nâsırî"
İlhanlılar (1256-1335)	• Sadi Şirazi-"Risale-i Engiyanu"/"Nasihatü'l-Mülûk" • İbn Tıktaka-"El-Fahri"
Memlükler (1250-1517)	• İbn Teymiye-"Siyasetü'ş-Şeriyye" • Bedreddin İbn Cema-"Tahrîrü'l-ahkâm"
Timurlular (1370-1507)	• Emir Timur-"Timur Tüzükâtı"
Hafisiler (1228-1574)	• İbn Haldun-"Mukaddime (Üçüncü Bölümü)"

1.6.3. Siyasetnameler ve Coğrafya Analizi

Siyasetnamelerin içerik ve üslupları yazarlarının kimliklerine, ithaf edildikleri kişinin niteliklerine ve yazıldıkları dönemlere göre değişmekle birlikte coğrafyaların da izlerini taşımaktadır. İbn Haldun'un iklimlerin insan halleri üzerindeki çeşitliliğe etkisi olduğu tezinden hareketle benzer coğrafyalarda yazılan eserlerin genelde benzer özelliklerde olduğunu söylemek mümkündür (Şerif 2017: 537-540). Sosyal ve coğrafi şartların insanı oluşturduğu görüşüne yakın sayılacak bir başka ifade de Farabi'nin bir şehrin diğer şehirden tabii yapısı ve tabii karakteri itibarıyla ayrıldığını dile getirmesidir. (Farabi 2012: 76). Çünkü eğer şehirler, devletler, yönetimler yapıları ve karakterleri itibarıyla birbirlerinden farklılaşıyorsa kendi içlerinde bir benzerliği besliyor olmalıdırlar. Coğrafi şartlar insanı oluşturuyor ve insanlar da yönetsel yapıları meydana getiriyorsa bu etkileşimin yönetimle ilgili yazılan eserlere kadar uzanabilmesi söz konusudur.

Siyasetnameler de yazıldıkları coğrafyaların tesirindedir. 10-14. yüzyıllar arasında yazılan siyasetnamelerin sunmuş olduğu veriler, eserlerin temelde üç havza üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Birinci havza Sarakusta'yı, Kurtuba'yı, İsbiliye'i, Marakeş'i, Fas'ı; ikinci havza Basra'yı, Bağdat'ı, Kufe'yi, Mekke'yi, Medine'yi, Şam'ı, Kudüs'ü, Kahire'yi, İskenderiye'yi; üçüncü havza ise Balasagun'u, Kaşgar'ı, Otrar'ı, Gürgenç'i, Buhara'yı, Tirmiz'i, Semerkant'ı, Merv'i, Gazne'yi, Belh'i, Horasan'ı, İsfahan'ı, Nişabur'u içermektedir. Her havzayı şehirler dışında bölge adlarıyla isimlendirmek gerekirse birinci havza için Endülüs-Mağrib havzası, ikinci havza için Mısır-Hicaz-Bilad-ı Şam-Irak-ı Arab havzası, üçüncü havza için de Türkistan-Maveraünnehir-Harezm-Horasan-Cibal havzası demek yerinde olacaktır (Özgüdenli <https://www.islamdusunceatlası.org/pages/giris-azilari/dusuncentin-havzaları-islam-dusunce-tarihinde-baslıca-ılim-ve-kultur-havzaları>, 19 Nisan 2019'da erişildi). Bu havzaların literatürde Akdeniz, Asya ve Ortadoğu şeklinde adlandırıldığı örnekler de bulunmaktadır (Keskintaş 2017: 100).

Endülüs ve Mağrib havzalarında yazılan siyasetnameler yönetime felsefe temelinde yaklaşan ve filozoflarca kaleme alınan eserlerdir. Bu havzanın pek çok felsefe

ekolünün çıkış yeri olduğu hatırlandığında burada yazılan eserlerin felsefe ağırlıklı olması hiç de şaşırtıcı değildir. Endülüs Meşşai Okulu temsilcilerinden olan İbn Bacce ve İbn Rüşd bu coğrafyaların düşünürleridir (Ülken 2015; Vural 2016). İbn Rüşd ve İbn Bacce devlet yönetiminin kaynağını ferdin yönetiminde aramakta ve insana özgü kuvveler ile yönetim biçimlerini benzer özelliklerde sunmaktadırlar (İbn Bacce 2017; İbn Rüşd 2013). İnsanların doğası gereği medeni oldukları ve başkalarıyla yardımlaşmadan kendisi için gerekli olan erdemlere erişmesinin mümkün olmadığını dile getiren filozoflar yönetimlerin oluşumunu da bu toplanmaların sonucu olarak değerlendirmektedirler (İbn Bacce 2017; İbn Rüşd 2013).

Mısır, Hicaz, Bilad-ı Şam ve Irak-ı Arab havzalarında yazılan siyasetnameler yönetimin başta dini şahsiyetler olmak üzere edebi kişiliklerce de tartışıldığı eserlerdir. Geniş bir literatür sunan bu coğrafyada fakih, mütekellim ve mutasavvıf eliyle yazılan eserlerin dışında şair ve tarihçilerin de metinleri bulunmaktadır. Maverdi, İbn Teymiye, Bedreddin İbn Cemaa gibi fakihler; Ebu Necib Sühreverdi, Necmeddin Daye gibi mutasavvıflar; Sadi Şirazi gibi şairler ve İbn Tıktaka gibi tarihçiler de bu coğrafyalardan çıkmıştır. Yönetimin toplumu ilgilendiren kısmı üzerinde fazlasıyla duran eserler yöneten ile yönetilenin birbirlerini yansıttıklarını, karşılıklı hakları ve sorumlukları olduğunu ifade etmektedir (Bedreddin İbn Cemaa 2010; İbn Tıktaka 2016). Yönetimin amacının toplumsal iyiliği gerçekleştirmek ve kötülükten sakındırmak olduğunu savunan müellifler mülkün emanet olduğunu vurgulamaktadır.

Türkistan, Maveraünnehir, Harezm, Horasan ve Cibal havzalarından ise genelde hükümdarların, devlet görevlilerinin yazdığı eserler çıkmıştır. Sebüktegin, Cengiz Han, Emir Timur ve Keykavus gibi hükümdarların; Nizamülmülk ve Yusuf Has Hacib gibi devlet görevlilerinin yazdığı siyasetnamelerde iktidarın tesis edilmesindeki tedbirler anlatılmıştır. Yazarlar görevlendirmede asaletin esas olması, makamın babadan oğla geçmesi, hükümdar ve halk arasında farkların açıkça belirlenmesi (Yusuf Has Hacib 2010; Nizamülmülk 2016), askeriyeye ayrıca önem verilmesi, hanedan üyelerine genel hukuk kurallarından ayrı olarak özel hukuk kurallarının uygulanması (Arsal 1947; Emir Timur 2010) gibi konulara yer vermektedirler.

Tablo 1. 3: Siyasetnamelerin coğrafyalarına göre sınıflandırılması

**Birinci
Coğrafya
(Endülüs-
Mağrib)**

- İbn Bacce-"Tedbirü'l-Mütevahhid"
- İbn Rüşt-"Telhisü's-Siyase"
- İbn Haldun-"Mukaddime (Üçüncü Bölümü)"

- Maverdi-"El-Ahkâmü's Sultaniye"
- Şerif er-Radi-"Nehcü'l Belağa"
- İmam Gazali-"Nasihatü'l-Mülûk"

**İkinci
Coğrafya
(Mısır-Hicaz-
Bilad-ı Şam-
Irak-ı Arab)**

- Ebu Necib Sühreverdi-"Nehcü's-Sülûk"
- Muhammed b. Turtuşi-"Siracü'l- Müluk"
- Necmeddin Daye-"Mirsadı'l-İbad"
- Ali b. Ebu Bekr el-Herevi-"Tezkiretü'l-Hereviyye"
- Nasreddin Tusi-"Ahlâk-ı Nâsırî"
- Sadi Şirazi-"Risale-i Engiyanu"/"Nasihatü'l-Mülûk"
- İbn Teymiye-"Siyasetü's-Şeriyye"
- İbn Tiktaka-"El-Fahri"
- Bedreddin İbn Cema-"Tahrîrü'l-ahkâm"

**Üçüncü
Coğrafya
(Türkistan-
Maveraünnehir-
Harezm-
Horasan-Cibal)**

- Farabi- "El-Medinetü'l-Fazıla"/"Es-Siyasetü'l-Medeniyye"
- Sebüktegin-"Pendname"
- Ebu Mansur es-Sealibi-"Âdâbü'l-Mülûk"
- Nizamülmülk-"Siyerü'l-Müluk"
- Keykavus-"Kabusname"
- Yusuf Has Hacıp-"Kutadgu Bilig"
- Cengiz Han-"Yasa"
- Emir Timur-"Timur Tüzükâtı"

Siyasetnamelerin coğrafya analizi genele isnat edilecek kadar veri sunsa da belirli istisnaları, dikkat edilmesi gereken noktaları bulunmaktadır. Analizin istisnalarının-

dan biri yönetimi felsefe ile birlikte değerlendiren Farabi'nin, İbn Rüşd ve İbn Bacce gibi filozoflardan farklı coğrafyalarda yaşamış olmasıdır. Farabi onlardan farklı olarak Endülüs-Mağrib havzasında değil Maveraünnehir-Horasan havzasında yaşamıştır. Ama İbn Bacce ve İbn Rüşd gibi filozof olmakla birlikte aynı ekole mensup Meşşailik Okulu âlimlerindedir (Ülken 2015; Vural 2016). İbn Bacce ve İbn Rüşd'den farklı coğrafyada yaşayıp yönetimi benzer şekilde değerlendiren Farabi coğrafya analizinin istisnası kabul edilebilir.

Eserlerin coğrafya analizinin dikkat çeken noktalarından biri de havzaların Tablo 1. 3'deki gibi bir kesişim yerinin görünüyor olmasıdır. Üçlü ayrımında yazarlar yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yerlere göre bir havza dâhilinde yer almaktadır. Müelliflerin ya bir ilmin peşinde seyahat eden âlimler ya da topraklar fetheden hükümdarlar ve onların görevlileri olduğu hatırlandığında bir yazarın pek çok yere yolunun düştüğü sonucuna ulaşılır. Harita üzerinde havzalar belirlenirken bu seyahat ve seferler de göz önünde bulundurulmuştur. Havzaların alanının geniş tutulmasının başlıca sebebi budur ve bu müelliflerin ortak alanlarda da yaşadığını göstermektedir. Eserlerdeki coğrafya etkisi yazarın çoğunlukla yaşadığı havza çerçevesinde şekillenmiştir.

II. BÖLÜM

2. SİYASETNAMELERDE KAMUNUN YÖNETİMİ DÜŞÜNCESİ

Siyasetnamelerde kamunun yönetimi düşüncesi eserlerin yönetimi değerlendirme biçimlerinin yönlendirmesi ile oluşmaktadır. Her eser yazarına, yazıldığı döneme ve coğrafyaya, içeriğine bağlı olarak yönetim düşüncesini farklı açılardan beslemektedir. "Hikmet", "fakahet" ve "kudret" odaklı siyasetnameler de kamunun yönetimi düşüncesini kendi birikimleri çerçevesinde farklı şekillerde değerlendirmiştir. "Hikmet" odaklı siyasetnameler yönetimlerin kaynağını ferdin yönetimde aramakta, yönetimlerin birbirlerine dönüşebileceklerini savunmakta ve adaletin karşısında toplumsal muhabbeti ko-numlandırmaktadır. "Fakahet" odaklı siyasetnameler de makamlara emanet nazarıyla yaklaşmakta, kamu görevlerini yetki ayrımlarına göre değerlendirmekte ve yönetimin amacını toplumsal iyiliği gerçekleştirmek ve kötülükten sakındırmak şeklinde belirlemektedir. "Kudret" odaklı siyasetnameler ise kılıç-kalem dengesine dikkat çekmekte, yöneten-yönetilen ayrımını korumayı amaçlamakta ve kutsiyete dayalı meşruiyet zeminini inşa etmektedir.

2. 1. Siyasetnamelerin Sınıflandırılması

Siyasetname literatürü zengin bir içeriğe sahiptir. Eserler hem sayıca fazladır hem de bir eser yönetime dair pek çok konuyu ele almaktadır. Bu fazlalık oldukça kalabalık bir resim sunar. Belirli bir dönemle sınırlanan ve dönem içinde de belirli metinlerin seçildiği bu çalışmada bile yirmi beş siyasetname incelenmiştir. Metinlere ve konulara dair bu resim ilk bakışta akla bir kargaşayı getirebilir. Ancak eserlerin yazarlarına, dönemlerine ve coğrafyalarına göre yapılan analizler yardımıyla sınıflandırılmasını kargaşanın zenginliğe dönüşmesini sağlayacaktır. Metinlerin benzerlikleri ve farklılıkları

üzerinden bir sistem çıkarmak muhtemel kavram kargaşasını açıklığa kavuşturmada katkı sağlayacaktır.

Siyasetnamelerin yazarları, dönemleri ve coğrafyalarının içeriğe, esere etkisi şüphesiz göz ardı edilemez. Ancak metin sınıflandırmasında yazar, dönem ve coğrafya analizleri gerekli olsa da tek başına yeterli değildir. Ayrımlarda bütün bu analizlerin etkisinin görüldüğü, benzerlik ve farklılıkların belirlenmesinde sağlıklı veriler sunacak başka bir referans noktası olan içerik analizine ihtiyaç vardır. Çünkü benzer coğrafyalardan aynı türde eserler, farklı coğrafyalardan benzer türde eserler çıkabilmekte; bir yazarın farklı türde eserleri, aynı türde eserlerin farklı yazarları olabilmekte; bir dönemde farklı nitelikte eserler, ayrı dönemlerde aynı nitelikte eserler yazılabilmektedir. Yazar, dönem ve coğrafya analizleri esere yansıyan ruhu ortaya çıkarmaya, eserin ruhuyla özdeşleşen içerik ise siyasetnamelerin sınıflandırılmasında katkı sağlayacaktır. Metinlerin sınıflandırılması yazar, dönem ve coğrafya analizlerinin içerik üzerindeki etkisini ihmal etmeden doğrudan bir eser analizi ortaya koymaktadır. Siyasetnamelerin içeriklerine göre yapılacak sınıflandırmada eserin yönetime dair sunduğu veriler tartışılacak ve sınıflandırmanın sınırlılıkları belirlenecektir.

Bu çalışma siyasetnameleri içeriklerine, yönetimi ele alış biçimlerine göre temelde iki yere ayırmaktadır. İdareyi toplum tasavvuru ve sosyal gerçeklik ikileminde değerlendiren siyasetnameleri ağırlıklı unsurlarına göre sınıflandırmaktadır. Yönetimi bir toplum tasavvuru üzerinden izah etmeye çalışan eserler çoğunlukla teorik bir anlatıma sahiptir. Sosyal gerçeklik üzerinden ele alan eserler ise pratik öneriler sunmaktadır. Siyasetnameleri yönetimi tartışma biçimlerine göre öncelikli olarak teorik ve pratik olarak ayırmak mümkündür. Teorik nitelikli eserler yönetim felsefesi oluşturmak gayretindedirler ve filozoflar tarafından yazılmışlardır. Pratik nitelikli eserler ise hükümdarların, devlet görevlilerinin, dini ve edebi şahsiyetlerin kaleme aldığı, mevcut yönetimin değerlendirildiği, uygulanabilir nasihatlerin verildiği metinlerdir. Pratik nitelikli siyasetnamelerin kendi içinde de yönetimi ele alış biçimleri farklılık göstermektedir. Fakihlerin yazdığı eserler yönetimi İslam hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirirken, devlet görevlileri ve hükümdarlar eserlerinde yönetimi bir iktidar mücadelesi alanı olarak göstermekte, şairler, tarihçiler, dil bilimciler ise hem yönetsel gücün unsurlarına hem de İslam

fıkıh kurallarına yer vermektedir. Pratik nitelikli siyasetnamelerdeki bu ayrım teorik-pratik sınıflandırmasının altında başka bir ayrımın, teorik metinlerin de yer bulacağı üçlü bir tasnifin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tez çalışması üç ayrımı "hikmet", "fakahet" ve "kudret" kavramlarıyla tartışmış, teorik nitelikli felsefe odaklı eserleri "hikmet", yönetimi İslam fıkıh kurallarıyla anlatan metinleri "fakahet", hükümdarlar ve devlet görevlilerinin yazdığı siyasetnameleri ise "kudret" başlığı altında incelemiştir.

2.1.1. Siyasetnamelerin Teorik-Pratik Olarak Sınıflandırılması

Bu çalışmada siyasetnamelerin sınıflandırılması eserlerin yönetim düşüncesine yaklaşımlarını referans kabul etmektedir. Yönetimi, metinlerin bir kısmı mevcut olan sosyal gerçeklik bir kısmı da olması istenen toplum tasavvuru üzerinden inşa etmektedir. İdeal olanın reel, reel olanın da ideal ışığında şekillendiği siyasetnamelerin ağırlıklı unsurları ya realiteden ya da tasavvurdan hareketle oluşmaktadır. Yönetimi toplum tasavvuru üzerinden tartışan eserler nazari/teorik nitelikte, sosyal gerçeklik üzerinden ele alanlar ise ameli/pratik niteliktedir.

Siyasetnameleri nazari/teorik ve ameli/pratik olmak üzere temelde iki başlıkta incelemek mümkündür (Severcan 2017: 33). Teorik nitelikli metinler ütopyik kuramlar etrafında şekillenen felsefi teorilere yer verirken, pratik nitelikli olanlar ise realist kuramlar ışığında hukuki teoriler ortaya koymaktadır (Gündüzöz ve Gündüzöz 2007: 25-34). İdeal bir yönetsel yapılanmanın izahına çalışan teorik nitelikli siyasetnameler yönetimi felsefi açıdan değerlendirmektedir. Adalet eleştirisi üzerinden toplumsal saadetin inşa edilebileceğini dile getiren teorik siyasetnameler bireyin kendini yönetmesinden hareketle büyük ölçekli yönetsel yapıların ideal biçimlerini ele almaktadır. Teorik siyasetnameler bireysel yönetimin dinamiklerini şehir yönetimlerinin temel hareket noktası kabul etmesiyle şehir, devlet gibi büyük ölçekli yönetsel yapılarla bireyin kuvveleri arasında benzerlikler inşa etmektedir. Sosyal gerçekliklerin biçimlendirdiği pratik siyasetnameler ise yöneten-yönetilen ilişkisini mevcut yönetsel düzeni kaynak kabul ederek açıklamaktadır. Adalet kavramını merkeze alan pratik siyasetnameler teorik eserlerin aksine hareket noktası olarak bireyi değil, toplumu ve devleti görür. Pratik nitelikli metinler hükümdarlara ve devlet görevlilerine yönetime dair uygulanabilir nasihatler ver-

mektedir. Her iki ayırım da sosyal alanı tartışmış fakat başka bakış açıları ortaya koymuşlardır. Yönetim olgusuna yaklaşımdaki ayrımlar yöneticilerin varlığına ve niteliklerine yönelik farklı değerlendirmeler de sunmaktadır. Yönetenin yönetilenle olan ilişkisini de birbirinden ayrı kavramlarla ele almışlardır.

Siyasetnamelerin ikili ayırımında teorik kısmı yönetimi felsefi açıdan değerlendiren metinler oluşturmaktadır. Farabi'nin "Medinetü'l-Fazıla"sı ve "Siyasetü'l-Medeniyye"si, İbn Rüşd'ün "Telhisü's-Siyase"si, İbn Bacce'nin "Tedbirü'l-Mütevahid"i yönetimi felsefe zemininde teorik açıdan değerlendirmektedir. Pratik siyasetnameler ise özellikle hükümdar ve devlet görevlilerinin kaleme aldığı eserlerdir. Sebüktegin'in "Pendname"si, Nizamülmülk'ün "Siyeru'l-Müluk"u, Keykavus'un "Kabusname"si, Cengiz Han'ın "Yasa"sı, Emir Timur'un "Tüzükat"ı, Ebu Bekr el-Herevi'nin "Tezkiretü'l-Hereviyye"si pratik nitelikli eserler arasındadır. Bunlarla birlikte dini ve edebi şahsiyetlerin yazdığı metinler de uygulanabilir nasihatler vermektedir. Maverdi'nin "Ahkamu's-Sultaniyye"si, Şerif er-Radi'nin "Nehcü'l-Belağa"sı, İbn Teymiye'nin "Siyasetü's-Şeriyye"si, Bedreddin İbn Cema'a'nın "Tahrirü'l-Ahkâm"ı, Ebu Mansur es-Sealibi'nin "Adabu'l-Müluk"u, İmam Gazali'nin "Nasihatü'l-Müluk"u, Muhammed b. Turtuşî'nin "Siracü'l-Müluk"u, Ebu Necib Sühreverdi'nin "Nehcü's-Süluk"u, Necmeddin Daye'nin "Mirsadü'l-İbad"ı, İbn Tıktaka'nın "El Fahri"si ve Sadî Şirazi'nin "Nasihatü'l Müluk" ve "Risale-i Engiyanu"su da pratik nitelikli siyasetnameler arasındadır. Nasirüddin Tusi'nin "Ahlak-i Nasiri"si, Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"i ve İbn Haldun'un "Mukaddime"sinin üçüncü bölümü hem teorik hem de pratik niteliktedir. Çünkü bu eserler hem yönetimi felsefi açıdan değerlendirmekte hem de mevcut gerçeklik üzerinden uygulanabilir nasihatler vermektedir.

Tablo 2. 1: Siyasetnamelerin teorik ve pratik olarak sınıflandırılması

Teorik Nitelikli Siyasetnameler	Pratik Nitelikli Siyasetnameler
<ul style="list-style-type: none"> • Farabi-Medinetü'l-Fazıla • Farabi-Siyasetü'l Medeniyye • İbn Rüşd-Telhisü's-Siyase • İbn Bacce-Tedbirü'l-Mütevahid 	<ul style="list-style-type: none"> • Sebüktegin-Pendname • Nizamülmülk-Siyerü'l-Müluk • Keykavus-Kabusname • Cengiz Han-Yasa • Emir Timur-Tüzükat • Herevi-Tezkiretü'l-Hereviyye • Maverdi-Ahkamu's-Sultaniyye- • Şerif er-Radi-Nehcü'l-Belağa- • İbn Teymiye-Es-Siyasetü's-Şeriyye- • Bedreddin İbn Cemaa-Tahrirü'l-Ahkam • Ebu Mansur es-Sealibi-Adabu'l-Müluk • İmam Gazali-Nasihatü'l-Müluk • Muhammed b. Turtuşı-Siracü'l-Müluk • Ebu Necib Sühreverdi-Nehcü's-Süluk • Necmeddin Daye-Mirsadü'l-İbad • İbn Tıktaka-El Fahri • Sadi Şirazi-Nasihatü'l Müluk • Sadi Şirazi-Risale-i Engiyanu
Teorik-Pratik Nitelikli Siyasetnameler	
<ul style="list-style-type: none"> • Nasirüddin Tusi-Ahlak-i Nasiri • Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig • İbn Haldun-Mukaddime (Üçüncü Bölüm) 	

Siyasetnamelerin sınıflandırılmasında ayrımı besleyen başlıca kavramlar toplumsallaşmanın farklı açılardan değerlendirildiği "temeddün" ve "asabiyet"tir. Toplum tasavvurunu referans kabul eden teorik nitelikli eserler insan topluluklarının birlikteliğini, onların tek başlarına işlerini devam ettiremeyeceği ve bir başkasına muhtaç oldukları ihtiyaç fikri üzerinden değerlendirirler. "Temeddün" adı verilen bu birlikte yaşama hali aileden âleme uzanan bir medenileşme yolunu da ifade etmektedir (Tusi 2013: 244).

İnsan, hayatına devam edebilmek için birçok şeye muhtaçtır ve işlerini topluluklar halinde bulunmakla başarabilir (Farabi 2017; İbn Rüşd 2013). İnsanın varlığı karşılıklı yardım olmadan, yardım da toplanma, toplumsallaşma olmadan imkânsızdır. İşte bu toplumsallaşmaya karşılık gelen "temeddün" kavramı, yardımlaşmayı sürdüren bireylerin bir araya gelme yeri anlamındaki "medine" kelimesinden türetilmiştir (Tusi 2013: 239). İnsan doğası gereği medeni olduğundan toplumdan uzaklaşmaması gerekmektedir (İbn Bacce 2017: 128). Toplumsallaşma

biçimlerini en küçük biriminden en büyüğüne aile, mahalle, şehir, millet ve âlem şeklinde sıralamak mümkündür (Tusi 2013: 244). Temeddün toplum tasavvuru merkezli teorik nitelikli eserlerde ihtiyaç odaklı toplumsallaşmaya karşılık gelmektedir. Sosyal gerçekliği referans kabul eden pratik nitelikli eserler ise toplumsallaşmayı insanlar arasındaki akrabalık, soy, vatan, millet, din gibi ünsiyeti besleyen kavramlarla açıklamaktadır. "Asabiyet" olarak isimlendirilen insanlar arasındaki bu bağ hükümlerlik inşasının da temeli kabul edilmiştir (İbn Haldun 2004: 215).

Hükümdarlık ve devlete ancak birbirine kenetlenmiş toplumsal güç ile ulaşılabileceğini iddia eden pratik nitelikli eserlerde bu güç "asabiyet" kavramıyla açıklanmıştır. Asabiyet, toplumda insanların bir arada yaşamasına soy, millet, vatan, din gibi kavramlarla katkı sağlayacak toplumsal bağı ifade etmektedir. İbn Haldun'a göre hâkimiyet üstün ve galip gelmekle, galip gelmek ise görüşlerin ortak bir noktada toplanmasıyla sağlanır (İbn Haldun 2004: 221). Yönetimi ele geçirmenin de mevcut bir yönetimi yıkmanın da yolu asabiyetlerin güçlü olmasına bağlıdır. Bir yerde asabiyetin çok olması o devletin güçlü olmasının dayanaklarından biridir. Ama birden fazla asabiyetin olması yönetimlerin istikrarsızlaşmasının yolunu açacaktır (İbn Haldun 2004: 229-231). Hükümdarın, devlet görevlilerinin seçilmesinde de asabiyetin belirleyiciliği söz konusudur. Siyasetnamelerde yer alan halifenin Kureyş soyundan olması gerektiği (Maverdi 2017: 32), görevlendirilmelerde soylu olanlara öncelik tanınması (Sebüktegin 1975; Timur 2010; Yusuf Has Hacib 2010), dini ve mezhebi mensubiyetlerin dikkate alınması (Nizamülmülk 2016; Turtuş 2011) gibi söylemler yine asabiyetin etkisini göstermektedir. "Asabiyet", "temeddün"den farklı olarak yönetimde gücün tesis edilmesinin başlıca unsurunu oluşturmaktadır. "Temeddün"ün karşılık geldiği topluluğu "halk", "asabiyet" in karşılık geldiği topluluğu ise "millet" olarak tanımlamak mümkündür.

Siyasetnamelerin toplum tasavvuru ve sosyal gerçeklik ayrımını besleyen diğer kavramlar ise toplum tasavvuru tezi için "muhabbet", sosyal gerçeklik tezi için ise "adalet"dir. Muhabbet ve adalet kavramları toplumu bir arada tutan ve yöneten-yönetilen ilişkisini doğrudan besleyen bir zemin hazırlamaktadır. Toplum tasavvuru tezi insanların doğaları itibarıyla biraradalığı arzulamasının toplumsal bir sevgiden ileri

geldiğini bir adalet eleştirisi olarak sunmuştur. Adalete olan ihtiyaç sadece toplumsal sevginin yokluğunda ortaya çıkmaktadır (Bacce 2017; Tusi 2013). Farabi'ye göre insanın yoluna çıkan her ne ise onu ezmesi ve ezen kişinin ezilene kendisine köle yapması adaletin gereğidir. Adaleti uman ve uygulayan kişi ya başkasına yapmak istediği şeyi başkasının kendisine yapmasından korkan ya da gerçekten ne olup bittiğini bilmeyen aldatılmış insandır (Farabi 2017; 137-139). Toplum tasavvurundan hareket eden teorik nitelikli siyasetnameler adaleti yapay, muhabbeti ise doğal bir birleşim şeklinde nitelendirmekte; yapayın doğala tabi olmasına benzer olarak muhabbeti adaletten üstün görmektedirler (Tusi 2013: 247).

Sosyal gerçeklik tezi ise yönetimin temelini adalet kavramı ile değerlendirmektedir. Adaletle başlayıp devlet, kanun, ordu, hazine, halk ile devam eden ve adaletle son bulan meşhur "adalet dairesi" söylemini sosyal gerçeklik metinleri sıklıkla ifade etmektedir. Herevi saltanat ve devletin gözcüleri olan sultanları çobana benzetmekte, askerinin bir güç unsuru olduğunu ve mal ile kazanıldığını, malın da halktan toplandığını ve halka da adaletle hükmedilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Herevi 2016: 73-74). Sühreverdi'ye göre hükümdarın gücü orduya, ordunun gücü mala, mal tebaaya, tebaanın gücü ise adalete bağlanmıştır (Sühreverdi 2013: 179). Ordusuz devlet ve otoritenin olmayacağını, mal olmadan asker toplanamayacağını, halkın yaşam seviyesini yükseltmeden vergilendirme yapılmayacağını dile getiren Turtuşi de merkeze adaleti koymaktadır (Turtuşi 2011: 149). Yusuf Has Hacip de il tutmak için erat ve ordunun gerektiğini, erat için mal, mal için de halkın zengin olmasını öngörmüş, halkın refahını da doğru uygulanan yasalara bağlamıştır (Yusuf Has Hacip 2010: 168). Emir Timur da devlet ve saltanatın padişah, hazine ve askerle kurulduğunu dile getirmiştir (Timur 2010: 120). Yönetim anlayışının kısa bir özetini sunan "adalet dairesi" mülkün temelini oluşturmakta, genel hatlarıyla hükümdarın varlığını orduya, ordunun varlığını mala, malın varlığını halka, halkın varlığını ise adalete bağlamaktadır.

Siyasetnamelerin ikili ayrımında belirleyici unsurlardan biri de hükümdarın varlığı ve niteliğidir. Toplum tasavvuruna dayanan metinlere göre hükümdar insanları mutluluğa yöneltme kudretine sahip olan filozoflardır (Farabi 2017: 104). Hükümdara filozof kral diyen bu metinler arasında yöneticinin erdemli toplumda gereksiz

olabileceğini de tartışanlar bulunmaktadır. Onlara göre erdemli yönetim hekime ve hâkime ihtiyaç duyulmayan yerdir. Yönetimlerin erdemlilikten uzaklaşması halinde bir yöneticiye ihtiyaçları olduğunu iddia ederler. (İbn Bacce 2017: 26). Tasavvur üzerinden inşa edilen teorik nitelikli siyasetnamelerde hükümdara yönelik dikkat çeken bir diğer konu da birden fazla hükümdar olabileceği görüşüdür. Hükümdarın sahip olması gereken özelliklerin tek bir kişide bulunmayıp her özelliği ayrı ayrı birden fazla kişinin taşıması halinde tüm o erdemli insanların birlikte yönetimde söz sahibi olması gerektiğini savunmaktadırlar (Farabi 2017; İbn Rüşd 2013; Nasreddin Tusi 2013).

Sosyal gerçekliğe dayanan pratik nitelikli siyasetnamelere göre ise toplulukların başında mutlaka bir yönetici olmalıdır. Bedenin başa ihtiyacı olduğu gibi yönetilenlerin de bir yöneticiye muhtaç olduklarını dile getiren Sealibi, hükümdarların yokluğunu kargaşa sebebi olarak görmektedir (Sealibi 1997: 33). Gazali de yöneticinin olmadığı toplumlardaki muhtemel kargaşayı denizlerde başsız yüzen balıklarından büyük olanların küçükleri yemesine benzetmekte, düzeni halk içindeki çatışmaları kaldıracak bir hükümdara bağlamaktadır (Gazali 2016: 89). İbn Teymiye ise cesedin başsız yaşayamayacağını hatırlatarak zalim hükümdarın uzun süreli yönetimini sultansız bir geceden daha çok tercih ettiğini dile getirmiştir (Teymiye 1999: 152). Sosyal gerçeklik referanslı siyasetnameler toplum tasavvuruna dayanan eserlerden farklı olarak hükümdara ortak başka bir yöneticiye izin vermemektedirler. Bir kının iki kılıç alamayacağı metaforunu sıklıkla dile getiren metinler yönetim gücünün tek elde toplanmasını savunmuşlardır (Daye 2017; Timur 2010; Turtuşi 2011).

Teorik nitelikli metinlerde "erdemli devlet" tasavvuru inşa edilirken güce pratik metinlerdeki gibi vurgu yapılmamıştır. Yönetimin felsefi açıdan değerlendirildiği teorik metinlerde amaç toplumsal saadetin sağlanmasıdır. Toplumsallaşmayı bir adalet eleştirisi üzerinden ele alan teorik nitelikli metinler devletin istenilen erdeme ulaştığında herhangi bir yöneticiye ihtiyacı olmadığını savunmuş, hükümdarların bulunması halinde de birden fazla olabileceğini dile getirmişlerdir. Ancak pratik nitelikli siyasetnameler gücün tesisi üzerine yoğunlaşmış ve toplumdan kudret devşirebileceği, meşruiyeti sağlayabileceği bir kavrama ihtiyaç duymuştur. "Asabiyet"i, "temeddün"den ayıran temel fark da budur. Toplum tasavvurundan hareket eden teorik nitelikli eserler

"temeddün" kavramını öne çıkarırken, sosyal gerçeklik referanslı metinler ise "asabiyet" kavramına dikkat çekmişlerdir.

"Temeddün" insanların birbirine ihtiyacı olduğu ve birbirlerine yardım ettiklerinde ortaya çıkan bir toplumsallaşmaya karşılık geldiğinden "muhabbet" kavramına da zemin hazırlamaktadır. İnsanların temeddündeki gibi birbirlerine yardım edip sevgi duyduğu erdemli bir toplumda hâkime ve hekime ihtiyaç duyulmaması da normal görülmelidir. Çünkü fertler aralarındaki çatışmaları toplumsal muhabbetin yardımıyla hallettiğinden olması muhtemel bir anlaşmazlığı çözecek hükümdarı da gerekli görmemektedirler. Toplum tasavvurundan hareketle kaleme alınan teorik nitelikli siyasetnamelerde yönetimin temel amacı saadete, mutlak mutluluğa ulaşmak olduğundan gücü tek başına elinde tutan bir hükümdar tipolojisi yoktur. Yönetim erdemlilikten uzaklaştığında bireyler arasındaki sevgi azalacağından ve toplumsal muhabbet unsuru ortadan kalkacağından anlaşmazlıklar çıkacaktır. İnsanlar çatışmalarını çözemeyeceklerinden de anlaşmazlıkları uzlaştıracak bir yöneticiye ihtiyaç duyulacaktır. Toplumsal muhabbetin sağlanamadığı yönetimde ise düzeni muhafaza etmek adalet kavramının üzerine düşmektedir.

Toplumda "adalet"in inşası da "asabiyet" kavramıyla beraber değerlendirilebilir. "Asabiyet" akrabalık, soy, vatan, millet, din gibi fertler arasındaki bağı kuvvetlendiren mensubiyet bildiren mefhumlarla birlikte anılır. Toplumda mensubiyeti bildiren hemen her kavram farklı çatışma alanları oluşturmaktadır. İnsanlar arasındaki çatışmalar da "adalet"le düzenlenebilir. Sosyal bağları "asabiyet" kavramıyla izaha çalışan pratik nitelikli siyasetnamelerde anlaşmazlıklara karşı adaletle hareket edecek ve toplumun üzerinde bir konuma sahip olan hükümdarın varlık mecburiyeti tartışılmıştır. Burada hükümdar teorik eserlerden farklı olarak kesinlikle tek olmalı ve gücü kimseyle paylaşmamalıdır.

Tablo 2. 2: Siyasetnamelerin teorik-pratik ayrımının belirleyici unsurları

	Teorik Nitelikli Siyasetnameler	Pratik Nitelikli Siyasetnameler
Yönetimin Kaynağı	Toplum Tasavvuru	Sosyal Gerçeklik
Toplanmanın Gereği	Temeddün	Asabiyet
Toplumsal Bağ	Muhabbet	Adalet
Hükümdarın Varlığı	Hükümdar olabilir	Hükümdar olmalıdır
Hükümdarın Sayısı	Hükümdar birden çok olabilir	Hükümdar tek olmalıdır

Siyasetnamelerin toplum tasavvuru ve sosyal gerçeklik üzerinden farklı bakış açılarıyla ele alınmasının temel ayrımını yönetim olgusuna yaklaşım şekli oluşturmaktadır. Burada sosyal gerçeklik metninin kendi içinde de belirli ayrımları barındırdığını söylemek yerinde olacaktır. Sosyal gerçeklikten hareketle yazılan pratik nitelikli eserlerin bir kısmı İslam fıkıh kurallarına bir kısmı ise hükümdarların ve devlet görevlilerinin gücün tesisindeki görüşlerine yer vermektedir. Sosyal gerçeklik referanslı siyasetnamelerin içerisindeki bu ayrım yönetime, yöneticiye, yöneten-yönetilen ilişkisine dair farklı bakış açıları sunmaktadır. Bu da teorik ve pratik ayrımın içinde başka bir ayrımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yönetime dair mevcut olanın değerlendirildiği ve uygulanabilir nasihatler veren pratik nitelikli siyasetnameler teorik olanların aksine filozofların değil hükümdarların, devlet görevlilerinin, fakihlerin, mütekellimlerin, mutasavvıfların, şairlerin, dil bilimcilerin ve tarihçilerin kaleme aldıkları eserlerdir. Yazar hükümdar ya da devlet görevlisiyse iktidar ve devlet odaklı metinler ortaya çıkmaktadır. Gücün elde edilme yollarını tartışan bu güç odaklı metinler yöneten-yönetilen ayrımının derinleştiği, yönetimde kılıca vurgu yapılan, görevlendirmelerde asaletin esas olduğu, genel hukuk kurallarının yanında hanedan hukukunun da benimsendiği eserlerdir. Fakihler eliyle yazılanlar ise mülkün emanet sayıldığı, yönetimin amacının iyiliği gerçekleştirme ve kötülükten alıkoyma olarak belirlendiği, hükümdarın seçilerek görev başına gelmesini savunan eserlerdir. Mütekellimlerin, mutasavvıfların, şairlerin, dil bilimcilerin ve tarihçilerin eserleri ise hem güç hem de İslam fıkının unsurlarını barındırmaktadır.

Siyasetnamelerin teorik ve pratik ayrımı çerçevesinde, sosyal gerçeklik referanslı pratik nitelikli eserlerin de farklı bakış açılarını barındırması göz önünde bulundurularak başka bir ayrım yapılmalıdır. Teorik nitelikli metinler yönetimi felsefe

temelinde tartıştığından ve bahse konu eserlerde felsefeye denk olarak "hikmet" kavramı kullanıldığından toplum tasavvurundan hareketle kaleme alınan teorik nitelikli siyasetnamelere "hikmet" odaklı demek yerinde olacaktır. Hükümdarlar ve devlet görevlilerinin yazdığı sosyal gerçekliği kaynak kabul eden, iktidarın tesisini tartışan siyasetnameler ise "kudret" odaklı şekilde isimlendirilebilir. Fakihlerin yazmış olduğu ve yönetimin İslam fıkıh kuralları çerçevesinde değerlendirildiği eserler ise "fakahet" odaklıdır. Siyasetnamelerin sınıflandırılmasının temelde teorik ve pratik şeklinde belirlenmesi, kendi içinde de hikmet, fakahet ve kudret kavramlarına karşılık gelen başka ayrımları beslemektedir.

2.1.2. Siyasetnamelerin Teorik-Pratik Olarak Sınıflandırılması Temelinde Hikmet-Fakahet-Kudret Kavramlarıyla Tartışılması

Siyasetnameleri temelde teorik ve pratik olarak sınıflandırmak mümkündür. Toplum tasavvurundan hareketle yazılan teorik nitelikli eserler yönetimi felsefe çerçevesinde ele almaktadır. Sosyal gerçeklik referanslı pratik nitelikli metinler ise farklı bakış açılarıyla yönetimde karşılığı olan nasihatler vermektedir. Pratik nitelikli eserlerin bir kısmı yönetimi İslam hukuk kuralları çerçevesinde hukuki açıdan değerlendirmekte, bir kısmı ise devletin yapısı ve işleyişini bürokratik nitelikleri öne çıkararak izah etmektedir. Bu da siyasetnamelerin teorik ve pratik ayrımının alt başlıkları olabilecek başka bir sınıflandırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

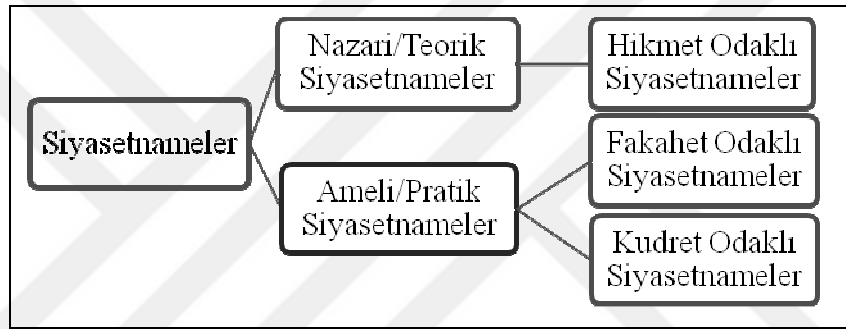
Siyasetnamelerle ilgili çalışmalar, eserleri teorik-pratik ayrımın dışında genellikle üçlü sınıflandırmalarla kaleme almaktadır. Sınıflandırmanın birinci kısmını filozofların siyasete dair yazdıkları, ikinci kısmını idarecilere tavsiyelerde bulunanlar, üçüncü kısmını ise hilafetin amacını ve kaynağını konu alanlar oluşturmaktadır (Şulul 2015: 15). Felsefi siyaset geleneği, siyasetname geleneği, fıkhi-kelami siyaset geleneği olarak da isimlendirilen sınıflandırmalar (Gökdağ <https://www.islamdusunceatlası.org/detail/person183>, 9 Şubat 2019'da erişildi); eski Yunan ve İran ile İslamın sentezinden oluşan Müslüman Arap siyasi düşüncesi, kısmen Hint felsefesi ile karışan eski Türk siyasi değerleri ve yine kısmen Hint felsefesiyle karışan İran siyasi felsefesi olarak da üç şekilde adlandırılmaktadır (Ocak 1999, Aktaran: Altay 2011: 1805). Benzer bir

sınıflandırmanın da bir kısmını İslam din filozoflarına tesir eden Eflatun ve Aristo görüşü, bir kısmını İran tesirinde kalan nasihatnamecilerin görüşü, bir kısmını da Türklerin kendilerine öz yapıtları oluşturmaktadır (Uğur 2001: 2-3). Siyasetnamelerin tasnifinde İslam/din, Yunan/felsefe ve Orta Asya/devlet (Keskintaş 2017: 100) sınıflandırmalarının yanında; siyaset ve devlet idaresini felsefi ve idealist açıdan ele alanlar, sultanlara pratik yollar gösterenler ve İslam'ın görüşünün ne olabileceğini tespit etmeye çalışanlar şeklinde de tasnifler siyasetnamelere yönelik çalışmalarda kaleme alınmıştır (Acar 2016; Kallek 2003). Siyasetnameleri İslam'da siyasi hukuk ekolü, siyasi felsefe ekolü ve müslüman tarihçiler ekolü olarak üçe ayıran araştırmalar da mevcuttur (İzzeti 2014: 109-120).

Siyasetnamelerle ilgili çalışmaların temel sayılabilecek ikili ve üçlü tasnifleri literatürde birbirlerinden ayrı sunulsalar da nazari/teorik-ameli/pratik ikili sınıflandırma ile yukarıda ele alınan üçlü ayrımlar bir arada kaleme alınabilir. Teorik nitelikli metinler yönetimi felsefi bakış açısıyla erdemlilik kavramsallaştırması çerçevesinde ele alırken, pratik nitelikli eserler ise İslam fıkıh kurallarının belirleyiciliğine ve hükümdarlık yolunda gücün tesis edilme biçimlerine yer vermektedir. Teorik ve pratik olarak isimlendirilen temel sınıflandırmanın alt başlıkları olabilecek düzeyde üçlü tasnifleri de içine alan başlıklar bulmak yerinde olacaktır. Üçlü ayrımı ifade edecek başlıklar literatürdeki tanımlamalarla birlikte siyasetnamelerin doğrudan okuyucuya sundukları verilerle şekillenmelidir.

Teorik nitelikli eserlerin felsefe ile olan bağı, erdemli yönetim idealizmi dikkate alınır ve başlık altında yer alacak eserlerde felsefeye karşılık kullanıldığından siyasetnamelerin odaklarından birini "hikmet" olarak belirlemek isabetli olacaktır. "Hikmet Odaklı Siyasetnameler" ütöpik nitelikte olduğundan ikili ayırmada nazari/teorik siyasetnameler başlığının altında yer almalıdır. Mevcut yönetsel zemini referans olarak uygulanabilir nasihatler veren pratik nitelikli eserler ise yönetimi hem İslam fıkının sınırlarında hem de iktidarın tesisindeki tedbirlerin çerçevesinde şekillendirdiğinden kendi içinde farklı kavramsallaştırmalar üzerine inşa edilmiştir. Pratik önerilerde bulunan eserleri teorik metinlerin aksine doğrudan tek başlıkta ifade etmek mümkün değildir. İslam fıkının tesirinde olan metinlerin incelemesinde Maverdi'nin "El-

Ahkâmü's Sultaniye" ve İbn Teymiye'nin "Es-Siyasetü'ş-Şeriye" gibi fıkıh eserlerinin başlıca kaynak kabul edilmesi fıkıh ilminde derin bilgi sahibi olma, fakihlik anlamına gelen "fakahet" kavramının kullanılmasını anlamlı kılmıştır (<http://lugatim.com/s/FAKÂHET>, 30 Nisan 2019'da erişildi). Gücün tesisi için nasihatler barındıran eserlerin "Nasihatü'l-Mülûk", "Siyerü'l-Mülûk", "Adabü'l-Mülûk", "Siracü'l-Mülûk" isimleriyle anılması "mülk" kelimesinin yoğunlukla kullanıldığını göstermekte ve benzer anlamda "kudret" kavramını akla getirmektedir. "Fakahet Odaklı Siyasetnameler" ve "Kudret Odaklı Siyasetnameler" realist nitelikte olduklarından ikili ayırmada pratik siyasetnameler başlığının altında yer almalıdır.

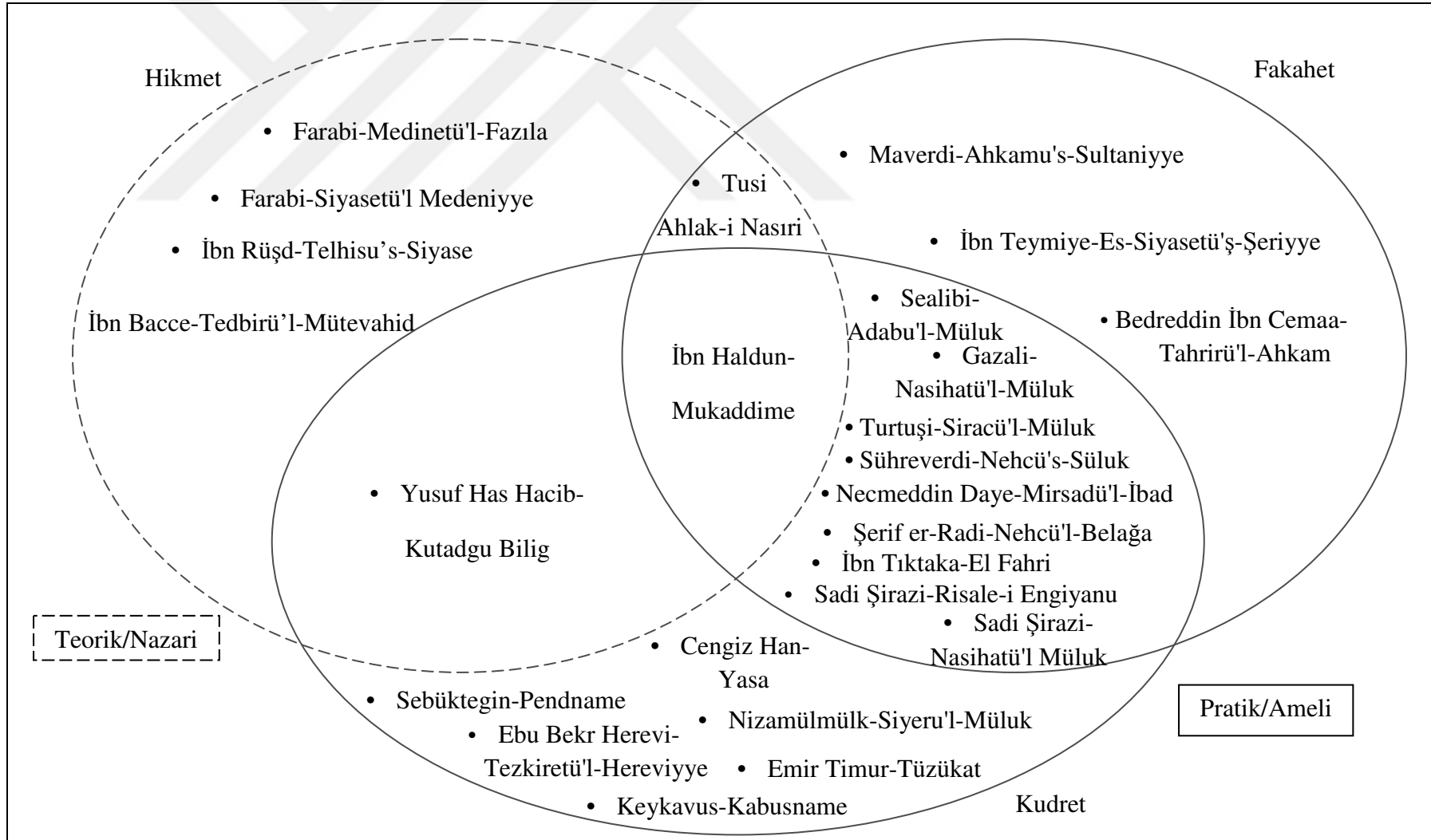

Şekil 2. 1: Siyasetnamelerin genel sınıflandırılması

Siyasetnamelerin üçlü ayırımında "hikmet"e karşılık gelen kısmı yönetimi felsefi açıdan değerlendiren metinler oluşturmaktadır. Farabi'nin "El Medinetü'l-Fazıla"sı ve "Es Siyasetü'l Medeniyye"si, İbn Rüşd'ün "Telhisü's-Siyase" si, İbn Bacce'nin "Tedbirü'l-Mütevahid"i yönetimi felsefe zemininde teorik açıdan değerlendirmektedir. "Kudret"e karşılık gelen siyasetnameler ise özellikle hükümdar ve devlet görevlilerinin kaleme aldığı eserlerdir. Sebüktegin'in "Pendname"si, Nizamülmülk'ün "Siyerü'l-Müluk"u, Keykavus'un "Kabusname"si, Cengiz Han'ın "Yasa"sı, Emir Timur'un "Tüzukat"ı, Ebu Bekr el-Herevi'nin "Tezkiretü'l-Hereviyye"si "kudret" odaklı eserler arasındadır. Maverdi'nin "Ahkamu's-Sultaniyye"si, Şerif er-Radi'nin "Nehcü'l-Belağa"sı, İbn Teymiye'nin "Es-Siyasetü'ş-Şeriyye"si, Bedreddin İbn Cemaat'ın "Tahrirü'l-Ahkam"ı ise "fakahet"e karşılık gelen eserlerdir. Ebu Mansur es-Sealibi'nin "Adabu'l-Müluk"u, İmam Gazali'nin "Nasihatü'l-Müluk"u, Muhammed b. Turtuşî'nin "Siracü'l-Müluk"u, Ebu Necib Sühreverdi'nin "Nehcü's-Süluk"u, Necmeddin Daye'nin "Mirsadü'l-İbad"ı, İbn Tıktaka'nın "El Fahri"si ve Sadi Şirazi'nin "Nasihatü'l Müluk" ve

"Risale-i Engiyanu"su hem "fakahet" hem de "kudret" odaklı siyasetnameler arasındadır. Nasirüddin Tusi'nin "Ahlak-i Nasırı"si "fakahet" ve "hikmet" odaklı metinlerin, Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig"i ise "kudret" ve "hikmet" odaklı eserlerin özelliklerini taşımaktadır. İbn Haldun'un "Mukaddime"sinin üçüncü bölümü ise "hikmet", "fakahet" ve "kudret" kavramlarına karşılık gelen yönetim düşüncelerini yansıtmaktadır.

Şekil 2.2: Siyasetnamelerin hikmet, fakahet ve kudret kavramlarıyla sınıflandırılması

"Hikmet" odaklı siyasetnameler filozofların yönetimi felsefe çerçevesinde tartıştığı eserlerdir. Yazarlar bu metinlerde yönetimlerle insanın iradeleri arasında benzerlikler kurmuş ve fertten devlete uzanan bir yönetim anlayışını izaha çalışmışlardır (Farabi 2012; İbn Rüşd 2013; Tusi 2013). Toplumunu inşa etme kuvvetini taşıyan ve İbn Bacce'nin "mütevahid" olarak isimlendirdiği erdemli birey tefekkür kabiliyeti ile yönetimlerin çekirdeğini oluşturmaktadır (İbn Bacce 2017: 38-40). "Hikmet" referanslı metinlerde erdemli devlet tasavvuru cahil, sapkın ve fasık olarak nitelendirilen yönetimlerin karşısında konumlandırılır. Erdemli ve erdemsiz yönetimler insana ait bir kuvveyi yansıtmakta ve birbirlerine dönüşebilmektedirler (İbn Rüşd 2013: 165-191). Erdemli yönetime ulaşma yolunda tek gaye mutluluğa (saadet) erişmektir (Nasreddin Tusi 2013: 273). Toplumsal muhabbetin olmadığı yerde adaletin devreye girdiğini savunan filozoflar toplumsal çatışmaları düzene koyması için de birden fazla yönetici olabileceğini dile getirmişlerdir (Farabi 2017; İbn Rüşd 2013; Nasreddin Tusi 2013).

"Fakahet" odaklı siyasetnameler yönetime emanet nazarıyla yaklaşmakta kamusal hakları Allah hakkı olarak değerlendirmektedir (Radi 2016; Cemaa 2010; Maverdi 2017). Kamuya ait bir hakkın insanların bireysel haklarından farklı olarak Allah hakkı şeklinde ifade edilmesi kamunun yönetimine ayrıca önem atfedildiğini göstermekte ve hakkın ihlali halinde hükümdara dahi uyarılarda bulunmaktadır. Bu durum "hikmet" ve "kudret" metinlerinden farklı olarak "fakahet" metinlerinde yöneticinin seçilmesi gerekliliğinin tartışılmasına bile yol açmıştır (Radi 2016; Cemaa 2010; Maverdi 2017). "Fakahet" referanslı eserlerde yönetimin temel amacı iyiliği gerçekleştirme ve kötülükten alıkoymaktır (İbn Teymiye 1999; Maverdi 2017). Yazarlar hisbe teşkilatı ve muhtesiplik görevinin de doğrudan bu amacı yerine getirdiğini savunmuşlardır (Cemaa 2010; Maverdi 2017). Görevlendirmeleri de genel ve özel yetkilerine göre ikiye ayıran metinler niyabete (vekillik) göre memuriyetin niteliklerini belirlemişlerdir (Cemaa 2010; Maverdi 2017).

"Kudret" odaklı siyasetnameler ise yönetimi kılıç ve kalemin birlikteliği üzerinde konumlandıran eserlerdir. Hükümdar kılıç ve kalem sahibidir. Ülke kılıçla korunsun da kalemlerle idare edilir (Herevi 2016; Timur 2010; Yusuf Has Hacip 2010). Makamın babadan oğla geçtiğini anlatan bu metinlerde görevlendirmeler asalet esaslıdır

(Cengiz Han 1947; Nizamülmülk 2016; Timur 2010). "Kudret" odaklı eserler yöneten ve yönetilen ilişkisini onların farklı statülerde olduğu vurgusu üzerinden değerlendirmektedir. Hicabet makamı da bu farkı korumak için halkla hükümdar arasındaki iletişimi sağlamaktadır (Keykavus 1970; Nizamülmülk 2016; Sebüktegin 1975; Yusuf Has Hacib 2010). Halktan farklı olarak hanedan için özel hukuk kurallarının tesis edilmesi de bu farkı ortaya koymaktadır (Cengiz Han 1947; Timur 2010).

Siyasetnamelerin yazar, dönem, coğrafya ve içerik analizlerini bir yerde değerlendirmek gerekirse eserlere etki eden unsurlar arasındaki bağlantılar da ortaya çıkacaktır. "Hikmet" odaklı siyasetnameler filozoflar tarafından yazılmış ve çoğunlukla Endülüs-Mağrib havzasından çıkmışlardır. Murabıtlar, Muvahhidler ve Hafsiler dönemleriyle birlikte Samaniler ve Karahanlılardan da izler taşıyan bu eserler yönetimi felsefe temelinde tartışmışlardır. "Fakahet" odaklı siyasetnameler de fakihler eliyle yazılan ve çoğunlukla Mısır-Hicaz-Bilad-ı Şam-Irak-ı Arab havzalarından çıkan eserlerdir. Abbasiler, Memlükler dönemleriyle birlikte Eyyübiler, Fatımiler, Selçuklular ve İlhanlılar dönemlerinin de etkisinin görüldüğü eserler yönetimi İslam hukuk kuralları çerçevesinde ele almışlardır. "Kudret" odaklı siyasetnameler ise hükümdarların ve devlet görevlilerinin yazdığı, çoğunlukla Türkistan-Maveraünnehir-Harizm-Horasan-Cibal havzalarından çıkmış eserlerdir. Samaniler, Harizmşahlar, Gazneliler, Karahanlılar, Cengiziler ve Timurlularla birlikte Eyyübiler, Fatımiler, Selçuklular ve İlhanlıların da tesirinin görüldüğü eserler devletin yapısını ve işleyişini konu alan ve bürokratik nitelikleri ağır basan metinlerdir.

Tablo 2. 3: Siyasetnamelerin analizleriyle sınıflandırılması

Siyasetname Coğrafyası	Siyasetname Dönemi	Siyasetname Yazarı					
		Hükümdar	Devlet Görevlisi	Filozof	Dini Şahsiyet	Edebi Şahsiyet	Toplum Bilimci
Birinci Coğrafya (En- dülüs-Mağrib)	Murabıtlar Muvahhidler Hafsiler			• İbn Bacce (H) • İbn Rüşt (H)			• İbn Haldun (H+F+K)
İkinci Coğrafya (Mı- sır-Hicaz-Bilad- ı Şam-Irak-ı Arab)	Eyyübiler Memlükler Fatımiler Abbasiler		• Herevi (K)		• Sühreverdi (F+K) • İbn Teymiye (F) • İbn Cemaa (F) • Turtuşi (F+K) • Maverdi (F) • Er-Radi (F) • Gazali (F+K) • Daye (F+K)		
İkinci Coğrafya ve Üçüncü Coğrafya	Selçuklular İlhanlılar	• Keykavus (K)	• Nizamülmülk (K)	•Tusi (H+F) • Farabi (H)*		• Şirazi (F+K)* • Tıktaka (F+K)	
Üçüncü Coğrafya (Tür- kistan- Maveraünnehir- Harez- Horasan-Cibal)	Samaniler Harezşahlar Gazneliler Karahanlılar Cengiziler Timurlular	• Sebüktegin (K) • Cengiz Han (K) • Emir Timur (K)	• Yusuf Has Hacip (K+H)			• Sealibi (F+K)	
Hikmet (H)	Hikmet+Fakahet (H+F)	Fakahet (F)	Fakahet+Kudret (F+K)	Kudret (K)	Hikmet+Fakahet+Kudret (H+F+K)		

Yanında "*" işareti bulunan yazarların iki eseri incelenmiştir.

2.2. Hikmet Odaklı Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi

"Hikmet" odaklı siyasetnameler yönetimi felsefi açıdan değerlendirmekte, insanın kendisini yönetmesinden hareketle devletlerin yönetimlerini ele almaktadır. İnsana özgü kuvvelerle toplumların karakterleri arasında bağlantılar kuran eserler fertten devlete uzanan bir yönetim anlayışı inşa etmektedir. "Nevabit", "mütevahid" kavramlarıyla açıklanan toplum içinde ve topluma yön verme kudretinde olan bireye vurgu yapmışlardır. İnsanın değişmesinin, kurulan benzerlikten dolayı, yönetimlerin dönüşmesine neden olacağını dile getirirken devletin geçirdiği aşamaları da tartışmışlardır. Yönetim anlayışlarını erdemlilik esasına göre değerlendiren "hikmet" odaklı siyasetnameler erdemli-erdemsiz devletlerin özelliklerine yer vermişlerdir. Erdemli devletin zamanla erdemsiz devletlere dönüşeceğini ve bu dönüşümlerin erdemsiz devletler içindeki türlerde de devam edeceğini dile getiren eserler yönetimi organizmacı metaforik yaklaşımla değerlendirmektedirler. Yönetimler kuruluşlarından yıkılışlarına kadar geçen dönemde çeşitli aşamalardan geçmektedir. Aşamalardan her biri de farklı bir niteliğe sahiptir. "Hikmet" eserleri toplumun temelini insanların yardıma muhtaç olduğu gerçeğine bağlamaktadır. Bireyin tek başına işlerini yerine getiremeyeceği ve bir başkasına ihtiyacı olduğunu dile getiren eserler toplumu bir arada tutan unsur da sevgi olarak nitelendirmektedirler. Adalet eleştirisi üzerinden geliştirilen toplumsal muhabbet yönetimin temelini oluşturmaktadır.

2.2.1. Fertten Devlete Yönetim Düşüncesi

"Hikmet" odaklı siyasetnameler insanı bedensel ve ruhsal yönleriyle birlikte ele almaktadır. İnsanın bedensel yönünü diğer canlılarla ortak olan behimi (hayvani) istekleri, ruhsal yönünü ise diğer canlılardan ayrılan insani istekleri oluşturmaktadır. İrade etme yeteneği olmayan varlığın akıl etmesi işlevsizdir ve asıl önemli olan akıldan önce özgür iradedir. İnsani eylem iradeyle yapılan eylemdir (İbn Bacce 2017: 34-40). İnsanda irade öncelikle nefsin duyumunu sağlayan güçle ve bu güce bağlı olan istek ve nefreti doğuran arzu gücüyle meydana gelir. Sonra nefsin hayal gücü ve ona bağlı olan istek gelişir. Nihayetinde de düşünme fiilinden gelen bir istek olan seçme kabiliyeti ortaya çıkar. Duyum gücü, arzu gücü ve hayal gücü hayvanlarda da bulunmakla birlikte,

seçim yapabilme kabiliyeti sadece insana mahsustur (Farabi 2012: 77-78). Bitkilerin bazı nitelikleri cansız varlıklarla, hayvanların da bazı nitelikleri behimi nefisler çerçevesinde insanlarla ortaktır. İnsani nefsi diğer nefis türlerinden ayıran özellik düşünme kuvvesine sahip olmasıdır. Bitkilerin iradesi sadece beslenme, büyüme ve üreme üzerinedir. Hayvanların iradesi bitkisel iradeye duyuşsal idrak ve iradeli hareketin katılmasıyla oluşur. İnsan iradesi ise bitkisel ve hayvansal iradeye düşünmenin eklenmesiyle ortaya çıkmaktadır (Arkan 2010: 44). Nefsin birkaç farklı anlamı olduğunu ifade eden Nasirüddin Tusi de iradeyi bitkisel, hayvani ve insani olarak sınıflandırmıştır. Bitkisel nefsin kuvvelerini besleyici kuvve, büyütücü kuvve, üreme kuvvesi; hayvani nefsin kuvvelerini organik algı kuvvesi ve iradi hareket ettirme kuvvesi; insani nefsin kuvvelerini de düşünme kuvvesi, şehvi kuvve, gazabi (öfke) kuvve oluşturmaktadır (Tusi 2013: 34-36).

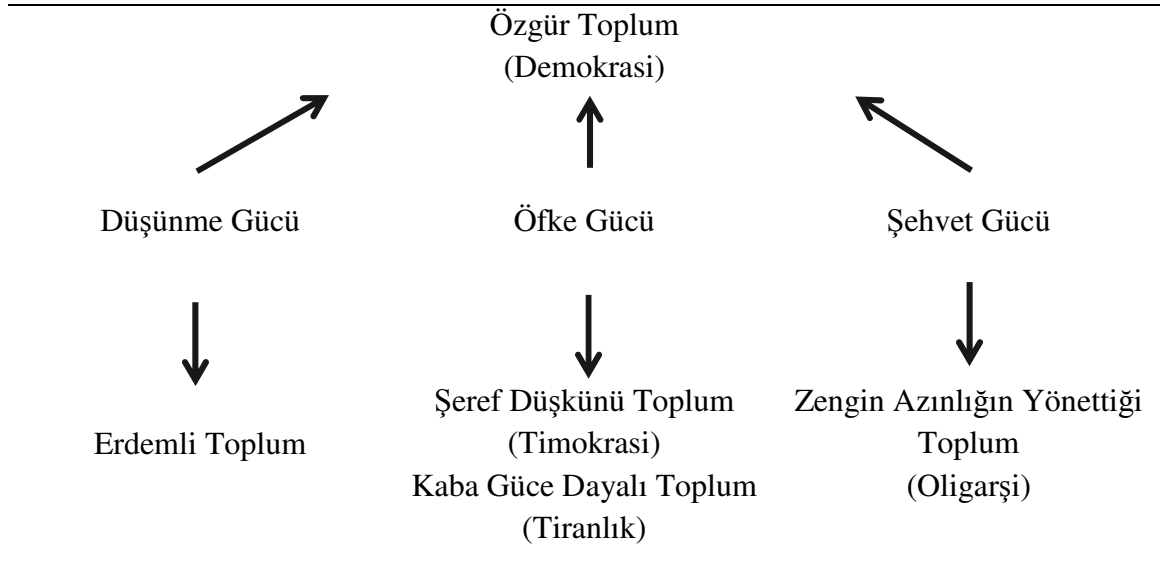
"Hikmet" odaklı eserler insana özgü kuvveleri hem bitkisel ve hayvani iradelerin üzerinde tanımlamış hem de bu kuvvelerin dengede olması gerektiğini savunmuşlardır. Düşünme kuvvesinin, şehvi kuvvenin ve gazabi (öfke) kuvvenin gereğinden daha az ya da daha çok olduğu zamanlar mevcutsa da asıl önemli olan hepsinin dengede olmasıdır. Düşünme gücünün gereğinden az olması ahmaklık, çok olması kurnazlıktır. Dengede olması ise zekâyı, hızlı anlayışı, zihin berraklığını, öğrenme kolaylığını, güzel akletmeyi, bellekte tutmayı ve hatırlamayı ifade eden hikmet halidir. Şehvet gücünün gereğinden az olması isteksizlik, çok olması hazlara düşkünlüktür. Dengede olması ise hayâ, yumuşak başlılık, güzel gidişatlılık, dinginlik, kendisiyle barışık olma, sabır, kanaat, ağırbaşlılık, sakınma, düzenlilik, hürriyet ve cömertliliğe karşılık gelen iffet halidir. Öfke gücünün gereğinden az olması korkaklık, çok olması saldırganlıktır. Dengede olması ise sebat, soğukkanlılık, hilm, cesaret, nefis büyüklüğü, yüce gayelilik, dayanıklılık, tevazu, hamiyet, incelik, gözü peklik anlamlarına gelen şecaat halidir (Tusi 2013: 93-95).

Tablo 2. 4: İnsana ait kuvvelerin nitelikleri (Tusi, 2013)

	Tefrit (Gereğinden Az)	İtidal (Gerektiği Gibi)	İfrat (Gereğinden Çok)
Düşünme Gücü	Ahmaklık	Hikmet	Kurnazlık
Şehvet Gücü	İsteksizlik	İffet	Hazlara Düşkünlük
Öfke Gücü	Korkaklık	Şecaat	Saldırganlık

"Hikmet" odaklı siyasetnamelere göre insana ait bu kuvveler arasındaki denge yönetimdeki dengelerin de temelidir (İbn Rüşd 2013: 88). Yönetim biçimleriyle insani iradeler arasında benzerlikler inşa eden eserler, devlet düzenlerinin sayıca çok ve birbirlerine zıt olmalarının sebebinin karşıt iradeleri yansıtmaları olduğunu dile getirmişlerdir. Yönetimlerin de insana özgü güçlere (düşünme, şehvet, öfke) benzer özelliklere sahip olduğu iddiası insanın ruhunda dengeyi sağlaması öğüdünün toplumlar için de geçerli olabileceğini göstermektedir. Öfke gücünü kontrol edemeyen insan şeref düşkünü ve zorba olur. Benzer şekilde toplumda öfkenin kontrolsüzlüğü şeref düşkünü ya da kaba güç ile yönetilen toplumu doğuracaktır. Şehvet gücünün dengede olmaması da insanı haz ve mal düşkünlüğüne iterken, toplumları da zenginlik seven ve şehvet düşkünü olan bir kimliğe büründürür. Düşünme gücünün dengede olması ve yönetimin düşünme gücüne dayanması da erdemli toplumu inşa edecektir. İnsana özgü olan ve topluma yansıyan düşünme, şehvet ve öfke güçlerinin herhangi birinin diğerine üstünlüğü olmaması ve bütün güçlerin birbirlerine karşı dengede olması ise özgür toplumu oluşturacaktır (İbn Rüşd 2013: 165).

Tablo 2. 5: Ruhun bölümlerinin insana özgü toplumlara etkisi (İbn Rüşd, 2013)

"Hikmet" siyasetnamelerinde insana ait kuvvelerle yönetimler arasında kurulan benzerlik fertten devlete uzanan bir yönetim anlayışının sınırlarını belirlemektedir. Doğru ve tutarlı yönetimin bireysel yönetimin sağlanması ile gerçekleşeceğini savunan yazarlar yönetim tek kişinin ya da bir grubun elinde de olsa ferdin yönetiminin devlet

yönetimine yansıdığını kabul etmektedirler (İbn Bacce 2017: 30). Burada eserlerde ifadesini bulan fakat farklı anlamlar yüklenen "nevabit" kelimesi dikkat çekicidir. Nevabit anlam olarak ayrıksı demektir ve eserlerde de mevcut yönetim içindeki "ayrık otları"nı tarif etmek için kullanılmıştır. Farabi ve Tusi erdemli toplumdaki erdemsizler için, İbn Bacce ise erdemsiz toplumdaki erdemliler için bu kavramı kullanmaktadır. Farabi nevabiti erdemli toplumdaki fırsatçılar, yanlış yorumlayanlar ve dinden çıkanlar için dile getirmektedir. Ona göre bu ayrıksı otlar herhangi bir topluluk oluşturmaz ve şehir halkının içinde eriyip giderler. Ama yine de yönetici nevabileri izlemeli, meşgul etmeli ve onları tedavi edecek özel yöntemler geliştirmelidir (Farabi 2012: 113-118). Tusi ise nevabiti erdemli yönetimdeki ikiyüzlüler, tahrifçiler, asiler, doğru yoldan çıkanlar ve yanıltıcılar şeklinde tanımlamaktadır (Tusi 2013: 288-289). Farabi'nin ve Tusi'nin erdemli devlet içindeki erdemsizleri tanımlamak için kullandığı "nevabit" kavramı herhangi bir topluma karşılık gelmese de erdemsiz devletlerin temelini oluşturmaktadır.

İbn Bacce ise Farabi ve Tusi'den farklı olarak erdemsiz devletteki erdemli kişileri "nevabit" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre erdemsiz şehirde yaşayamayan veya orada olsa bile inandıklarıyla çelişen kişi "nevabit"tir. Nevabitin varlığı erdemli yönetimin ortaya çıkma sebebidir (İbn Bacce 2017: 30). Toplumu yeniden inşa edecek olan ve "mütevahid" olarak da isimlendirilen bu "ayrık ot" düşünme gücü ile insani nefsinin ilahi boyuta yönlendirendir (İbn Bacce 2017: 38-40). İnsani eylemler, mütevahide izafe edilen ve mütevahidin yapması mümkün olanlardır. Mütevahidin amacı cismanilikle karışık ruhanilik olmamalıdır (İbn Bacce 2017: 182). İbn Bacce'nin "mütevahid" olarak isimlendirdiği birey dışlanan değil bilinçli olarak içe kapanandır. Toplumdan kaçmayan, halk içinde onları dönüştürmenin nasıl olacağına kafa yoran "mütevahid" amaçlarını gerçekleştirmeye de bireysel önlemler olarak başlamaktadır (Uyanık 2017: 167). Mütevahid –erdemsiz toplumdaki erdemli kişi- iradeli bir eylem ortaya koyabilir ve ancak bu durumda eylemde tedbirden söz edilebilir.

"Hikmet" odaklı siyasetnamelerde insana ait güçlerle yönetimler arasında benzerlikler kurulması ve farklı tanımlarda da olsa yönetimleri şekillendirme potansiyeline sahip olan insana (nevabit) vurgu yapılması fertten devlete uzanan bir

yönetim anlayışını yansıtmaktadır. İnsanın sahip olduğu düşünme, öfke ve şehvet kuvvelerinin, kurulan benzerlikten dolayı, toplumlarda ve devletlerde de bulunduğu iddiası yönetsel yapıların karakterlerini de tartışmaya yol açacaktır. İnsanın değişimlerine bağlı olarak büyük ölçekli yönetimlerin de pek çok dönüşüm yaşadığını dile getiren eserler devletin geçirdiği aşamaları da izah etmeye çalışmışlardır.

2. 2. 2. Yönetimlerin Birbirine Dönüşümü

"Hikmet" referanslı siyasetnameler yönetimi temelde erdemli ve erdemsiz olarak ayırmakta ve erdemli yönetimi cahil, fasık ve sapkın olarak tanımlanan erdemsiz yönetimlerin karşısında konumlandırmaktadırlar (Farabi 2012; İbn Rüşd 2013; Tusi 2013). Erdemli yönetim, toplumsal muhabbetin sağlanmaya çalışıldığı, amacın tümel yasaların etkisinde saadet kavramına ulaşmak olduğu bir sistemi ifade etmektedir. Erdemsiz yönetimleri ise yazarlar yönetime, yöneten-yönetilen ilişkisine dair birbirlerinden farklı bakış açılarıyla ve isimlerle ele almaktadırlar.

Erdemli şehrin yöneticisi yaradılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı olmalı ve yöneticilik kabiliyetini kazanmış olmalıdır (Farabi 2017: 103). Farabi'ye göre erdemli kentteki yöneticiler insanları mutluluğa yöneltme kudretine sahip olan filozoflardır (Farabi 2017: 106). İbn Rüşd'e göre de yönetici bilgelik başta olmak üzere erdemli yönetimi hayata geçirmeye çalışan filozoflardır (İbn Rüşd 2013: 66). Hükümdar yönetilenlerden erdemli, iyi ve mutluluğun kazanılması için uğraşanları korumalıdır. Yönetilenler ise elde ettikleri mutluluğun nitelik ve niceliğine göre farklı siyasi yetkinliklere sahiptirler. Farabi erdemli şehir halkından her birinin erdemli şehrin yönetimini ve mutluluğunu bilmesi gerektiğini savunmaktadır (Farabi 2012: 91). İbn Rüşd erdemli kentte bulunanların dilediği gibi tasarruf ettiği bir servete sahip olmamasını savunmaktadır (İbn Rüşd 2013: 73). Tusi'ye göre de hizmetçi, kendisini efendisinin gözünde mallarını ve elde ettiği şeyleri verecek gibi göstermelidir. Halk, bela ve sıkıntı vakitlerinde din, millet, eş, çocuk ve devletin korunması için onlara can ve mallarını vermelidir (Tusi 2013: 306-309). İbn Rüşd erdemli yönetimde tikel

durumlar için yasa yapılmasına gerek olmadığını, tümel yasalar ile yetinilmesi gerektiğini dile getirmiştir (İbn Rüşd 2031: 80).

"Hikmet" odaklı eserlerde yazarlar erdemsiz yönetimleri ise ufak farklılıklarla benzer şekilde anlatmışlardır. Farabi erdemsiz yönetimleri cahil şehir, fasık şehir, sapkın şehir ve karakteri değişmiş şehir olarak isimlendirmekte, cahil şehri de kendi içinde zorunluluk şehri, kötü şehir, bayağı şehir, şeref düşkünü şehir, zorba şehir ve demokratik şehir şeklinde sınıflandırmaktadır (Farabi 2012; Farabi 2017). İbn Bacce erdemsiz yönetimleri tek kişinin şehri, şeref şehri, cemaat şehri ve zorba şehir olarak adlandırmaktadır (Koroğlu 1996: 58). İbn Rüşd erdemsiz yönetimleri şeref devleti, zengin azınlığın devleti, cemaat devleti ve kaba güce dayalı devlet şeklinde ele almaktadır (İbn Rüşd 2013: 153-163). Nasirüddin Tusi ise erdemsiz yönetimleri cahil devlet, fasık devlet ve sapkın devlet olarak isimlendirmekte ve cahil devleti de zaruri devlet, aşağılık devleti, bayağılık devleti, asalet devleti, zorbalık devleti ve özgürlük devleti olarak sınıflandırmaktadır (Tusi 2013: 268-288).

Erdemsiz yönetimlerden zorunluluk yönetimi insanların varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla asgari düzeydeki ihtiyaçlarının elde edilmesi için yardımlaşmayı öngören yönetimdir. Hükümdar zorunlu ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan şeyleri korumalıdır (Farabi 2012; Tusi 2013). Kötülük/aşağılık yönetimi ise servet ve zenginliği artırmak için ihtiyaçların ötesinde birikime ulaşmak amacıyla işbirliği yapılan yönetimdir (Farabi 2012; Farabi 2017; Tusi 2013). Bayağılık/zengin azınlığın yönetimi de bedeni zevkler, oyun ve eğlence gibi lezzetlerden faydalanmak üzere bir araya gelen topluluğun oluşturduğu yönetimdir. Azınlığın idaresinde olan bu yönetimlerde hükümdar toplumun en zengindir (Farabi 2012; Farabi 2017; İbn Rüşd 2013; Tusi 2013). Şeref ve asalet yönetimi ise asalet ve şeref kazanmak için yardımlaşılan yönetimlerdir. Yönetici de asaleti tümüyle elinde bulundurmaktadır (Farabi 2012; Farabi 2017; İbn Rüşd 2013; Tusi 2013). Zorbalık/kaba güce dayanan yönetimler de egemenlik elde etmek için başkalarına baskı kuran, yönetilenlerinin köle gibi görüldüğü yönetimdir (Farabi 2012; İbn Rüşd 2013; Tusi 2013). Demokratik/cemaat/özgürlük yönetimi de halktan her birinin istediğini yapmada serbest olduğu, ilk yasalara bağlı olarak yönetilenlerin iradesinin esas olduğu, halkın hükümdar üzerinde baskın olduğu

yönetimdir (Farabi 2012; Farabi 2017; İbn Rüşd 2013; Tusi 2013). Fasıklık yönetimi insanların düşünme kuvvesinin diğer kuvveler tarafından kullanıldığı, erdemli yönetimlerin inancına uygun olsa da fiillerde onlardan farklılaşan ve cahil şehirlerin amaçlarına ulaşmak isteyen yönetimlerdir (Farabi 2017; Tusi 2013). Sapkınlık yönetimi ise mutluluğun ne olduğu bilindiği halde kendi kendine bir kanun oluşturan ve bunu erdem olarak adlandıran, insanları mutluluktan saptırmış olan yönetimdir (Farabi 2017; Tusi 2013). Karakteri değişmiş yönetim de başlangıçta erdemli yönetimlerin fikirlerini ve fiillerini kabul eden sonrasında farklılaşan yönetimlerdir (Farabi 2017:113).

Erdemsiz yönetimler erdemli yönetimin aksine sayıca fazladır ve yönetimlerin birbirlerine dönüşmesi söz konusudur. Erdemli devletin mevcut konumunu koruyamaması ile başlayan dönüşüm sırasıyla şerefe dayalı yönetim, zengin azınlığın yönetimi, toplumun yönetimi ve kaba güce dayalı yönetime doğru ilerlemektedir. Erdemli yönetimde hükümdarın uzun süre yönetimde kalması iyilikle anılma arzusunu beraberinde getirmekte ve şeref sevgisine yol açmaktadır. Hükümdarın şerefe olan düşkünlüğü erdemli yönetimden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Şerefe dayanan yönetimde hükümdarın zamanla çıkarının servette olduğunu düşünmeye başlaması faydalı olanı güzel olandan üstün tutmasına yol açacak ve yönetici giderek zenginleşecek ve bir azınlığın sözcüsü haline gelecektir. Yönetilenlerin çoğunluğunu oluşturan yoksullar eşitlik için mücadele etmeye başlayacaktır. Onların zenginlerin mallarını almak ve servet sahibi azınlığı yönetimin dışında tutmak istemesi herkesin eşit olduğu toplumun yönetimini ortaya çıkarmaktadır. Toplumun yönettiği idarede herkesin özgür ve serbest olması nihayetinde önü alınmaz bir çatışmaya sebebiyet verecek ve kaba güce dayalı yönetimler oluşacaktır (İbn Rüşd 2013: 167-180). İbn Rüşd'ün yönetimlerin birbirine dönüşümleri tezine benzer olarak İbn Haldun da devletin geçirdiği aşamalardan bahsetmektedir.

İbn Haldun devletlerin de insanlar gibi bir ömrü olduğunu dile getirmektedir. İnsanın yaşadığı ömrü üç nesille sınırladığını müellif, devletlerin varlıklarını da yine üç nesil devam ettireceğini iddia etmiştir. Devletin kurulduğu birinci nesilde bedevilik ahlakının korunduğunu, devlet yönetimine katılımın olduğunu dile getiren İbn Haldun bedevilikten şehirciliğe geçilen ikinci nesilde ise yönetimin katılımcılıktan uzaklaşıp tek

elde toplanmaya başladığını dile getirmiştir. Asabiyetin zayıfladığı ikinci nesilde bir önceki neslin özelliklerine geri dönme arzusu bulunduğunu savunmuştur. Bedeviliğin tamamen unutulduğu üçüncü nesilde ise asabiyetin kaybolduğunu ve devletin başkaları tarafından korunmaya muhtaç hale geldiğini, bolluk ve lüks yaşamın öne çıkarılıp savaşmaları gerektiğinde direnç gösteremeyen ve kendilerini müdafaa edemeyen yığınların ortaya çıktığını ifade etmiştir (İbn Haldun 2004: 341-342).

İbn Haldun devletlerin tabi bir ömrü olduğunu kabul etmekle birlikte özelliklerini de tartışmıştır. Devlet büyüklük ve otoritenin tek bir kişide toplanması, lüks ve bolluğa sahip olma, sükûnet ve rahatlığı elde etme olarak sayılacak temelde üç özelliğe sahiptir. Hükümdarlık alt derecedeki pek çok gruptan oluşan asabiyetle elde edilir. Kuvvetli olan grup diğerleri üzerinde hâkimiyet kurar ve büyük asabiyet genellikle tek bir sülalenin elindedir. İktidarda olmanın verdiği büyükleme ile güçlü olan asabiyet, yönetimi diğerleriyle paylaşmaya yanaşmaz ve onlara söz hakkı tanımaz. Böylece devlet olmanın ilk özelliği olan büyüklük ve otoritenin tek kişide toplanması gerçekleşmektedir. Bir toplumun önceki devletlere galip gelmesiyle mal ve zenginliğinin artması bolluk içinde yaşama imkânına kavuşturacak ve bu da devlet olmanın lüks ve bolluğa sahip olma özelliğinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Devletlerin bir düzene oturması toplumların zahmettense rahatlığı ve sükûneti seçmesine neden olacak ve devletin üçüncü özelliği de hayata geçecektir (İbn Haldun 2004: 234-237). İbn Haldun'un dile getirdiği devletin sahip olduğu özellikler onun belirli dönemlerden de geçtiğini göstermektedir.

Yönetimlerin ilk dönemi iktidarın başka bir devletten alındığı, harekete geçilen ve zafere ulaşılan dönemdir. Bu dönemde zaferin sebebi asabiyet olduğundan hükümdar danışmadan hareket etmemektedir İkinci dönem hükümdarın yönetimi kendi tekeline aldığı ve asabiyetin yönetime katılmasına izin vermeyen, idarenin yönetici ve ailesine mahsus olduğu ve devlet hizmetine dışarıdan kimselerin alındığı istibdat dönemidir. Devletin istikrar bulduğu ve zenginleştiği, vergilerin toplandığı, şehirlerin inşa edildiği üçüncü dönem sükûnet ve rahatlık dönemidir. Bu dönem hükümdarın yönetimi tek başına elinde bulundurduğu dönemlerin sonuncusudur. Sahip olunan şeylere kanaat etme ve barış dönemi olan dördüncü dönemde hükümdar diğer devletlerin

hükümdarlarıyla barış içinde yaşamaktadır. Yöneticinin kendisinden öncekilerin birikimlerini zevkleri uğruna harcadığı, eğlence meclislerinde beraber olduklarını büyük görevlere getirdiği, kendi kavminden olan yardımcılarını çevresinden uzaklaştırdığı son dönem olan israf dönemi ise devletin ihtiyarlık halinin temsilidir (İbn Haldun 2004: 249-250).

Tablo 2. 6: İbn Haldun'a göre devletin geçirdiği aşamalar (İbn Haldun, 2004)

	Bedevilik → Medenilik				
	Zafere Ulaşma Dönemi	İstibdat Dönemi	Sükûn/Rahatlık Dönemi	Barış Dönemi	İsraf Dönemi
	Birinci Aşama		İkinci Aşama		Üçüncü Aşama
Devletin Yapısı	• Devlet bedevi özelliklere sahiptir. Harcamalarda ölçülü, halkın malını gasp etmeyen, vergilendirmede aşırıya kaçmayan bir yapıdadır.		• Devlet güçlenir sınırları büyür. Yöneticiler lükse yöneldiklerinden harcamalar ve vergiler artar. Devlet halkın malını gasp etmeye başlar.		• Devlet asabiyetini kaybeder, gücü zayıflar. Harcamaları karşılayamaz hale gelir. Devletin çöküşü daha hızlanır ve isyanlar başlar.
Asabiyet	• Asabiyet çok etkilidir. • Hükümdarın yardımcıları kavmi içindedir.		• Asabiyet az etkilidir. • Hükümdarın yardımcıları kavmi dışındadır.		• Asabiyet yoktur. • Hükümdarın yardımcıları kavmi dışındadır.
Kılıç-Kalem	• Kılıç kalemden daha önemlidir.		• Kalem kılıçtan daha önemlidir.		• Kılıç kalemden daha önemlidir.
Hükümdarlık Özellikleri	• Hükümdarlığa ait özellik ve alametler (lüks/bolluk) bulunmaz.		• Hükümdarlığa ait özellik ve alametler (lüks/bolluk) bulunur.		• Hükümdarlığa ait özellik ve alametler (lüks/bolluk) bulunur.
Vergilerin Düzenlenmesi	• Halka yüklenen vergiler azdır. • Harcamalar azdır, vergiler giderleri fazlasıyla karşılar.		• Halka yüklenen vergiler çoktur. • Harcamalar fazlalaşır, vergiler giderleri karşılamaz.		• Halka yüklenen vergiler çoktur. • Harcamalar fazlalaşır, vergiler giderleri karşılamaz.
Hükümdarın Maliyeye Etkisi	• Hükümdar vergi ve ganimetlerden elde ettikleri gelirlere müdahale etmez.		• Hükümdar gelirlerinin tamamını sadece kendi tasarrufu altına alır.		• Hükümdar servetini asabiyet sahibi olan yeni yardımcılara harcar.
Görevlilerin Durumu	• Vezir, kâtipler ve diğer görevlilerin dereceleri ve etkileri de yetersizdir.		• Vezir, kâtip ve diğer görevlilerin nüfuz ve etkileri de genişler.		• Vezir, kâtip ve diğer görevlilerin nüfuz ve etkileri de azalır.
Hükümdarın Halkla İlişkisi	• Hükümdar sade bedevi özelliktedir. İnsanlara yakın ve kendisine ulaşılması kolay biridir.		• Hükümdar kendisini halktan soyutlar. İnsanların yanına girmesine engel olacak birini (hacip) görevlendirir.		• Hükümdarlık kuralları seçkin kişilere öğretilir ve bunlar dışındakilerin hükümdarla doğrudan görüşmesi engellenir.

İbn Rüşd'ün yönetimlerin birbirine dönüştüğü tezi ile İbn Haldun 'un devletlerin bir ömrü olduğunu ve yıkılana kadar belirli aşamalardan geçtiğini savunması arasında benzerlikler kurmak mümkündür. Yönetimlerin dönüşümünü erdemli yönetimle başlatan İbn Rüşd devamını şerefe dayalı yönetim, zengin azınlığın yönetimi, toplumun yönetimi ve kaba güce dayalı yönetim şeklinde ilerletmektedir. İbn Haldun ise devletin ilk aşamasından son aşamasına kadar zafere ulaşma dönemi, istibdat dönemi, sükûn/rahatlık dönemi, barış dönemi ve israf dönemi çizgisini takip etmektedir. İbn Rüşd ayrı devletlerin niteliklerini, İbn Haldun ise bir devletin geçirdiği aşamaları anlatıyor olsa da bütün bu dönemler ve dönüşümler dikkate alınırsa aralarında benzerlikler olduğu fark edilmektedir.

Yönetimlerin belirli aşamaları olduğu ya da farklı olanların birbirine dönüşebileceği savını, "hikmet" odaklı siyasetnamelerle "kudret" odaklı eserlerin ortak noktası kabul edilen "Kutadgu Bilig"de Yusuf Has Hacip de Ay metaforu ile savunmuştur (Yusuf Has Hacip 2010. 74-75). Ona göre devlet Ay'a benzemektedir. Ay başlangıçta küçüktür. Günden güne büyüyünce dünya halkına ışık saçır. Tamamen büyüyünce en yukarı çıkar ve yeniden küçülmeye başlar, güzelliğini yitirir ve kaybolur. Yönetimler de Ay gibi önce küçüktür, sonra giderek büyür. Sükûn ve rahatlığa ulaştığı en görkemli hali ise aslında gerilemeye ve dağılmaya başlayacağı döneminin başlangıcıdır.

Tablo 2. 7: Yönetimlerin aşamaları ve dönüşümleri arasındaki benzerlikler

Yönetimlerin Birbirine Dönüşümü (İbn Rüşd, 2013)	Devletin Geçirdiği Dönemler (İbn Haldun, 2004)	Devletin Aşamaları Ayın Evreleri (Yusuf Has Hacip, 2010)
Erdemli Yönetim	Zafere Ulaşma Dönemi	 Hilal Kuruluş Aşaması
Şerefe Dayalı Yönetim	İstibdat Dönemi	 İlk Dördün Gelişme Aşaması
Zengin Azınlığın Yönetimi	Sükûn/Rahatlık Dönemi	 Dolunay Yükselme Aşaması
Toplumun Yönetimi	Barış Dönemi	 Son Dördün Gerileme Aşaması
Kaba Güce Dayalı Yönetim	İsraf Dönemi	 Hilal Dağılma Aşaması

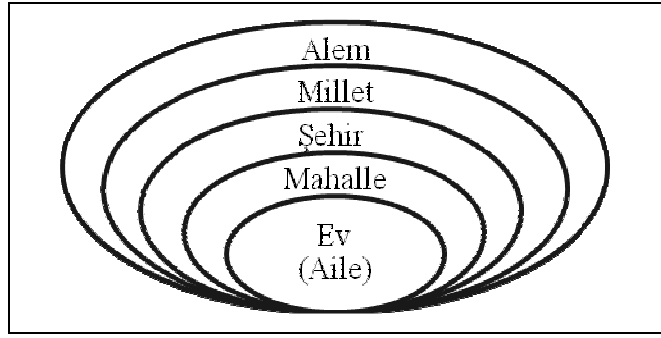
"Hikmet" odaklı siyasetnamelerde yönetim erdemlilik tartışması çerçevesinde değerlendirilmektedir. Erdemli yönetim pek çok erdemsiz nitelikli yönetimlerin karşısında konumlandırılmaktadır. Erdemli devletten erdemsiz devlete ve onun çeşitlerine dönüşüm söz konusu olabilmektedir. Devletlerin bir ömrü olduğu ve belirli aşamalardan geçtiği iddiasıyla yönetimlerin birbirlerine dönüştüğü savı birlikte düşünülmelidir. Böylelikle yönetsel yapılar arasındaki geçişler daha anlaşılır olacaktır.

2. 2. 3. Adalet Eleştirisi Olarak Toplumsal Muhabbet

"Hikmet" odaklı siyasetnameler erdemli yönetimlerin temelini erdemli insanların varlığına dayandırmaktadırlar. Doğası gereği medeni olan insanların yardımlaşmadan erdemli olabilmesi mümkün değildir (İbn Bacce 2017: 128). Bütün insanlar hayatlarında mükemmel olana erişmek için birçok şeye muhtaç olduklarından her birinin ihtiyaçlarını karşılayacak başka insanlar gerekmektedir. Erdemli yönetimler ise hakiki

mutluluğu elde etmek için birbirleriyle yardımlaşan bireylerden oluşmaktadır (Farabi 2017; İbn Rüşd 2013). Yardım da Nasirüddin Tusi'ye göre üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi yardıma muhtaç olan şeye tikel bir yardımı içeren madde olarak yardımdır. Bitkinin kendisiyle beslenen bir hayvana sağladığı yardım madde olarak yardıma örnek verilebilir. İkincisi yardıma muhtaç olan şey ve onun fiili arasında vasıta olan ve besini organlara ulaştırmada besleyici kuvvenin suyunun yardımında bir benzeri görülen araç olarak yardımdır. Üçüncüsü ise yardımcıının yardıma muhtaç olana nispetle yetkinlik sahibi olduğu hizmet olarak yardımdır. Hizmet olarak yardım da kendi içinde zat olarak hizmet ve araz olarak hizmet şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Zat olarak hizmette fiilin gayesi, kölenin sahibine yardımı gibi yardımın kendisidir. Araz olarak hizmette ise fiilin başka bir gayesi vardır ve yardım ona tabidir. Araz olarak hizmet çobanın sürüye yardımındaki gibidir. İnsanlar her üç türle kendilerine yardım edilmesine muhtaç oldukları gibi hizmet yoluyla birbirlerine yardım etmek için de kendi türlerine muhtaçtırlar (Tusi 2013: 235-236).

"Hikmet" eserlerinde insanların yaşamlarını devam ettirmesi birbirleriyle yardımlaşmalarından ve buna bağlı olarak da toplu halde yaşamalarından geçmektedir. Çeşitli meslek ve sanatlarda yardımlaşan insanların bir arada yaşadığı yeri "medine" olarak isimlendiren yazarlar toplumsallaşmayı da "temeddün" kavramıyla açıklamaktadırlar (Tusi 2013: 239). "Temeddün" adı verilen bu birlikte yaşama hali aileden âleme uzanan bir medenileşme yolunu da ifade etmektedir Toplulukların bazıları büyük, bazıları orta ve bazıları küçüktür. Küçük olanlar bir şehirde bulunan aileye, mahalleye ve şehre, orta büyüklükte olanlar tek bir ulustan meydana gelen millete, büyükler ise birçok ulustan oluşan âleme karşılık gelmektedir (Farabi 2012; Farabi 2017; Tusi 2013).

Şekil 2.3: Nasirüddin Tusi'de toplanma biçimleri (Tusi, 2013)

İnsanları bir arada tutan unsurlardan biri de yardımlaşmaya bağlı olarak toplumsal sevgidir. "Hikmet" odaklı siyasetnamelerin bir adalet eleştirisi olarak sunduğu toplumsal sevgi (muhabbet) doğal bir birleşimin ürünüdür. Muhabbet insanlar için doğal ve iradi olarak ikiye ayrılmaktadır. Annenin çocuğuna duyduğu sevgi doğal olan sevgiye örnektir. İradi olan sevgi ise çabuk bağlanıp çabuk çözülen, geç bağlanıp çabuk çözülen, çabuk bağlanıp geç çözülen, geç bağlanıp geç çözülen olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Çabuk bağlanıp çabuk çözülen sevgi lezzettir. Gençlerin ve onların doğasında olanların ilişkileri lezzet üzerine kuruludur. Tekrarlı bir şekilde bitip yeniden başlar. Eğer lezzete dayalı sevgi uzun sürüyorsa lezzetin kalıcılığına ve tekrarlanacağına dair bir inanç bulunmaktadır. Geç bağlanıp çabuk çözülen sevginin nedeni ise yararlıdır. Yararın az bulunup çabuk geçen bir şey olması ve ortak yararlar uzun sürdüğünden bu sevgi türü de lezzete nazaran daha uzun ömürlü olmaktadır. Yaşlıların ilişki kurma biçimi yarar üzerinedir. Çabuk bağlanan ve geç çözülen sevgi ise iyiliğe dayanmaktadır. İyi insanların benzer özelliklerde olmasından dolayı çabuk kurulan bu bağ iyilik için gerekli olan ve ayrılmayı zorlaştıran gerçek birleşimden dolayı da geç çözülmektedir. Sevginin dördüncü türü olan geç bağlanan ve geç çözülen muhabbet ise lezzet, yarar ve iyiliğin birleşiminden oluşmaktadır (Tusi 2013: 249-251).

"Hikmet" odaklı siyasetnamelerde yardımlaşma ve sevginin şekillendirdiği "temeddün" toplumu bir arada tutan ve yönetimi besleyen bir kavramdır. Temeddüne dayalı toplumda hekime ve hâkime ihtiyaç olmayışı bir adalet eleştirisi üzerinden sunulmuştur. Adalete olan ihtiyaç sadece toplumsal sevginin yokluğunda ortaya çıkmaktadır. İbn Bacce'ye göre toplumsal sevgide eksiklik olup çatışmanın ortaya çıkması adalete ve onu hayata geçirecek yöneticiye olan ihtiyacı artıracaktır (İbn Bacce

2017: 26) İbn Rüşd'e göre de adaletin varlığı sevginin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Eğer toplumsal sevgi tesis edilmiş olursa hakkını vermeye ve hakkını almaya ihtiyaç olmayacağından adaleti sağlamak da gerekmeyecektir (Tusi 2013: 247). Çünkü fertler aralarındaki çatışmaları toplumsal muhabbetin yardımıyla hallettiğinden muhtemel bir anlaşmazlığı çözecek hükümdarı da gerekli görmemektedirler. Toplum tasavvurundan hareketle kaleme alınan teorik nitelikli "hikmet" odaklı siyasetnamelerde yönetimin temel amacı saadete, mutlak mutluluğa ulaşmak olduğundan gücü tek başına elinde tutan bir hükümdar tipolojisi yoktur. Yönetim erdemlilikten uzaklaştığında bireyler arasındaki sevgi azalacağından ve toplumsal muhabbet unsuru ortadan kalkacağından anlaşmazlıklar çıkacaktır. İnsanlar çatışmalarını çözemeyeceklerinden de anlaşmazlıkları uzlaştıracak bir yöneticiye ihtiyaç duyulacaktır.

Farabi insanın yoluna çıkan her ne ise onu ezmesini ve ezen kişinin ezilene kendisine köle yapmasını adaletin gereği olarak görmektedir. Adaleti uman ve uygulayan kişi ya başkasına yapmak istediği şeyi başkasının kendisine yapmasından korkan ya da gerçekten ne olup bittiğini bilmeyen aldatılmış insandır. Adalet kelimesi korku ve zayıflıktan doğan fiiller hakkında ve "adil" olmayı zorunlu kılan tehlikeli durumlarda kullanılmaktadır. (Farabi 2017: 137-139). Nasirüddin Tusi ise adaleti yapay, muhabbeti ise doğal bir birleşim şeklinde nitelendirmekte; yapayın doğala tabi olmasına benzer olarak muhabbeti adaletten üstün görmektedir (Tusi 2013: 247). Adalet kavramına sadece toplumsal muhabbetin sağlanamadığı yönetimde düzeni korumak adına müracaat edilmektedir.

"Hikmet" odaklı siyasetnameler insanların tek başlarına ihtiyaçlarını gideremeyeceği ve varlıklarını karşılıklı yardımlarla devam ettireceklerini öne sürmektedir. Yardıma ihtiyaçları neticesinde bir arada yaşama mecburiyetleri toplulukları meydana getirmiştir. Toplumu bir arada tutan unsur ise karşılıklı sevgidir ve toplumsal muhabbetin tesisi çatışmaları da önlemektedir. Eğer toplumda sevgi eksik olursa bu doğrudan yönetsel bir kargaşaya sebebiyet verecek ve düzeni sağlayacak başka bir kavrama ve kişiye gerek olacaktır. Bahse konu kargaşayı çözecek olan kişi bir yönetici, kavram ise adalettir. "Hikmet" odaklı siyasetnamelerde adalet sadece

toplumsal muhabbetin sağlanamadığı yapılarda kargaşayı çözmek için başvurulan bir kavramdır.

2. 3. Fakahet Odaklı Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi

"Fakahet" odaklı siyasetnameler yönetimi İslam fıkıh kuralları çerçevesinde ele almaktadırlar. Kamusal hakları Allah hakkı olarak değerlendirmekte ve onlara emanet gözüyle bakmaktadırlar. Mülkün emanet sayılması hükümdarın ve devlet görevlerinin makamlarında keyfi hüküm sürmelerine engel olmaktadır. Hükümdarların seçilerek göreve başlamaları gerektiğini dile getiren eserler mülkü doğrudan hükümdarın malı gibi gören anlayışı reddetmektedirler. Genel olarak toplumun çıkarlarının ön planda tutulduğu "fakahet" odaklı eserler kamusal iyiliklerin gerçekleştirilmesi ve kötülüklerden sakındırılmasına yönelik politikalar ön görmüş ve hisbe teşkilatı gibi kurumların görevlerinden bahsetmişlerdir. Kamu görevlilerinin yetkilerine göre sınıflandırıldığı siyasetnamelerde memurların nitelikleri de anlatılmaktadır.

2. 3. 1. Mülkün Emanet Kabul Edilmesi

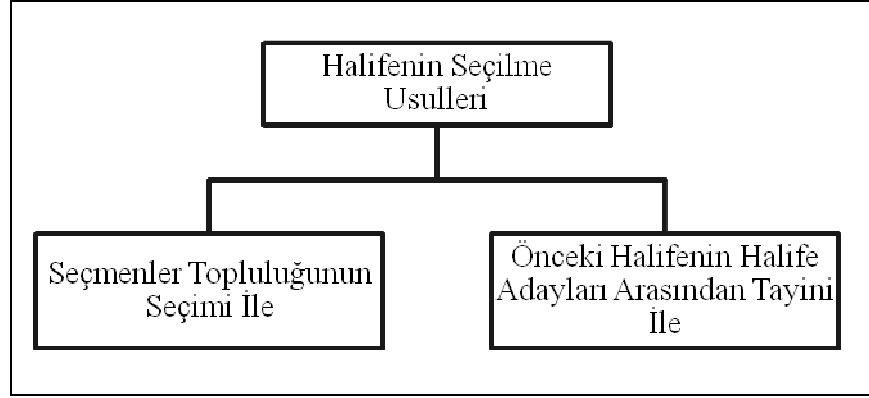
"Fakahet" odaklı siyasetnameler yönetime emanet bakış açısıyla yaklaşmakta kamusal hakları Allah hakkı olarak değerlendirmektedir. Şerif er-Radi hükümdarı yönetiminde emanete riayet etmesi yönünde uyarırken Allah'ın ona kendi hakkından verdiklerini onun için korumasını nasihat etmiştir (Radi 2016: 324). Bedreddin ibn Cema da hisbe teşkilatı memuru muhtesibin görevlerini Allah'ın hakları, has hakları, Allah ve kul haklarının müşterek olduğu haklar kapsamındaki görevler şeklinde sıralamıştır (İbn Cema 2010: 55-56). Maverdi ise asıl cezaları anlatırken insanların haklarından kaynaklanan ve Allah haklarından kaynaklanan cezalar şeklinde ikiye ayırmıştır (Maverdi 2017: 416). Kamusal hakların ve malların yöneticiye ait olmadığını vurgulayan ve hükümdarın da halkın malı üzerinde sınırlarını belirleyen Allah hakkı söylemi yönetimin hükümdar ve devlet görevlileri için emanet olduğunu vurgulamaktadır. Vergilendirme işlemlerinde halkın mallarından Allah'ın hakkı olandan fazlasının alınmasının yasaklanması da mülkün emanet kabul edildiğini göstermektedir

(Radi 2016: 281). Emanetten ise hem hükümdar hem de kamu görevlileri şahıslarına yönelik tasarruf edemezler. Muhammed b. Turtuşi halkın malları ve canları korunduğu için kamusal mallarla birlikte görevleri, makamları da emanet saymaktadır. (Turtuşi 2011: 145). İbn Teymiye devlet görevlerinin kuvvet ve emanet unsurlarını içerdiğini dile getirmektedir. Kuvvet, adaleti bilme ve hükümleri infaz etme kudretiyle ilgiliyken, emanet unsuru yönetimde şahsi çıkarın gözetilmemesine karşılık gelmektedir (İbn Teymiye 1999: 38-39) Necmeddin Daye de benzer şekilde makam sahiplerinin ehliyet, emanet ve diyanet özelliklerine sahip olması gerektiğini savunmuştur. (Daye 2017: 170).

Kamuya ait bir hakkın insanların bireysel haklarından farklı olarak Allah hakkı şeklinde ifade edilmesi kamunun yönetimine ayrıca önem atfedildiğini göstermekte ve hakkın ihlali halinde hükümdara dahi uyarılarda bulunmaktadır. Bu durum "hikmet" ve "kudret" metinlerinden farklı olarak "fakahet" metinlerinde yöneticinin seçilmesi gerekliliğinin tartışılmasına bile yol açmıştır (Cemaa 2010; Maverdi 2017; Radi 2016). "Hikmet" ve "kudret" odaklı siyasetnamelerden farklı olarak "fakahet" eserlerinde hükümdarın seçilebilmesi söz konusudur.

Hükümdarın seçilmesi ya seçmenler topluluğunun seçimi ya da önceki halifenin adaylar arasından tayini ile gerçekleşmektedir. Şerif er-Radi dört halifeden Ömer b. Hattab'dan sonra halifelik yapacak kişinin altı kişilik bir şuradan çıkan kararla seçildiğini dile getirmiştir (Radi 2016: 150). Maverdi de halifenin ya seçmenler topluluğu tarafından seçilmesiyle ya da önceki halifenin adaylar arasındaki tayini ile göreve getirildiğini dile getirmiştir (Maverdi 2017: 32-33) Bedreddin ibn Cemaa da benzer şekilde halifenin ya seçmenler topluluğunun beyatı ya da halifenin kendi yerine birini bırakmasıyla görevlendirildiğini ifade etmiştir (Cemaa 2010: 35).

Şekil 2. 4: Halifenin seçilme usulleri (Maverdi 2017; Cema 2010)

Seçmenler topluluğunun seçiminde hilafete aday olanlar karşılaştırılır ve üstün, faziletli olana beyat edilir. Seçmenler topluluğu beyat etmek için halifenin bulunduğu yere gelmelerinde herhangi bir zorluk bulunmayan emirler, âlimler, reisler gibi önde gelen insanlardan oluşmaktadır. Beyat için seçmenler topluluğunun sayısına yönelik kesin bir şart yoktur. Beyat esnasında hazır bulunanlar yeterlidir. Bütün şehir halklarının beyat etmesi beyatın geçerliliği için gerekli değildir. Eğer beyat esnasında olmayanlara beyat haberi sonradan ulaşırsa seçilen halifenin ehil olması şartıyla onların da beyat etmeleri gerekmektedir (İbn Cema 2010: 35). Eğer seçmenler topluluğundan biri adaysa görev ona teklif edilir kabul etmesi halinde de halife olur. Eğer teklifi kabul etmezse hilafet akdi için serbest rıza gerektiğinden zorlanmaz. Halife adaylarının şartları eşitse ve güzel huyları değişkenlik gösteriyorsa -biri daha bilgili diğeri daha cesaretli gibi- dönemin ruhuna uygun daha olgun olan tercih edilir. İki halife adayından birini seçmek güçse ya iki adaydan da vazgeçilir ve ikisinin dışında biri seçilir ya ikisi arasında kura çekilir ya da kuraya gidilmeksizin seçmenler heyeti hangisine biat etmeyi dilerse onu seçmekte serbesttir. Ancak Maverdi hükümdarın kura ile seçilmesinin sakıncalarına da değinmiştir. Çünkü hükümdarlığın akde bağlı ortak kabul etmeyen bir makam olması kuranın geçerliliğini sarsmaktadır. Bir devlette iki ayrı yerde iki ayrı imama vazife verilmişse her ikisinin de imamlığı geçersiz sayılır (Maverdi 2017: 30-39) Hükümdarın tek olması ilkesi "kudret" siyasetnamelerinde de olan ve "hikmet" eserlerinden ayrılan bir yönetim unsurudur.

Hükümdarın veliaht usulü ile tayininde ise halife en uygun adayı bulmak zorundadır. Veliyaht tayin edilen kişi için seçmenler heyetinin rızasının arandığı

durumlar da söz konusudur. Halife iki kişiyi veliaht tayin etmiş fakat herhangi birini seçememişse hükümdarın ölümünden sonra seçmenler heyeti iki adaydan birini hükümdar seçer. Halifenin ikiden daha fazla aday göstermesi ve aralarında göreve gelme sırası belirlemesi de mümkündür. Hilafet üçüne de sırayla intikal eder. Veliiaht hükümdarın oğlu veya babası olursa seçmenler heyetinin de adayı uygun görmesi gerekmektedir. Ancak tayinde oğla ya da babaya biat etmemek gerektiği ya da sadece babaya biat akdinden ayrılmanın caiz sayıldığı görüşler de bulunmaktadır. Hükümdar, seçmenler heyetinin seçimine benzer olarak, tayin ettiği veliahtın durumu değişmedikçe onu azledemez. Ancak veliahtın mevcut durumunu koruyamaması neticesinde hükümdar onu azletmek ister ve başkasını tayin ederse ikincisinin veliahtlığı hükümsüzdür. İlkinin görevden feragati gerekmektedir. Veliiahtın tek başına istifası da veliahtlığın sona ermesi için yeterli değildir. İstifayı tayin eden hükümdar da kabul etmelidir (Maverdi 2017: 39-48). Halife şartları sağlayan bir kimseyi veliaht tayin ettiğinde ahdi adayın da kabul etmesi gerekir. Veliiaht tayin edildikten sonra ve kendisine bu görevi bırakan halifenin ölümünden önce kabul etmesi şarttır. Veliiahtın reddetmesi halinde beyatın gerçekleşmesi mümkün değildir (İbn Cema 2010: 35).

"Fakahet" odaklı siyasetnamelerde kamusal mal ve görevlerin emanet sayılması, onlarda Allah'ın hakkının olduğunun dile getirilmesi "kudret" metinlerinin aksine yöneticinin değil yönetilenlerin daha çok dikkate alındığını göstermektedir. Yönetilenler de emanettir ve hükümdar onlar üzerinde de dilediği gibi tasarrufta bulunamayacaktır. Mülkün hükümdarın malı olabileceğini reddeden bu eserler yönetimlerin seçimle belirlenebileceğini tartışmışlardır. Genel anlamda toplumun çıkarlarının dikkate alındığı "fakahet" odaklı siyasetnamelerde yönetimin temeli iyiliği gerçekleştirme ve kötülükten sakındırmaktır.

2. 3. 2. Yönetimin Temeli: İyiliği Gerçekleştirmek Kötülükten Sakındırmak

"Fakahet" odaklı siyasetnamelerde mülkün emanet sayılması, kamusal malların ve hakların Allah hakkı şeklinde nitelendirilmesi yönetime dair bir amaç ortaya çıkarmaktadır. "Fakahet" metinleri için yöneten-yönetilen ilişkisinin, görevlendirmelerin, yönetim süreçlerinin ve yapılarının etrafında şekillendiği temel

gaye iyiliği gerçekleştirme ve kötülükten sakındırmadır. Yazarlar hükümdarın ve yönetimin çeşitli kademelerindeki makam sahiplerinin görev tanımlarını da bu amaç doğrultusunda belirlemektedir.

Hükümdar iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek için hüküm sürmektedir. İbn Teymiye bu amacın kuvvet ve imaretle mümkün olacağını savunmaktadır. (İbn Teymiye 1999: 150). Necmeddin Daye de benzer şekilde hükümdarın halkın ihtiyaçlarını gidermesini, onlara zulmetmemesini, yönetim açısından kötü bir durumu iyi bir politikayla geliştirmesini ve koyduğu kurallara öncelikle kendisinin uymasını önermektedir (Daye 2017: 159). Hükümdar elinden geldiğince kötülük yapmamalı aksi olursa telafisi için uğraşmalı ve iyilikle meşgul olmalıdır. Şirazi hükümdarın iktidarda olmasına güvenip kötülük üzere cesaret göstermemesini, telafi edeceğini düşünse bile yönetilenlere zulmetmemesini öğütlemektedir. Sağlam ile tamir edilenin aynı olamayacağı gerçeğinden hareketle hükümdarın yaptığı hatayı telafisinin bile düzenin sağlanmasında yeterli gelmeyeceğini dile getirmiştir(Şirazi 2016: 84).

"Fakahet" ve "hikmet" odaklı siyasetnamelerin ortak noktası olan Nasirüddin Tusi de iyilikleri edinmenin ve kötülükleri gidermenin yönetimin temel amacı olduğunu dile getirmiştir. Ona göre iyinin ve kötünün kamuya yansıyan tarafları bulunmaktadır. Kamusal iyilikler güvenlik, huzur, karşılıklı sevecenlik, adalet, iffet, lütuf, vefa ve benzeridir. Kamusal kötülükler ise korku, ızdırıp, çekişme, zulüm, hırs, şiddet, vefasızlık, ihanet, maskaralık, gıybet ve benzerleridir. İyiliklerin ve kötülüklerin toplum içinde yaygınlaştırılması hükümdarın politikalarıyla doğrudan ilgilidir (Tusi 2013: 290). Bütün kamusal iyilik ve kötülüklerin toplumda bir karşılığı bulunmakta ve aralarındaki ilişkiyi iyilik lehine çevirecek çeşitli görev tanımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Yazarlar yönetimin her kademesi için kamusal iyilikleri ve kötülükleri düzenlemek şartı koysalar da tamamen bu amacı gerçekleştiren kurum olan hisbe teşkilatının görev ve sorumluluklarını dile getirmişlerdir.

Siyasetnamelerde "hisbe" iyilikler yapılmaz olduğunda iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda ise yapılmasını önlemek anlamında kullanılmıştır. Bedreddin ibn Cema hisbenin iyiliği gerçekleştirmek ve kötülükten

sakındırmak için birilerinin görevlendirilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Hisbenin kimi zaman yargının bir dalı kimi zaman da sultana ait bir iş olarak görüldüğünü dile getirmektedir (İbn Cema 2010: 55). Maverdi ise iyiliği gerçekleştirmek için görevlendirilenleri muhtesip olarak isimlendirmiş ve görevlerini sıralamıştır. Muhtesip idareci resmi nitelikli memurdur. İhtiyaca göre görevlendirilir ve emirleri yerine getirmek zorundadır. Görev tanımı farz olan işleri yaptırmak olduğundan görevini bırakması da mümkün değildir. Açık kötülükleri engellemek ve terk edilen iyilikleri yeniden kazandırmak en temel ve genel görevidir. Kamusal kötülüklerin giderilmesi, iyiliklerin çoğalması için görev yaptıklarından yardımcıları bulunmaktadır. Kötülüklerle karşı tazir cezası verme ve örf'e ait konularda içtihadıyla hareket etme yetkisi olan muhtesipler görevleri karşılığı hazineden de maaş almaktadırlar (Maverdi 2017: 448-449).

"Fakahet" odaklı eserler yönetimin temel amacı olan kamusal iyilikleri gerçekleştirme adına görevlendirme tayinlerinde ve azillerinde toplumsal kabulü ve kamu yararını öne çıkarmışlardır. İbn Teymiye tayinlerde dindar da olsa aciz ve zayıf olana değil, günahkâr bile olsa kuvvetli ve cesur olana öncelik tanınmasını savunmaktadır. Kuvvetli günahkârın kuvveti halka, günahı kendinedir. Ancak zayıf dindarın iyi hali kendine, zayıflığı halka yansiyacaktır (İbn Teymiye 1999: 40). Maverdi'ye göre de hükümdar halkın hakkı olarak tayin ettiği veliahdı durumu değişmedikçe azletmemelidir. Hükümdarın tayin ettiklerini azletmesi mümkünse de veliathlık tayinininde farklılık bulunmaktadır. Çünkü işlerinin yürütülmesinde tayin ettiği şahısları kendi için görevlendirdiğinden istediği zaman azledebilir. Fakat veliahdı müslümanların, yönetilenlerin hakkı olarak tayin ettiğinden azletmesi mümkün değildir. Seçmenler heyetinin biat ettikleri halifeyi durumu değişmedikçe azledememeleri de buna benzerdir (Maverdi 2017: 42). Hükümdar görevlilerin azledilmesini hissi sebeplerle gerçekleştirmemeli, ilgili makam sahiplerinin kararlarını da dikkate almalıdır (Sühreverdi 2013: 150). Görevlendirme tayin ve azillerindeki bir diğer husus da tayin eğer kamu adına yapılmışsa azlinin zor, tayin edenin şahsı adına yapılmışsa kolay olmasıdır. Eyalet valisi halife tarafından tayin edilmişse halifenin ölümü ile vali azledilmiş olmaz, ama vezir tayin ederse vezirin ölümü ile vali azledilmiş sayılır. Çünkü halifenin valiyi tayini kamu adınadır, vezirin valiyi tayini şahsı içindir. Halifenin tayin

ettiği vezir ise halifenin ölümüyle azledilmiş sayılmaktadır. Burada bir çelişki var gibi görünse de kamu yararına benzer bir sebebe dayanmaktadır. Çünkü hükümdar veziri hükümdarlık makamı adına şahsı için tayin eder, vali tayini kamu adına yürütülen bir işlemdir (Maverdi 2017: 82). Görevlendirme tayin ve azillerinde önemli olan kimin tayin ya da azil ettiği değil sürecin kamu adına, yararına yapılıp yapılmamasıdır. Eğer tayin kamu adına yapılmışsa azli zordur.

"Fakahet" odaklı siyasetnamelerde mülk emanettir ve dileyen dilediği gibi tasarrufta bulunamaz savı yönetimin temelini iyiliği gerçekleştirme ve kötülükten sakındırma amacı çerçevesinde şekillenmesinin yolunu açmaktadır. Kamusal kötülüklerin giderilmesi için kamusal iyiliklerin hayata geçirilmesi hisbe teşkilatıyla kurumsallaşmıştır. Teşkilatın resmi görevlisi muhtesip yönetilenlerin iyiliğini dikkate alacak politikalar geliştirmekte, uygulamakta ve kontrol etmektedir. Görevlendirmelerin tayin ve azillerinde de iyiliğin yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Toplumsal kabul ve faydanın sağlanmasıyla yapılacak görevlendirmelerde yönetsel uygulamalar kamunun menfaati doğrultusunda yürütülürse amacına ulaşacaktır. Yöneticinin şahsıyla bağlı tayinlerinde memurları azletmesi mümkün iken kamuyu ilgilendiren tayinlerinde azletmesinin zor olması da bunu destekler niteliktedir.

2.3.3. Kamu Görevlerinin Yetkilerine Göre Sınıflandırılması

Yönetimi İslam fıkıh kuralları çerçevesinde hukuksal bir bakış açısıyla kaleme alan "fakahet" odaklı siyasetnameler kamu görevlerini niteliklerine göre ayırmaktadır. Temelde genel ve özel olarak isimlendirilen bu ayırmda vezirlik, valilik, ordu kumandanlığı, hâkimlik, nakiplik gibi görevler yetkilerine göre sınıflandırılmaktadır. İdare işlerini yürütecek memurlar dört kısımdan oluşmaktadır. Birincisi genel idare yetkisine sahip herhangi bir yetki sınırlaması olmayan vezirlerdir. İkincisi eyaletlerin, bölge ve beldelerin valileri gibi özel işlerde mutlak bir idareye, genel bir yetki ve hareket serbestisine sahip olanlardır. Üçüncüsü genel işlerde özel bir yetki üstlenen başkadı, başkomutan, hudut muhafızları, haraç ve zekât toplayanlardır. Dördüncüsü özel işlerde özel idare yetkileri bulunan bir ülkenin, bölgenin hâkimi, haraç ve zekât toplayıcısı, sınır koruyucusu, ordunun komutanlarıdır (Maverdi 2017: 62).

Tablo 2. 8: İdarede görevli memurların sınıflandırılması (Maverdi, 2017)

	Genel Nitelikli Görevler	Özel Nitelikli Görevler
Genel İdare Yetkisi	Vezir	Vali
Özel İdare Yetkisi	Başkadı, başkomutan, hudut muhafızları	Hâkim, haraç ve zekât toplayıcısı, ordu komutanı

"Fakahet" odaklı siyasetnamelerde görevlerin sahip olduğu genel-özel nitelikler ve genel-özel yetkiler bulunmakla birlikte her görev de kendi içinde genel ve özel diye ayrılmaktadır. Bu ayrımı en belirgin şekilde vezaret makamı yansıtır. Vezirlik tefviz vezirliği (tam yetkili) ve tenfiz vezirliği (yürütme, görevleri yerine getirme) olarak iki kısma ayrılmaktadır (Bedreddin İbn Cema 2010; Maverdi 2017) Tefviz vezirinin (tam yetkili) görevi sultanın kendisi ve reayası ile ilgilidir. İşleri kendi görüş ve düşüncesiyle idare eder. Görevlendirilmesinde akde ihtiyaç olan vezir yaptığı işlerden dolayı sorumlu tutulabilir. Vezirin görevden alınması açık bir söz veya onun yerini tutan başka bir şeyle olur. Kalem ve kılıç gerektiren işlerde yeterliliğe sahip olmalıdır. Mezalim davalarına bakan tefviz veziri tek başına valileri görevlendirebilir, orduları yönetebilir. Devlet hazinesinden gerekeni alıp katabilir. Ülkenin menfaati için icraatta bulunmakla sorumludur. Görevi idarecilik yapmaktır. Sorumluluk alan ve görev üstlenen vezirliktir. Hür ve Müslüman olmalıdır. Şer'i, kanuni hükümleri, harp, vergi ve benzeri amme hukuku sahasına ait müesseseleri bilmelidir. Tenfiz veziri (yürütme) ise sadece kendisine ait görevleri yerine getirmekle sorumludur. Sultanın emirleri doğrultusunda hareket etmek zorundadır. Sultanın emirlerini yerine getirdiğinden tefviz vezirinden farklı olarak akde ihtiyaç yoktur. Herhangi bir işten dolayı sorumlu tutulamaz. Emirleri yerine getiren bir memur olduğundan görevi terk etmekle azil olur. Kılıç, kalem yeterliliği şartlarını taşımasına gerek yoktur. Tefviz vezirinin aksine mezalim davalarına bakamaz. Tek başına valileri görevlendiremez. Savaş ve orduları yönetemeyen tenfiz veziri devlet hazinesine de müdahale edemez. Sadece ülkenin ahvalini bilmekle sorumludur. Görevi devamlı sultanın yanında bulunmaktır. Destek olan vezirliktir. Hürriyet şartı aranmayan vezirlikte Müslüman olmak şartı yoktur. Şer'i, kanuni hükümleri, harp, vergi ve benzeri amme hukuku sahasına ait müesseseleri bilmesi gerekmez (Bedreddin İbn Cema 2010; Maverdi 2017). Tenfiz vezirliği (işleri yürütme) ancak görev tanımına niyabet (vekillik) eklendiğinde tefviz vezirliğine (tam yetkili) dönüşmektedir (Maverdi 2017: 67). Bu da genel yetki ve özel yetki arasındaki

temel farkı ortaya koymaktadır. Özel yetkili göreve vekâlet etme hakkı tanındığında genel yetki niteliği kazanmaktadır.

Genel ve özel şeklinde ayrılan bir diğer görev ise valiliktir. Genel valiler serbest tayin ve istila nedeniyle mecburi tayin olmak üzere iki şekilde göreve gelmektedirler. Serbest tayin olunan vali, halife tarafından her türlü amme işlerine bakması için tam yetki ile görevlendirilmiştir. Valinin sınırlı olsa da bütün işlerde tam yetkisi bulunmaktadır (Maverdi 2017: 78). İstila valiliği ise bir şehrin sevk ve idaresini asker zoru ile ele geçiren şahsın görevlendirilmesiyle mecburiyet sonucu meydana gelmiştir. Ülkeyi kuvvetle ele geçirmesi sebebiyle siyaset ve idaresinde müstebit olur. Serbest tayinle göreve başlayan valinin valiliği tayin edenin gösterdiği topraklarda geçerlidir ve valinin yanına bir ikinci kişi atanmaz. İstila yoluyla göreve gelen valinin valiliği ise ele geçirdiği topraklarda geçerlidir. Ancak serbest tayinden farklı olarak istila yoluyla tayinde halife valinin bulunduğu yere tam yetkili vezir tayin edebilir. (Maverdi 2017: 85-87). Özel yetkili valiler ise topluluğun haklarının korunmasına ve halkın yasaklara uymasına yönelik işlere tayin edilirler. Ancak adliye, muhakeme, vergi ve zekât toplama işlerine karışmaları mümkün değildir (Maverdi 2017; İbn Cema 2010). Özel valilik şartları genel valilik şartlarından bir şartla biraz daha sınırlıdır. Bu da âlim olmasıdır. Valiliği genel olan olaylar karşısında da hüküm vermekle görevlidir. Özel valilikte bu durum yoktur (Maverdi 2017: 82-84). Valilikte velayet ve vekâlet nitelikleri birlikte bulunmalıdır (İbn Teymiye 1999: 37). İbn Teymiye'nin valilikte velayet ve vekâlet birlikte bulunmalı söylemi ile Maverdi'nin yürütme vezirine niyabet (vekâlet) görevi de eklendiğinde tam yetkili vezire dönüşebileceği savı birlikte düşünülmelidir. Görevlerin ikiye ayrımında belirleyici unsur vekilliktir. Özel nitelikli bir görev vekâlet yetkisini de üstlenirse genel nitelikli olmaktadır.

Hâkimlikte de genel ve özel yetki ayrımı bulunmaktadır. Genel yetkili hâkimlerin görevleri ihlal edilen hakları hak sahibine vermek, engeli olanlara veli tayin etmek, iflas etmiş olanların haklarını korumak, nafakalara bakmak, vasiyeti yerine getirmek, yetim ve kimsesiz olanları denkleleriyle evlendirmek, suçlulara ceza vermek, kamu yararını muhafaza etmek, adaletle hükmetmektir (Maverdi 2017: 145-146). Özel yetkili hâkimin görevleri ise tayininde belirtilen işlere söylendiğinde hükmetmek, delil

araştırmamak, borç işlemlerine bakıp, evliliğe dair işlere bakmamak, zekât nisabını tespit etmektir (Maverdi 2017: 149).

"Fakahet" odaklı siyasetnamelerde genel ve özel hâkimlik ayrımının dışında mezalim mahkemeleri, hisbe mahkemeleri ve genel mahkemeler şeklinde üç yargılama sistemi bulunmaktadır. Mezalim mahkemeleri idarecilerin halka zulmetmesi, vergilerin toplanmasında çıkan zorlukların önlenmesi, devlet mallarının kontrol edilmesi, gasp olunan mal ve hakların geri verilmesi, vakıf mallarının himaye edilmesi gibi işlemleri karara bağlarlar (Maverdi 2017: 162-167). Mezalim mahkemelerine vezir ve valilerden genel nitelikli olanlar bakmaktadır (Maverdi 2017: 157). Hisbe işlerindeki yargılama ile ilgili hükümler ise genel yargılama ile mezalim yargılama hükümleri arasında bir yer işgal eder. Hisbe mahkemeleri ölçü ve tartılarda fazla alıp verme konusundaki şikâyetlerin, mal ve ücretteki hileli durumların, hak edilmiş bir borcu geciktirme davalarına bakmaktadırlar. Hisbe mahkemelerinin karar mercii olan muhtesipler alacaklar, borçlar konusundaki açıkça kötülüğü anlaşılan ve itiraf edilen haklara ait davaları dinlerler. Mezalim mahkemeleri genel yargılama usullerinin yetersiz kaldığı yerlerde düzeni sağlamak için kurulmuştur. Hisbe mahkemeleri ise hâkimlerin görevini hafifletmek için kurulmuştur. Mezalim hâkiminin rütbesi en üst muhtesibinki en aşağısıdır. Mezalim yargılama görevlisi hâkimlerin ve muhtesiplerin görevini yapabilir ancak hâkimlerin mezalim görevlilerinin davalarına bakması mümkün değildir (Maverdi 2017: 450-451).

"Fakahet" odaklı siyasetnameler kamu görevlilerini yetkilerine göre sınıflandırmakta, genel ve özel nitelikli görevlere genel ve özel yetkiler vermektedirler. Devlet görevlerinin niteliksel ve yetkisel olarak genel ve özel ayrımıyla birlikte devlet memuriyetleri de kendi içinde genel ve özel olarak ayrılmaktadır. Örneğin vezaret makamı genel nitelikli ve genel idare yetkisine sahip bir memuriyetken tenfiz ve tefviz olmak üzere kendi içinde de bir ayrımı barındırmaktadır. Benzer şekilde valilik de özel nitelikli ve genel idare yetkisine sahip bir görevdir ve valilik de görev tanımlarına göre genel ve özel olarak ayrılmaktadır. Devlet görevlerinin genel ve özel ayrımını besleyen en önemli unsur ilgili memuriyetin görev tanımında niyabeti(vekillik) içerip

içermemesidir. Eğer özel nitelikli bir görev niyabete de sahipse genel nitelikli bir memuriyete dönüşmektedir.

2. 4. Kudret Odaklı Siyasetnamelerde Kamunun Yönetimi Düşüncesi

"Kudret" odaklı siyasetnameler askeri yapılanmalara önem verilen, hükümdarlar ve devlet görevlilerinin kaleme aldığı eserlerdir. Kılıç ve kalemin arasındaki ilişkiyi içinde bulunulan zamana göre değerlendiren eserler ülkelerin fethinde kılıcın, mevcut toprakların yönetiminde ise kalemin önemine dikkat çekmişlerdir. Yöneten ve yönetilen arasındaki farkın derinleştiği "kudret" odaklı eserler hükümdarın halkla doğrudan görüşmesinden önce aracı bir kurumun varlığını gerekli görmüştür. Hacıplık makamı halk ile hükümdar arasındaki iletişimi sağlamaktadır. Yönetimin babadan oğla geçtiğini ifade eden eserlerde genel hukuk kurallarının yanında hanedan için düzenlenmiş kurallar da mevcuttur.

2. 4. 1. Kılıç-Kalem Dengesi

"Kudret" odaklı siyasetnamelerde kılıç ve kalem arasındaki ilişki bir denge haline karşılık gelmektedir. Devletin kurulmasında kılıca yüklenen sorumluluk devamlılığının sağlanmasında ise kaleme verilmiştir. Askeri gücün kılıca karşılık geldiği metinlerde idari görevler kalemlerle ifade edilmiştir. "Kudret" odaklı siyasetnameler iktidarı ordunun hâkimiyeti ile özdeşleştirmişlerdir. Hükümdarın tek hazinesi ordusudur. Nizamülmük maliyeyi düzeltmek uğruna orduyu azaltmayı ülke düşmanlığı ile eş saymaktadır. (Nizamülmük 2016: 182). Sebüktegin'e göre hükümdar ordu listesini ezberinde tutmalı, ordusundaki insanları tanımalıdır. İhtiyacı olduğunda emirlerini uygulayabilmesi için askerlerini yakından tanıması ve ihtiyaçlarını gidermesi önem arz etmektedir. Hükümdar ordunun durumundan, silahlarından, maaşlarından ve geçimlerinden haberdar olmalıdır (Sebüktegin 1975: 230). Ayağı ile askeri kumandanın ikametgâhının eşğine basanın ölüm cezası ile cezalandırılmasını emreden Cengiz Han da askerin devlet için önemine dikkat çekmektedir (Cengiz Han 1947: 173). "Kudret" eserlerinde askeri güce verilen önem kılıçla ifade edilmektedir.

Yönetimler kılıçla elde edilse de hükümlerliliğin sürdürülmesi için tek başına yeterli değildir. Siyasetname yazarları kılıçla beraber kalemi de gerekli görmüşlerdir. Burada kalem doğrudan idareye karşılık gelmektedir. İl alıp zafer kazanmayı kılıcın, ili düzenleyip hazine kurmayı da kalemin görevi olarak gören Yusuf Has Hacıp, kılıçtan kan damlarsa beyin il aldığını, kalemden kara damlarsa altın geldiğini dile getirmektedir (Yusuf Has Hacıp 2010: 213). Ebu Bekir el-Herevi hükümdarın kılıç ve kalem sahibi olması gerektiğini, hem kılıcıyla düşmanı dizginleyecek kuvvete hem kalemiyle idare etme kabiliyetine sahip olmasını savunmuştur (Herevi 2016: 66). Ülkenin kılıçla korunup kalemlle idare edildiğini dile getiren İbn Tıktaka da kılıç ve kalemden birinin diğerine üstünlüğü konusunda ihtilaf olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kalemin kılıçtan üstün olması kılıcın kalemi korumasıyla ona hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır. Kalemin kılıca üstün olmasının sebebi kalemin kılıç sahiplerinin maaşlarını düzenlemesiyle kılıca hizmet etmesine dayanmaktadır. İbn Tıktaka kılıç ve kalemin birbirine ihtiyaç duymasına bağlı olarak aralarındaki eşitliği savunanların olduğunu da dile getirmiştir (Tıktaka 2016: 49).

Tablo 2. 9: Yusuf Has Hacıp'e göre kılıç ve kalem ilişkisi (Yusuf Has Hacıp, 2010)

Kalem	Kılıç
Doğru yolu bulup seçer.	Halkı düzenler.
İller kalemlle tutulur.	İller kılıçla alınır.
Kalem ili düzenler, hazine kurar.	Kılıç il alır, zafer kazanır.
Kalemden kara damlarsa altın gelir.	Kılıçtan kan damlarsa bey il alır.
İl kalemlle tutulursa herkes dilediğine erer.	İl kılıçla alınırsa öçle egemenlik sürmez.
Vezir kalem tutar.	Kumandan kılıç tutar.

Kılıç ve kalemin devlet görevlilerinde de karşılığını bulduğu olmuştur. Yusuf Has Hacıp'e göre kılıç kumandanla somutlaşırken, kalem ise vezirle vücut bulur (Yusuf Has Hacıp 2010: 192). Emir Timur ise kılıç ve kalemlle bir mülkü alan ve orada hükümünü devam ettiren vezire "sahib-i kılıç ve kalem" denmesini ve ona hürmet edilmesini savunmuştur (Timur 2010: 97). Halife Abdullah el-Memun (813-833) devri vezirlerinden Fazl b. Sehl'in, divan işleriyle birlikte komutanlık görevlerini devam ettirdiği için hem kılıca hem de kaleme sahip olmak anlamındaki "zürriyaseteyn (iki makam sahibi)" lakabıyla anıldığı da bilinmektedir (Tıktaka 2016: 164). "Kudret"

odaklı siyasetnamelerin yazarlarının ya hükümdar ya da devlet görevlileri olduğu ve hem savaş zamanı meydanda hem de barış zamanı idarede görev yaptıkları hatırlandığında kılıca ve kaleme verilen önem daha da anlaşılır olacaktır.

Yönetimler kılıçla alınsa da elde tutmak kalemin görevidir. Çünkü hâkimiyetin kılıçla devam ettirilmek istenmesi zulmün ortaya çıkmasına neden olacaktır. "Kudret" odaklı siyasetnameler de yönetimlerin zulümle ayakta duramayacaklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Yazarlara göre mülk küfürle durabilir ancak zulümle devam etmesi mümkün değildir (Sühreverdi 2013; Timur 2010). Gazali hükümdarın kâfir de olsa halkına zulmetmedikçe idaresinin devamlı olacağını ve düşmana karşı galibiyetinin halka adaletle hükmetmekten geçtiğini savunmuştur (Gazali 2016: 80). İbn Tıktaka da kâfir ve adil olan hükümdarın Müslüman ve zalim olan hükümdardan üstün olduğunu dile getirmiştir (Tıktaka 2016: 27). Muhammed b. Turtuşi de benzer olarak siyasetin şartlarını koruyan kâfir bir hükümdarın adaleti uygulamakta aciz olan mümin bir hükümdardan daha kalıcı ve güçlü politikalar üreteceğine inanmaktadır (Turtuşi 2011: 154). Adaletin sağlanmasıyla küfürle de olsa saltanat devamlılığını koruyabilir fakat adalet olmazsa zulüm ile ayakta durması mümkün görülmemektedir.

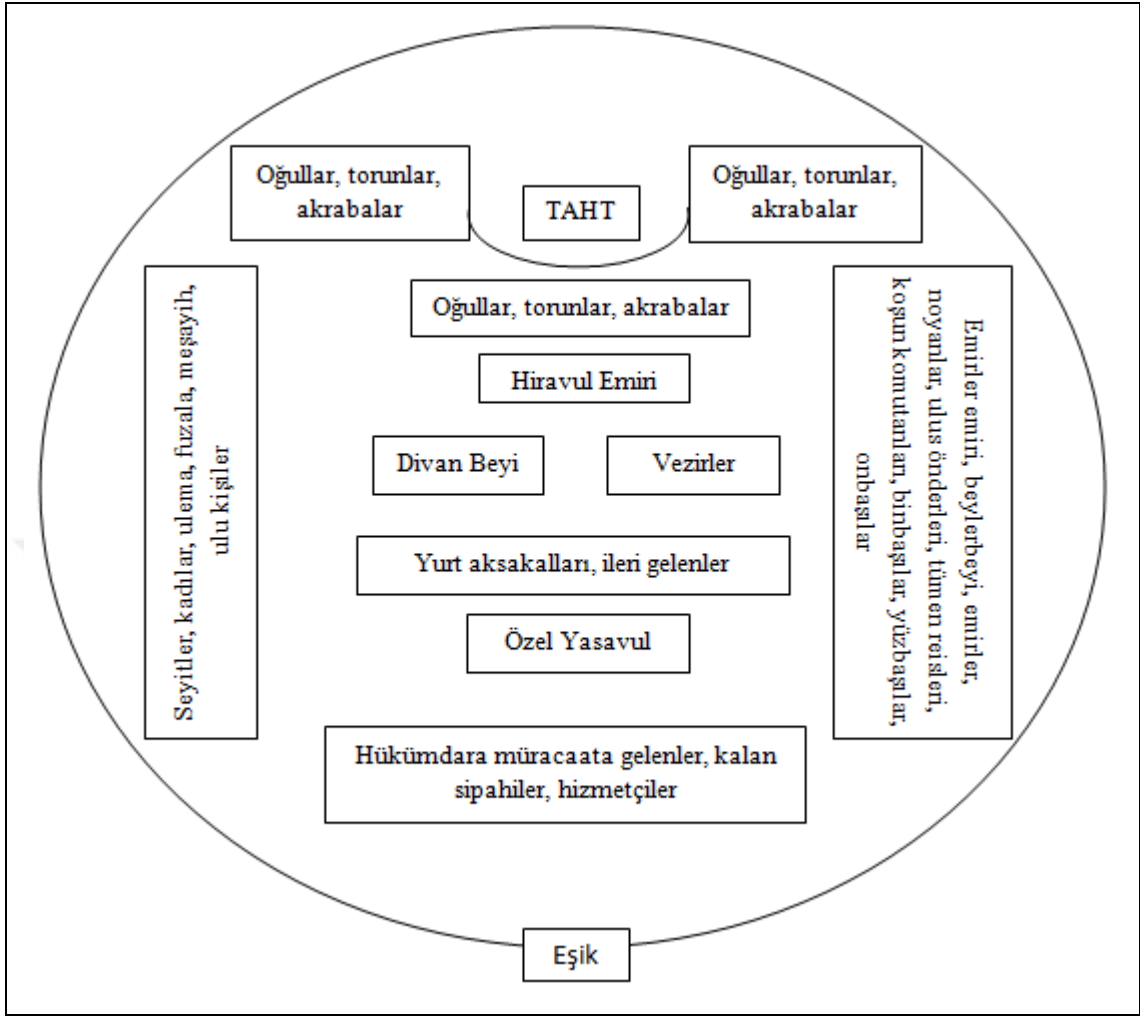
"Kudret" odaklı siyasetnameler savaş zamanı kılıç barış zamanı kalem tutan hükümdarlar ve devlet görevlileri tarafından yazıldığından eserlerde hem kalemin hem de kılıcın etkisi görülmektedir. Kılıç ve kalemin birbirlerine olan ihtiyaçları dile getirilmiş ve biri olmadan diğerinin varlığını devam ettirmesi mümkün görülmemiştir. Zalim ve dindar bir yönetici yerine kâfir ve adil bir hükümdarın idaresini tercih eden yazarlar yönetsel düzenin devamlılığını kılıç ve kalemin dengesinde görmektedirler.

2. 4. 2. Yöneten ve Yönetilenin Farkı

"Kudret" odaklı siyasetnamelerde yönetimin temel unsurlarından biri hükümdar ile devlet görevlileri ve halk arasında belirgin bir farkın dile getirilmesidir. Hükümdarı hâkim, devlet görevlilerini ve halkı mâhkum olarak nitelendiren eserler düzenin sağlanmasını mevcut ayrılığın korunmasında görmektedirler (Keykavus 1970: 123). Yönetici yönetilenlerden iki özelliği itibarıyla ayrılmaktadır. Birincisi merhamet, halkın

durumundan haberdar olmak, muktedir olmak, düşmanlarını yenecek kuvvete sahip olmak, tedbirli olmak gibi kişisel faziletlerdir. İkincisi ise hazine ve orduya sahip olmak, kale ve binaları inşa etmek gibi üstünlük bildiren özelliklerdir (Sühreverdi 2013: 176-177). Nizamülmülk'e göre sahip olduğu niteliklerle yönetilenlerden ayrılan hükümdarın onlarla sıklıkla bir araya gelmesi hükümranlığına zarar getirecek ve kanunlarının uygulanmasında istismara sebep olacaktır (Nizamülmülk 2016: 135). Yusuf Has Hacip ise hükümdarın seçkinliğini halkın gözünde koruyabilmesi için onlara yakın olmamasını savunmuştur (Yusuf Has Hacip 2010: 169). Sebüktegin'e göre hükümdar idaresi altındakilerle arasına mesafe koymalıdır (Sebüktegin 1975: 232). Yönetici ile yönetilenler arasında mutlaka bir ayrım olmasını savunan yazarlar hükümdarla mesafesiz bir ilişki kurmanın da zorluğunu dile getirmişlerdir (Sealibi 1197: 44). Hükümdarla kurulacak iletişimde yakınlık derecesi kabul merasimlerindeki oturma düzenlerinde de etkisini göstermektedir.

Yöneten (havas) ve yönetilen (avam) arasındaki farkı korumak için merasimlerde herkesin yeri belirlenmiştir. Merasim alanına önce akrabalar, sonra meşhurlar ve mevki sahipleri, sonra da diğer kişiler girerler (Nizamülmülk 2016: 133). Oğullar, torunlar, akrabalar ay çemberi şeklinde saltanat tahtını çevirip otururlar. Seyitler, kadılar, ulema, fuzala, meşayih, ulu kişilerin hepsi hükümdarın sağ kol tarafında yer alır. Emirler emiri, beylerbeyi, emirler, noyanlar, ulus önderleri, tümen reisleri, koşun komutanları, binbaşı, yüzbaşı, onbaşılardan hepsi kendi mertebelerine göre hükümdarın sol tarafında otururlar. Divanbeyi ve vezirler taht karşısında, yurt aksakallıları vezirlerin arkasında, bahadırlar tahtın sağ kol tarafında, yasavul başıysa taht ayağının önünde dururlar. Hiravullar emiri ön tarafta, özel yasavul ise çadır kapısının yanında yer alır. Hükümdara müracaata gelenler ise sağ kol sol kol tarafında ayakta dururlar. Sipahiler, hizmetçiler ve haşmetçiler kendi mertebelerince dizilirler. Düzen emirleri de mecliste toplananları tahtın etrafına yerleştirirler (Timur 2010: 112-113).

Şekil 2. 5: Emir Timur'a göre saltanat sarayında oturma düzeni (Timur, 2010)

"Kudret" odaklı siyasetnamelerde yazarlar yöneten ve yönetilen arasındaki farkı yansıtan bir kurum olan "hicabet" görevinden de bahsetmektedirler. Hicabet örtmek, engellemek, mesafe koymak, perde anlamlarına gelen "hicab" kökünden gelmektedir. Hükümdar ile yönetilenler arasında perde olabilecek, onların birbirleriyle iletişimini sağlayacak hacipler Osmanlı Devleti'nde de "mabeynci" olarak bilinmektedir (Turtuş 2011: 187). Hilafetin başlangıcında görülmeyen ancak zamanla ortaya çıkıp önemli görevlerden biri sayılan haciplik makamı halkın hükümdarın huzuruna girmesine engel olmakta ve onların arasındaki iletişimi doğrudan kendisi sağlamaktadır (İbn Haldun 2004: 327). Nizamülmülk de emirin hacipten daha yetkili bir memurunun olmadığını dile getirmiştir (Nizamülmülk 2016: 153) İslam siyaset düşüncesinde önceleri olmayan haciplik makamı halifeliğin zamanla saltanata dönüştüğünü gösteren yegâne görevlerden biridir.

"Kudret" odaklı siyasetnamelerde hükümdarın nihai karar verici makam olması sıklıkla dile getirilen bir yönetim unsurudur. Genel olarak siyasetnamelerde herhangi bir konu karara bağlanırken danışma oldukça önemli görülmüştür. "Kudret" eserleri de danışma ile birlikte emir ve yasakların sadece hükümdardan kaynaklanmasını vurgulamışlardır. Yönetici her işte güvendiği insanların tavsiyesini almalı ancak neticede kendi karar vermelidir (Sebüktegin 1975: 231). Timur hükümdarın idaresi altındakilerin yöneticinin hükümlerine karışılmayacağını bilmesi gerektiğini ve nihai kararın hükümdarda olduğunu ifade etmiştir (Timur 2010: 86). Cengiz Han "Yasa"sında da hükümdardan başka birine danışan generalin ölüm cezası ile cezalandırılacağını dile getirmiştir (Cengiz Han 1947: 172). Sultanın nihai karar verici olmasına yönelik vurgu hükümdarlık makamına verilen önemi göstermektedir. Yöneticilerin yönetilenlerden farklı olması yöneticilerin ailelerine yapılan ayrıcalıkla daha da dikkat çekmektedir.

Yönetim biçimi saltanat olan "kudret" odaklı siyasetnameler genel itibarıyla yönetimin babadan oğla geçtiği bir sistemi anlatmaktadırlar. Otoritenin aile içinde el değiştirmesi hanedana, "hikmet" ve "fakahet" metinlerinden farklı olarak, ayrıca önem verilmesine yol açmaktadır. Genel hukuk kurallarından ayrı bir hanedan hukukunu ön gören bu eserler hanedan üyelerinin cezalandırılma da varlıklarının korunmasını ön görmektedirler. Emir Timur oğullarından herhangi biri sultan olmak için başkaldırırsa onun öldürülmemesini ve azalarından birine zarar verilmemesini emretmiştir. Ancak o amacından vazgeçene kadar tutsak edilmelidir. Eğer saltanat talebinde bulunan torunlar, kardeşler ya da akrabalar ise onların da aylıkları kesilmelidir (Timur 2010: 92). Cengiz Han'a göre de hükümdarın ailesinden biri yasaya aykırı hareket ederse önce öğüt verilmeli ve uzun bir nutukla ikna edilmeye çalışılmalıdır. Devam ederse sürülmeli, sürüldüğü yerden döndüğünde ders almamışsa hapsedilmelidir (Cengiz Han 1947: 166-167).

"Kudret" odaklı siyasetnamelerde yöneten ve yönetilen arasında kurulan mesafeli ilişkinin sebebi hükümdarın halktan ayrı özelliklere sahip olduğu inancıdır. İdaresi altındakilerden farklı niteliklere sahip olan hükümdar onlarla ilişkisinde mesafeli olmalıdır. "Kudret" eserlerinde yöneten yönetilen farkının kurumsallaşmış hali hicabet makamıdır. Hükümdarın nihai karar verici olmasına yapılan vurgunun yanında

merasimlerdeki oturma düzenlerine de yansıyan fark hanedana mahsus kuralların varlığıyla da etkisini göstermektedir. Yönetilenlerin sahip olamayacağı ve yönetenle özdeşleşen nitelikler hükümdarın yönetme kabiliyetine sahip olmasıyla birlikte seçilmiş olmasıdır. Hükümdara bir kutsiyet atfedilmesi yöneten yönetilen ayrımını beslemekte, hanedana da ayrı bir önem verilip otoritenin aile içinde el değiştirmesinin yolunu açmaktadır.

2. 4. 3. Kutsiyete Dayalı Meşruiyet Zemini

"Kudret" eserlerinde yazarlar iktidarın yöneticiye bahşedildiğini dile getirmektedirler. Yönetme becerilerine göre seçilen sultana devlet ve millet Allah tarafından lütfedilmiştir (Nizamülmülk 2016: 26). Herhangi bir insanın milletin başına geçmesini Allah'ın hikmeti, ihsanı ve nimeti olarak değerlendiren eserler hükümdarlara iktidar zamanlarında bu bilinçle hareket etmelerini öğütlemiştir. Necmeddin Daye hükümdarı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve vekili olarak nitelendirmekte, makamı Allah'ın hükümdara bir bağışı olarak değerlendirmektedir (Daye 2017: 136). Ebu Mansur es-Sealibi de hükümdarlara iktidarlarını Allah'ın verdiği dile getirmektedir (Sealibi 1997: 33). Emir Timur ise saltanatına sahip olmasının sebebini Allah'ın yardımı, İslam dininin şerafeti ve peygambere ve ailesine beslediği sevgi şeklinde sıralamaktadır (Timur 2010: 71) İbn Tıktaka da hükümdara insanlar içinde Allah'ın kendisini bulunduğu makama seçtiği için şükretmesini öğütlemektedir (Tıktaka 2016: 39).

Yazarlar sultanı Allah'ın halifesi, vekili şeklinde değerlendirmektedir. Timur'a göre saltanat tanrısaldir ve onun bir suretidir (Timur 2010: 82). Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir (Gazali 2016; Herevi 2016; Sealibi 1997; Turtuşi 2011). İbn Haldun'a göre büyük hükümdarlıklara ulaşmış devletler başlangıçta bir peygamber çağrısının, dinin etrafında bir araya gelen topluluklardan oluşmaktadır. Toplum bir arada tutan asabiyetin genellikle din olması yönetsel sürdürülebilirliğin sağlanması için meşruiyet zemininin de din olarak belirlenmesinin yolunu açmaktadır (İbn Haldun 2004: 221). Yöneticinin görevinde tanrısal bir seçimle bulunması yönetilenler üzerinde meşruiyet kaynağı olarak kabul edilebilir. Çünkü din asabiyeti ile bir arada yaşayan

bireylerin, hükümdarın ilahi bir belirleyicilikle seçildiğini kabul etmesi itaati de kolaylaştıracaktır. Ancak burada sultanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olması ona yönetilenler üzerinde sonsuz tasarrufta bulunma inisiyatifi de vermemektedir. Gölge metaforu aynı zamanda mazlumların sığınacağı, hükümdarın halkını tehlikelerden koruyacağı bir anlama da karşılık gelmektedir (Gazali 2016: 79). "Allah'ın gölgesi" söylemi "fakahet" eserlerinde de ikinci manası olan hükümdarın halkı koruması anlamıyla geçmektedir (Cemaa 2010; Teymiye 1999). "Fakahet" siyasetnameleri ile "kudret" siyasetnamelerinin temel ayırım noktası da hükümdarın kimin halefi olduğu söylemi oluşturmaktadır. "Kudret" odaklı eserler sultanı Allah'ın halifesi sayarken, "fakahet" odaklı metinler ise halifeyi peygambere halef kabul etmektedirler. Hükümdarı ilahi bir gücün vekili olarak sunmak da hem yönetimde meşruiyeti sağlayacak hem de yöneten ve yönetilen arasındaki farkı besleyecektir.

"Kudret" odaklı siyasetnamelerin kutsiyete dayalı meşruiyet zeminini inşa ederken temel belirleyici unsurlarından biri de devlet ve dinin birbirlerine göre konumlandırılış biçimleridir. Saltanata dönüşmemiş hilafet anlayışının benimsendiği "fakahet" eserlerinde devlet dinin hizmetindedir (Teymiye 1999: 154). "Kudret" metinlerinde ise din ve devlet birbirleriyle yakın ilişkide sunulmuştur. Nizamülmülk'e göre din ve padişahlık iki kardeş gibidirler (Nizamülmülk 2016: 72). Dini olmayan devleti kar üzerine yapılmış binaya benzeten yazarlar, din ve devletin ikiz kardeş olduğunu ve birbirlerine muhtaç olduklarını savunmuşlardır (Gazali 2016; Sealibi 1997; Sühreverdi 2013; Turtuşi 2011). Sadi Şirazi ise devletin dine tabi olup, dinin devlete tabi olmaması için hükümdara din âlimlerine saygılı davranmasını öğütlemiştir (Şirazi 2016: 43). Yönetim biçimi hilafet olan "fakahet" eserlerinde devlet dinin altında, yönetim biçimi saltanat olan "kudret" eserlerinde ise devlet din ile aynı seviyede sunulmuştur. Bu da halifeliğin saltanata dönüşümünde devlete daha fazla önem verildiğini göstermektedir.

"Kudret" eserleri hükümdara atfedilen kutsiyetin babadan oğula geçtiğini varsaymakta ve yönetimin de aynı geçişi takip edebileceğini savunmaktadırlar. Hükümdarın bey olmak için dünyaya geldiğini ve Tanrı'nın kendisini bey olarak yaratması sonucu iktidarı elde ettiğini öne süren Yusuf Has Hacip beyin oğlunun da bey

olacağını dile getirmiştir (Yusuf Has Hacip 2010: 159-160). Makamın babadan oğla geçmesi sadece hükümdarlık için sınırlı değil, devletin diğer kademeleri için de geçerlidir. Nizamülmülk vezirin oğlunun da vezir olabilmesini yönetim açısından faydalı görmekte ve İslam'dan önceki dönemlerde kanunlarda yer aldığını dile getirmektedir (Nizamülmülk 2016: 188). Nesebi belli olmayanların vezaret makamına gelmesini eleştiren Emir Timur görevlendirmelerde soylu olanlara öncelik tanınmasını öngörmüştür (Timur 2010: 94-95). Cengiz Han ise komutanların da erkek çocuklarına ok atmayı, ata binmeyi öğretmesini ve kendileri gibi asker olarak yetiştirmelerini emretmiştir (Cengiz Han 1947: 176).

"Kudret" odaklı siyasetnameler hükümdarın seçilmiş kişi olarak Allah'ın yeryüzündeki vekili olduğunu dile getirmişlerdir. İktidar sultana ihsan edilmiş ve bağışlanmıştır. Yönetilenler gözünde meşruiyeti ve yönetene itaati kolaylaştıran kutsiyet zemini, devletle dinin birbirine karşı konumlarının da tartışılmasına neden olmuştur. Din ve devleti kardeş kılacak kadar birbirlerine muhtaç gören "kudret" eserleri görevlendirmelerde de soyun belirleyiciliğini ve makamın babadan oğla geçmesini öğütlemişlerdir.

III. BÖLÜM

3. SİYASETNAMELERDE KAMUNUN YÖNETSEL NİTELİKLERİ

Siyasetnamelerde kamunun yönetsel niteliklerini eserlerin benzerlikleri üzerinden inşa edilen karar verme, görevlendirme, denetleme, cezalandırma gibi yönetsel süreçlerin yanında yöneten yönetilen ilişkileri ve yönetsel dengenin unsurları oluşturmaktadır. Karar verme süreci kanunlara dayanan kurallar çerçevesinde şekillenmektedir. İstişarenin esas olduğu karar verme sürecinde kanunlar herkes için geçerlidir. Görevlendirmede kamu görevlerinin emanet sayılması, liyakate göre memurlara mevkii verilmesi, tayin ve azillerde kamu yararının gözetilmesi savunulmaktadır. Denetlemede ise devlet görevlilerinin, halkın ve düşmanların denetimine göre öncelikler değişmektedir. Yönetilenlerle iletişim kurmak, onları kontrol altında tutmak gerektiğini belirten eserler, denetim usullerini, denetimin ve denetimsizliğin sonuçlarını da tartışmışlardır. Düşmanların denetiminde ise casusların görevlendirilmesine, düşmanı küçümsememek gerektiğine, savaşın son çare olduğuna, düşmanlara karşı tutumda güzel ahlakın da kazanç sağlayabileceğine, düşmanlara benzer kuvvetlerle karşılık verilmesine dikkat çekmişlerdir. Cezalandırma sürecinde ise suçların cezasının kanunlara uygun belirlenmesini, verilen cezaların suçların bir daha yapılmasına izin vermeyecek derecede caydırıcı olmasını ve cezaların suçlara uygun olarak belirlenmesini savunmuşlardır. Siyasetnameler yöneten-yönetilen ilişkilerinde ise yönetilenlerin sınıflandırılmasını ve onlara zulmedilmemesini önemsemektedirler. Yöneten ile yönetilenlerin birbirleri üzerinde hakları olduğunu dile getiren eserler halkın hükümdarı, hükümdarın halkı yansıttığını savunmaktadırlar. Karar verme, görevlendirme, denetleme, cezalandırma süreçleriyle birlikte yöneten-yönetilen ilişkisinde yönetsel dengenin esas olduğunu dile getirmişlerdir.

3. 1. Siyasetnamelerde Karar Verme Süreci ve Karar Verme İlkeleri

Siyasetnamelerde karar verme süreçleri devletin temeli sayılan kanunların varlığına dayanmaktadır. Hükümdar kanunları bilmek, korumak ve uygulamak mecburiyetindedir. Kararlı bir duruşa sahip olması gereken yönetici hüküm verirken istişareden kaçınmamalıdır. Danışmanın usullerinden danışılacak kişinin niteliklerine kadar pek çok ayrıntı içeren eserler istişarenin önemine dikkat çekmişlerdir. Kanunların önünde hükümdar da dahil herkesin eşit muamele görmesini savunmuşlardır.

3. 1. 1. Kararların Kanunlara Dayanması: Kanuniyet İlkesi

Siyasetnamelerde karar verme süreçlerinin en önemli ilkelerinden biri alınan her kararın kaynağının bir kanuna dayanmasıdır. Yönetimlerin üzerine temellendirildiği kanunlar devletlerin varlık sebebini oluşturmaktadır. Başta hükümdarların uymak zorunda olduğu bu yasalar yöneten ve yönetilen ilişkilerinin temel belirleyici unsurudur. Kanuniyet karar verme süreçlerinin kanunlara bağlanmasını ve keyfi hükümler verilmemesini ifade etmektedir.

Devletin herhangi bir kanuna bağlanmadığında cazibesini ve heybetini yitireceğini savunan yazarlar yöneticiye duyulan ihtiyaçla kanunlara duyulan ihtiyacı eş değer görmektedirler. Hükümdar yasaları gerektiği gibi düzenlerse hâkimiyetini sağlamlaştırmış olur (Timur 2010; Tusi 2013). Yusuf Has Hacıp zulmün engellenmesinin, adaletin sağlanmasının, halkın refaha kavuşmasının gereğini kanunların amaca uygun düzenlenmesinde görmektedir. Ona göre zorbalık yaklaşımın yandığı ateş, töre ise nimet yetiştiren sudur (Yusuf Has Hacıp 2010: 166). Sebüktegin'e göre hükümdar iktidarının kaynağının kanunların tesisine bağlı olduğunu bilmeli ve uygulamakta ihmal göstermemelidir (Sebüktegin 1975: 229). Kanunları tesis ederken de yönetilenlerin refahını ve hazinenin dolu olarak kalmasını dikkate almalıdırlar.

Yönetimler kanunların yol göstericiliğinde gelişir ve düzenin sağlanmasıyla etkinliğe erişirler. Kanunlara uyulması toplumsal kötülüğün (nikmet) toplumsal iyiliğe (nimet) dönüşmesine neden olmaktadır (Tusi 2013: 300). Yönetimlerin devamlılığı da

yasaların bilinmesi, korunması ve uygulanmasından geçmektedir. Hükümdarların yönetilenlerden haberdar olarak kanunları uygulaması düzenin sağlanmasının başlıca gereğidir (Tusi 2013; Yusuf Has Hacip 2010). İbn Teymiye'nin vilayetin unsurları arasında emanet ile birlikte saydığı kuvvet doğrudan kanunların bilinmesi ve uygulanmasına karşılık gelmektedir (İbn Teymiye 1999: 39). Sühreverdi de benzer şekilde kanun hükümlerini uygulama kuvvetinin yönetim sorunlarının çözümü için gerekli olduğunu dile getirmiştir (Sühreverdi 2013: 41-42). Hanların ve beylerin kanunlara riayet etmemesi halinde yönetimlerin sarsılacağını dile getiren Cengiz Han da kendi iktidarının temellerini yasalara dayandırmıştır (Cengiz Han 1947: 177). İbn Rüşd'ün yönetimlerin sahip olduğu erdemlerden biri olarak dile getirdiği bilgelik erdemi de yasaları anlama ve uygulamada ortalama niteliklere sahip olmak anlamındadır (İbn Rüşd 2013: 87). Yasa koyucu olarak nitelendirilen hükümdar düzenlediği kanunlara öncelikle kendisi uymalı, görevlilerinden kanuna aykırı herhangi bir talepte bulunmamalıdır (Gazali 2016: 71). Yöneticinin dahi kanunlara aykırı bir tasarrufunun bulunmayışı kuralların yeterli ölçüde emredicilik niteliklerine sahip olması gerektiğini göstermektedir. Yasaların emrediciliği ve geçerliliği aykırı hareket edilmesine de izin vermeyecektir (Nizamülmülk 2015: 83). Kanunlar toplumdaki herkes için geçerliliği sağlayacak nitelikte olursa hükümdarı da bağlamakla yöneten-yönetilen ilişkisini düzenleyecektir.

Kanunların uygulanmasında önemli olan unsurlardan biri de kararlarda sebat edilmesidir. İbn Rüşd'e göre hükümdar yasaların hayata geçirilmesinde kararlı davranmalı ve zorunluluk anında bile görüşlerinden vazgeçmemelidir (İbn Rüşd 2013; Sühreverdi 2013). Hükümlerin isabet ve istikrarını kararlılık neticesinde sağlamak hem iktidarın tesisinde hem de toplumsal düzenin sağlanmasında önem arz etmektedir (Cemaa 2010; Tıktaka 2016). Kararlılığı sadece hükümdarla sınırlamayan Tusi de devlet görevlileriyle birlikte halkın da sebat etmesini yönetimlerin yetkinliğe erişmesinde etkili görmüştür (Tusi 2013: 293). Hükümdarın ve devlet görevlilerinin yönetilenlerin haklarını gözeterek kanunların uygulanmasına kararlılıkla devam etmesi yönetime yardımcı olacaktır.

"Hikmet" odaklı siyasetnamelerde anlatılan erdemli toplumdaki erdemsizlerin en belirgin özelliği yasa koyucunun kanunlarını bilmemeleri, bilseler de yanlış uygulamaları ya da doğrudan karşı çıkmalarıdır (Farabi 2012; Tusi 2013). "Hikmet" eserlerinin yanında "fakahet" ve "kudret" metinleri de dâhil olmak üzere bütün siyasetnamelerde karar verme süreçlerinde kanunları bilmek, korumak ve uygulamak önem arz etmektedir. Hükümler verilirken öncelikli olarak yasalar dikkate alınmalı, hükümdar nihai karar verici olarak yetkililerin fikirlerini aldıktan sonra kararlarını uygulamalıdır.

3. 1. 2. Danışmanın Esas Olması: Meşveret İlkesi

Siyasetnamelerde karar verme süreçlerinin bir diğer önemli unsuru da meşveret ilkesidir. Meşveret bir konu hakkında birinin düşüncesini sormak, danışmak anlamındadır (<http://www.tdk.gov.tr/>, 16 Mayıs 2019 tarihinde erişildi). İstişare, müşavere kelimeleriyle de ifade edilen meşveret hükümdarın karar verirken uyması gereken temel kurallardan biridir. Yöneticinin karar verirken istişare etmesi başlı başına önemlidir. Ancak istişare edilecek kişinin nitelikleri ve istişarenin usulleri de kararın isabetliliğini etkilemektedir.

Yönetici idarede meşveretten kaçınmamalı, sürekli danışmanlarının görüşlerine başvurmalıdır (Radi 2016; Herevi 2016). İstişaresine göre idaresi övgüye layık görülen hükümdar yönetimin temelinde müşaverenin olduğunu bilmelidir. Kendi başına hareket edip sorumluluk almayan yöneticiliğe layık olmadığı gibi iktidarının devamlılığını da sağlayamaz (Cemaa 2010; Şirazi 2016). Sealibi hükümdarı danışırsam halk başkasına muhtaç olduğumu görür diye düşünmemesi yönünde uyarmıştır. Çünkü yönetilenler nezdinde istişare eden yönetici kendi bildiğini okumayan bir karakter ortaya koymaktadır. Sealibi bir kişinin görüşünü ipliğe, iki kişinin fikir alışverişini sicime, üç kişinin istişaresi ise urgana benzeterek meşveret neticesinde hükme bağlanan kararların isabetliliğini vurgulamıştır (Sealibi 1997: 97-98)

Yöneten de yönetilen de istişareye muhtaçtır. Özellikle de hükümdar yönetimin başında durup idareyi elinde bulundurduğundan istişareye karşı kayıtsız kalmamalıdır

(Teymiye 1999; Turtuşı 2011). Gazali'ye göre hükümdar yönetim işleriyle ilgili yardımcılarının görüşlerine başvurmalı, idarede doğru olandan sapmamak için tek başına hareket etmemelidir (Gazali 2016: 127). Sühreverdi danışma için "karışık meselelerin doğruluk getiren anahtarı" derken yönetimde yaşanan çatışmaların çözümünde istişarenin başlı başına önemi olduğunu dile getirmiştir (Sühreverdi 2013: 141). Hükümdar her ne kadar nihai karar mercii olsa da öncesinde fikirlerine güvendiği insanlara danışmalıdır (Daye 2017; Nizamülmülk 2016; Sebüktegin 1975). Yönetimsel sorunların onda birini kılıçla onda dokuzunu istişare ile çözüme kavuşturduğunu dile getiren Emir Timur da meşveretin önemine dikkat çekmektedir (Timur 2010: 24). Hükümdarın karar verirken ehil olanlara danışması hem müspet politikalar üretmesine neden olacak hem de idaresi altındakilere karşı sorumluluk bilincine sahip olmasına katkı sağlayacaktır.

Kararlarda meşveretin önemi danışılan kişinin niteliklerine göre değişmektedir. Kendisiyle istişare edilecek kişi bilgili, akıllı, öngörülü, olayları çözümlene yeteneğine sahip, anlayışlı ve tecrübeli olmalıdır (Herevi 2016; Yusuf Has Hacip 2010). Benlik duygularından da arınmış olması beklenen danışılacak kişi dünyalık bir arzusu bulunmayan ihtiyarlar arasından seçilebilir (Gazali 2016; Nizamülmülk 2016). Şerif er-Radi müşavere edilecek kişilerin hükümdarı cömertlikten vazgeçirip fakirlikle korkutan bir cimri, işlerde zayıflatacak bir korkak ve zulümde açgözlülüğe sürükleyecek bir hırslı olmamasını ifade etmiştir (Radi 2016: 318). İbn Tıktaka'ya göre ise hükümdar aç olana doymadan, esire serbest kalmadan, bir şey isteyene istediğini almadan, susuz kişiye susuzluğunu gidermeden, yolunu kaybetmişe yolunu bulmadan danışmamalıdır (Tıktaka 2016: 60). Hükümdar da meşveret zamanı danıştığı kişilerden ruhsat ve torpil istememelidir. İstişare edilecek kişinin ve ailesinin yiyecek sıkıntısı içinde olmamasına dikkat edilmesi gerektiğini dile getiren Turtuşı, hükümdarın öğretmenle, çobanla, kadınlarla, çok oturanlarla, ihtiyacını gidermek için sabırsızlananlarla, korkaklarla, hasta olanlarla da müşavere etmemesini savunmaktadır (Turtuşı 2011: 237-239). Siyasetname yazarları istişare edilecek kişinin doğru karar verecek nitelikte olmasını ve kararlarının etkilenmemesi için de bütün ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

Meşverette önemli olan bir diğer husus da danışma usulleridir. Hükümdar istişare edeceği kişiye baş başa kalınca danışmalıdır. Bu usul hem sırların korunması, hem görüşlerin sağlama alınması hem de kişilerin birbirinden şüphelenmemesi için gerekli bir yoldur (Gazali 2016; Tıktaka 2016; Turtuşi 2011). Cengiz Han müşavere edilirken üst makamda olan bir şey sormadığı sürece diğerinin hiç bir şey söylememesini emretmiştir (Cengiz Han 1947: 176). Eğer meşveret bir danışma meclisinde gerçekleşiyor ve birden fazla danışmanla görüşülüyorsa usuller de ona göre değişiklik göstermektedir. Ebu Bekir el-Herevi'ye göre danışma meclisinde bir danışmanın itirazı olduğunda belirtmesi, diğerinin sözünü düzeltmesi gerekir. Meclisten ortak ve doğru bir görüş çıkana kadar istişare devam etmelidir. Görüş birliği sağlanamazsa farklı görüşlere rağmen bir karar alınması doğru değildir (Herevi 2016: 81). İstişare meclisinde bir kâtip ve bir zümreden de yazıcı meclisi bulunmalıdır (Timur 2010: 107). Meşverette bir danışman ile baş başa istişare edilmesinin yanında birçok danışmanın aynı anda kabulü de söz konusudur. Yönetime dair konuların müşavere ile karara bağlanması siyasetname yazarlarınca genel kabul görse de zaruret halinde istişarenin kalkmasının savunulduğu da olmuştur (Turtuşi 2011: 579).

3. 1. 3. Kanunlar Önünde Eşitliğin Sağlanması: Müsavat İlkesi

Karar verme sürecinin bir diğer önemli ilkesi ise müsavattır. Müsavat anlam olarak aynı seviyede olmaya, eşitliğe ve denklığe karşılık gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr/>, 17 Mayıs 2019 tarihinde erişildi). Karar vermede müsavat ilkesi de kanunların herkes için geçerli olduğu herhangi bir ayrıcalık tanınmadan hukuk kurallarının uygulanmasını anlatmaktadır. Yönetilenle birlikte yönetenlerin de haklarının ve sorumluluklarının düzenlendiği ve bağlayıcılığı olan hukuk kuralları mülk üzerindeki hesapsız tasarrufa da engel olmaktadır.

Kamusal hukuk kuralları ilgilinin güçlü ya da zayıf olmasına bakılmaksızın herkes için geçerlidir. Aracılık ve hediye benzeri ile kanunların uygulanmaması doğru değildir (Maverdi 2017; Teymiye 1999). Maverdi karar verme süreçlerinde tarafsızlığın sağlanması için hâkimin annesi, babası ve evladı hakkında hüküm vermemesini, onların taraf olduğu davaya bakmamasını, ailesinin lehine ya da aleyhine şahit dinlememesini

ve şahit olarak dinlenmemesini savunmaktadır. Hâkimin düşmanının lehine karar verip aleyhine karar verememesi de yine karar verme süreçlerinde tarafsızlığın sağlanması içindir (Maverdi 2017: 155). İbn Teymiye'ye göre mevki sahiplerinin istediklerine ceza verip istemediklerine ceza vermemesi de söz konusu değildir (Teymiye 1999: 81). Nizamülmülk devlet görevlilerinin neticesinde ceza alacakları bir mahkemeye çıkmak istememeleri durumunda cebren yargılanmaları gerektiğini savunmuştur (Nizamülmülk 2016: 55). Cengiz Han'a göre de ceza alacak makam sahipleri, hükümdarın görevlendirdiği ve kendisini cezalandıracak yetkililerin üstü de olsa emirlere itaat etmeli, cezası idam olsa da kanunların yerine getirilmesine engel olmamalıdır (Cengiz Han 1947: 72). Sadi Şirazi de hükümdarın halkın ileri gelenlerinin suçlarına karşılık vermeyip alt tabakada olanları ağır cezalarla cezalandırmasının apaçık zulüm olduğunu dile getirmiştir (Şirazi 2016: 60).

Hükümdar halktan biriyle makam sahibi arasındaki bir davada ikisine de eşit yaklaşmalı ve hükmünü ona göre vermelidir. Gazali hükümdarın kanunları uygularken hiç kimseye ayrıcalık tanımamasını dile getirmiştir (Gazali 2016; 119). O sevgi ve akrabalık bağı olan herhangi birine hak etmemesine rağmen mal ve makam vermemelidir (Teymiye 1999: 65). Şirazi hükümdarın kendisine yakın olan suçluları göz ardı edip sıradan insanları cezalandırmasını da zulüm olarak değerlendirmiştir (Şirazi 2016: 82). Sühreverdi'ye göre de yönetici devlet görevlilerinin tayin ve azillerinde de nefesine uyup hissi sebeplerle karar vermemeli devletin görüşüne halel getirmeden tedbir almalıdır (Sühreverdi 2013: 150).

Hükümdar yönetime dair kuralların düzenlenmesi ve uygulanmasında kendisini de dışarıda tutmamalıdır. Yönetici yasalara uymadığında menfaati için iyi sonuçlarla da karşılaşsa kuralların kendisi için de bir sorumluluk alanı doğurduğunu bilmelidir (Teymiye 1999: 147). Emir Timur devlet görevlileri ve halkın kuralların dışında keyfi hareket etmeye kalkışmalarını için kanunlara öncelikle hükümdarın uyması gerektiğini savunmuştur (Timur 2010: 72). Gazali'ye göre de yönetilenlerden herhangi birinin yönetici ile bir anlaşmazlığı ve davası olursa hükümdar kendisini bir vatandaş derecesinde tutmalıdır (Gazali 2016: 119). Şirazi ise kanunların hükümdar için de

geçerli olduğunu dile getirmiş, hükümdarın yaptığı suça karşılık kendisini cezalandırabilmesini de tartışmıştır (Şirazi 2016: 85).

3. 2. Siyasetnamelerde Görevlendirme Süreci ve Görevlendirme İlkeleri

Siyasetnamelerde görevlendirme süreçleri liyakate dayanmaktadır. Devlet görevlerinin emanet olduğunu vurgulayan eserler mülkün hükümdarın ve memurların malı olmadığına dikkat çekmişlerdir. Görevlendirmelerin liyakate göre yapılmasını, adam kayırmamayı, görevi isteyene değil hak edene vermeyi savunmaktadırlar. Kamusal yararlar göz önünde bulundurularak yapılan tayin ve azillerde toplumsal kabulün önemini de vurgulamışlardır. Görevlendirmelerde genel bir yarar sağlanacaksa memurların zorla makama getirilmesini dahi ifade etmişlerdir.

3. 2. 1. Sorumluluk Bilincinin Oluşturulması: Emanet İlkesi

Görevlendirmelerde emanet ilkesi makamın devlet görevlilerinin malı olmadığını, geçici olarak yetki sahibi bulduklarını ve mevkilerinde diledikleri gibi hüküm süremeyeceklerini ifade etmektedir. Emaneten görevlerine devam eden makam sahiplerinin kendilerinin tasarruflarında bulunamayacakları mevkilere ihanet etmemeleri gerekmektedir. Emanetin esas sahibine hesap verme bilinci de yönetime dair sorumluluğu beraberinde getirmiştir.

Devlet görevlilerinin atanacağı makamlar aslında birer emanettir (Turtuşi 2011: 145). Emanet ise mevki sahiplerine verilen bir hediye olmamakla birlikte istedikleri gibi kullanacakları bir mal da değildir (Radi 2016; Turtuşi 2011). Ali b. Ebu Talip valisine yazdığı bir mektupta onu emanetine ortak ettiğini dile getirmiş, emanetin hükümdarın mülkü olmadığını vurgulamıştır (Radi 2016: 304). İbn Teymiye ise vilayetin iki unsurundan birinin emanet olduğunu ve insan korkusundan arınarak görevin liyakatle yerine getirilmesine karşılık geldiğini ifade etmektedir (İbn Teymiye 1999: 39). Hükümdar devlet görevlilerini seçerken de ehliyet ve diyanet sahibi olmasının yanında emanete riayet edecek kabiliyette de olmasına dikkat etmelidir (Daye 2017: 170).

Siyasetname yazarları görev ve yetkilerini hakkıyla ifa eden makam sahiplerinin emaneti yerine getirmiş olduğunu savunmaktadırlar. Şerif er-Radi emaneti yerine getirmek gerektiğini ve emanete ehil olmayanın hüsrana uğrayacağını dile getirirken Bedreddin İbn Cemaa vezirlerin emanetlere vefa göstermesinin önemini vurgulamaktadır (Radi 2016; Cemaa 2010). Vezirlerin görevlerini yerine getirirken makamlarına emanet bilinciyle yaklaşmasını ifade eden bir diğer yazar da Yusuf Has Hacip'tir. Ona göre vezirler emanete karşı temiz gönüllü olmalıdır (Yusuf Has Hacip 2010: 180). Gazali de hükümdarın devlet makamına ehil olmayan birini getirmek istemesine vezirin müsaade etmemesini onun emanete itibar göstermesi şeklinde yorumlamıştır (Gazali 2016: 130). Maverdi ise askerlerin elde ettikleri ganimetleri teslim etmesini emanete riayet etmek olarak tanımlamıştır (Maverdi 2017: 108).

Devlet makamlarının emanet sayılması doğrudan o makamda görev yapan kişi için bir sorumluluk bilinci oluşturmaktadır. Makam sahibi görevini yerine getirirken emanetin sahibine hesap vereceğini bilecek ve mevkisinde dilediğince tasarrufta bulunamayacaktır. Mülkün emanet sayılması kamu malları ve makamları üzerinde keyfi uygulamaları engeller niteliktedir. Siyasetname yazarları hükümdar da dâhil kimsenin bireysel tasarrufunda olmayan bu görevlere gelmenin kayırmacılıkla değil liyakat esasına göre gerçekleşmesini savunmuşlardır.

3. 2. 2. İşin Ehline Verilmesi: Liyakat İlkesi

Görevlendirmelerde liyakat ilkesi en basit ifadeyle işin ehline verilmesine karşılık gelmektedir. Makama istekli olan değil görevin niteliğine en uygun kişi getirilmelidir. Devlet görevlilerine liyakate göre mevki verilmesi onların seçiminde adam kayırma, rüşvet ve benzerleri gibi kıstasların da önemini yitirmesine yol açacaktır. Görevlendirmelerde emanet ilkesine bağlı olarak makamın yetki sahibinin mülkü sayılmaması onun tasarrufunda da dilediğince hareket etmesine engel olacaktır. Liyakat ise kimsenin mülkü olmayan ama topluma mal edilen devlet görevlerinin ehil insanların yönetiminde olmasını sağlamaktadır.

İnsanlar yaratılışları, aldıkları eğitimleri ve yatkın oldukları niteliklerine göre birbirlerinden farklı özelliklere sahiptir. Hükümdar ise bireyleri ve toplulukları layık oldukları özelliklere göre düzenlemektedir (Farabi 2012: 89). Makamlar insanların kabiliyetleri dikkate alınarak belirlenmelidir. Hükümdar görevlilerin liyakatini ölçmeli, uygun olduğu işe tayin etmeli ve işi de kabiliyetine göre yaptırmalıdır (Nizamülmülk 2016; Sebüktegin 1975). Farabi herhangi bir görev için yaradılıştan yatkınlığı bulunanları, eşit yaradılıştakilerden ise iyi eğitim almış olanları makama layık bulmaktadır. Eğer eğitimde de eşitlik söz konusuysa buluş gücünde üstünlük olanı daha liyakatli saymaktadır (Farabi 2012: 82-83). Sealibi hükümdarın kaliteli maldan çok kaliteli adama muhtaç olduğundan makam ve mevkileri ehline vermesini savunmaktadır (Sealibi 1997: 214). Yöneticinin vazifesi herhangi bir işte yeterli bulunduğunu görevlendirmesidir (Teymiye 1999; Tıktaka 2016). O her mevki için mahir, layık ve görevin inceliklerini bilen güvenilir kişileri seçip tayin etmelidir (Sühreverdi 2013; Daye 2017). Devlet görevlilerinin seçiminde liyakat, verilen işi yapmaya uygun adayın makama getirilmesinin yanında onun tecrübe sahibi olmasını da gerektirmektedir. Sadi Şirazi hükümdarın büyük işleri küçüklere yaptırmaması ve tecrübesiz kimselere güvenmemesi gerektiğini ifade etmiştir (Şirazi 2016: 83). Tecrübesiz genç kimselerin devlet görevlisi olmaması uyarısında bulunan Sühreverdi'ye benzer olarak Cengiz Han da askerlerin yönetimindeki kişinin tecrübeli olmasına dikkat çekmektedir (Cengiz Han 1947; Sühreverdi 2013).

Görevlendirmelerde liyakat kapsamında değerlendirilen tecrübe, yönetimi altındakilerin halini anlamaya da karşılık gelmektedir. Siyasetname yazarları görevde yükselmeyi doğrudan tecrübeye bağlamış, önceden yönetilenler arasında bulunan birinin zamanla yöneticiliğe erişebileceği ve yönetilenlerin halinden anlayacağını varsaymışlardır. Komutanlar askerlerinin açlık ve susuzluk çekmesine müsaade etmeyecek, öncesinde açsızlığı ve susuzluğu tatmış tecrübe sahibi biri olmalıdır. (Cengiz Han 1947: 176). Hizmet eden kulun bey olabileceğini dile getiren Yusuf Has Hacıp de, kölelerin hizmetlerinin ölçüsünün liyakatleriyle orantılı olarak zamanla arttığını ifade eden Nizamülmülk de görevlendirmelerde yükselmenin tecrübe ve ehliyet sahibi olmaya göre mümkün olduğunu göstermektedirler (Nizamülmülk 2016; Yusuf Has Hacıp 2010). Hizmete bağlı olarak görevde yükselmenin mümkün olması liyakatin

önemini artırmaktadır. Liyakatin dikkate alınması da görevlendirmelerde etkili olabilecek adam kayırma, rüşvet ve benzeri unsurların belirleyiciliğine de engel olacaktır.

Görevlendirmelerde adam kayırma yönetimde hükümdarın etkisini azaltmakta, Ebu Mansur es-Sealibi'ye göre de siyasetin en büyük afeti olan hükümdarlığın sonunu getirmektedir. Rütbe, memurluk ve valiliklerin parayla alınıp satılır hale gelmesini de çöküşün başlangıcı olarak kabul etmektedir (Sealibi 1997: 227). İbn Teymiye ise hükümdarın aralarındaki yakınlık, köle, efendi, evlilik, hemşerilik, mezhep, tarikat, cins, ırk, mal, menfaat, düşmanlık ve rüşvet sebebiyle liyakatli hak sahibini görevlendirmemesini hainlik olarak değerlendirmektedir (Teymiye 1999: 35). Sühreverdi'ye göre de hükümdar tayin ve azillerde hissi sebeplerle değil bir tedbir ve devlet görüşü niteliğinde karar vermelidir (Sühreverdi 2013: 150).

Devlet görevlilerinin seçiminde liyakatin esas olması yetki için en uygun kişinin makama getirilmesidir. Eğer adaylar liyakat sahibi ise seçimde görevin niteliğine göre maksada en yakın olanına bakılır. Hizmetli zeki ve tutarlıysa arz görevlisi, attığını vuruyorsa ok yayıcı, tavrı doğrusya mühürdar, temiz yüzlü güzelse saki, sayılarla arası iyiyse hazinedar, akıllı anlayışlı ise kâtip olmalıdır (Yusuf Has Hacıp 2010: 305). Valilerin görevlendirilmesinde iki adaydan birinin kuvveti diğerinin emanet bilinci fazla olursa vilayet için en faydalı olandan yana tercih yapılmaktadır. Yargılamaya dair görevlendirmelerde günahkâr bilgili ve dindar bilgisiz arasından yapılacak seçimde görev hükümle ilgili incelik istiyorsa bilgili, sadece kendisine ihtiyaç duyuluyorsa dindar olana mevki verilmektedir (Teymiye 1999: 39-40). Eğer devlet görevlisi ordu kumandanı olacaksa cömert ve uyanık olan, vezir olacaksa kanunları uygulayabilen, hacip olacaksa rüşvet almayan, yazıcı ya da sır kâtibî olacaksa sır tutabilen, subaşı ya da ilbaşı olacaksa iyi işiten ve gören seçilmelidir (Yusuf Has Hacıp 2010: 213). Hükümdarlığa ehil olanlardan birisi daha bilgili diğeri daha cesur ise içinde bulunulan zamana en uygun olan idarenin başına geçmelidir (İbn Cema 2010: 36).

Devlet görevlilerinin yanında hükümdar da liyakat sahibi olmalıdır. Şerif er-Radi ehil olmayan yöneticilerin bir sorunla karşılaştıklarında gereksiz açıklamalar

yaptıklarını, sadece kendi görüşleriyle hükmettiklerini, faydasız hazineler edindiklerini savunmakta ve onların idaresini acı suyla susuzluğu gidermeye benzetmektedir (Radi 2016: 49). Farabi'ye göre ise yönetici yaratılışı itibarıyla idare etmeye istidatlı ve yöneticilikle ilgili tutumları kazanmış olmalıdır (Farabi 2017: 103). Yönetimde dengeyi hükümdarın idare etmede kabiliyetli olmasına bağlayan Nasirüddin Tusi devlet görevlilerinin niteliksiz olmasını da eleştirmiştir (Tusi 2013: 243).

Siyasetname yazarları görevlendirmede liyakatin önemini, işin ehil olmayanların eliyle yapılmasının doğuracağı sonuçları tartışarak da vurgulamışlardır. Keykavus ehil olmayan birine güvenip mevki verilmesinin devlet malının israfıyla sonuçlanacağını dile getirmiştir (Keykavus 1970: 112). Gazali hak etmeye devlet makamı verilmesini tıp ilminden yoksun birine vücut teslim etmekle eş değer görmektedir (Gazali 2016: 127). Şerif er-Radi ise devlet görevlilerinin halkın üstünleri, devlet işlerinden sıkılmayanlar, hasımlarla tartışmayanlar, hatada diretmeyenler, hüküm verirken araştıranlar, övgünün kibir yapmadıkları arasından seçilmesini ifade etmektedir (Radi 2016: 321).

Görevlendirmelerde liyakatin esas olması göreve ehil olanın getirilmesi anlamını taşımaktadır. Bahse konu ehliyet yönetsel düzende kendine yer bulacak en uygun kişinin seçilmesine karşılık gelmektedir. Devlet görevlilerinin tayin ve azillerinde kamu yararının toplumsal kabulün gözetilmesi makama getirilecek kişinin niteliklerini belirlemektedir.

3. 2. 3. Kamu Yararının Sağlanması: Menfaat İlkesi

Görevlendirmelerde menfaat ilkesi tayin ve azillerin toplumsal kabul ve yararın dikkate alınmasıyla belirlenmesini ifade etmektedir. Düzenin korunması ve olası bir kargaşanın önlenmesine de karşılık gelen menfaat ilkesi tayin ve azillerde görevlilerin çıkarlarını ihmal edip yönetilenlerin lehine hüküm verilmesi anlamındadır. Görevlendirmede menfaat ilkesinin temel amacı toplumsal düzenin korunmasıdır.

Devlet görevlilerinin tayinlerinde toplumsal menfaatin sağlanması makama getirilecek kişinin yönetilenler arasındaki kabulüne bağlıdır. İbn Tıktaka'ya göre hükümdar öncelikle görevlendireceği kişinin ve getirileceği makamın haberini yönetilenler arasında yaymalı ve halktan gelen tepkiye göre karar vermelidir. Görevlendirme işlemi ile ilgili bilgisi olan halk ilgili aday hakkında iki görüşe bölünecek kadar çok tartışacaklardır. Hükümdarın fikrini doğru bulanlar adayın meziyetlerinden, yanlış bulanlar ise ayıplarından bahsedecektir. Nihayetinde halkın görüşlerinden haberdar olan hükümdar kararını toplumsal kabulün seyrine göre verecektir (İbn Tıktaka 2016: 42). Nizamülmülk ise yönetilenlere faydalı olacak liyakat sahibi insanların görevi reddetmesi halinde hükümdarın onları mecbur edip zorla görevlendirmesini öngörmüştür. (Nizamülmülk 2016: 60) Yönetilenlerin menfaati doğrultusunda devlet görevlileri üzerinde yöneticinin baskısı söz konusudur.

Görevlendirmelerde tayin dışında makamın güç kullanarak elde edildiği durumlar da mevcuttur. Siyasetname yazarları toplumsal birliğin sağlanması için zoraki göreve gelmiş kişinin hükümdar eliyle yetkilendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Hükümdar, güç kullanarak bazı beldeleri ele geçiren meliki kendisine itaate davet etmeli, beldelerin yönetimini vermelidir. Bedreddin ibn Cema'a'ya göre hükümdarın zorla beldeleri ele geçirene karşı bu tutumu yönetilenlerin birliğinin sağlanması amacıyla gerçekleşmelidir (Cema'a 2010: 40). Ancak hükümdar zor kullanarak mevki sahibi olan kişinin yönetimde tek başına hareket etmesine izin vermemelidir. Hükümdar istila ile göreve başlayan kişinin yanına liyakatli bir başka görevli tayin etmelidir. Maverdi kuvvetli olanın eksikliklerinin giderilmesi için yapılan bu tayini kamu yararı ile hususi yararların karışmaması ve toplumsal menfaatin korunması için gerekli görmektedir (Maverdi 2017: 87).

Görevlendirmelerde aciz ve zayıf olana değil, günahkâr bile olsa kuvvetli ve cesur olana öncelik tanınmalıdır. İbn Teymiye'ye göre kuvvetli günahkârın kuvveti halka, günahı kendinedir. Ancak zayıf dindarın iyi hali kendine, zayıflığı halka yansıyacaktır (İbn Teymiye 1999: 40). Yazarlara göre mülk küfürle durabilir ancak zulümle devam etmesi mümkün değildir (Sühreverdi 2013; Timur 2010). Kâfir ve adil olan hükümdar, Müslüman ve zalim olan hükümdardan üstündür. Yönetici kâfir de olsa

halkına zulmetmedikçe idareciliği devamlıdır (Gazali 2016; Tıktaka 2016; Turtuşı 2011). Yönetim devamlılığı küfür ile de olsa adaletin sağlanmasıyla korunabilir, ancak adalet olmazsa idarenin ayakta durması mümkün değildir. Görevlendirmelerde tayinler de yönetilenlerin yararı lehine yapılmalı ve makamın nitelikleri toplumsal kabule göre belirlenmelidir.

Siyasetname yazarları devlet görevlilerinin tayininde olduğu gibi azlinde de menfaat ilkesi gereğince karar verilmesini ifade etmişlerdir. Görevlendirme tayin ve azillerindeki bir diğer husus da tayin eğer kamu adına yapılmışsa azlinin zor, tayin edenin şahsı adına yapılmışsa azlinin kolay olmasıdır. Eyalet valisi halife tarafından tayin edilmişse halifenin ölümü ile vali azledilmiş olmaz, ama vezir tayin ederse vezirin ölümü ile vali azledilmiş sayılır. Çünkü halifenin valiyi tayini kamu adınadır, vezirin valiyi tayini şahsı içindir. Halifenin tayin ettiği vezir ise halifenin ölümüyle azledilmiş sayılmaktadır. Burada bir çelişki var gibi görünse de kamu yararına benzer bir sebebe dayanmaktadır. Çünkü hükümdar veziri hükümdarlık makamı adına şahsı için tayin eder, vali tayini kamu adına yürütülen bir işlemdir (Maverdi 2017: 82). Tayin edenin şahsı için yapılan görevin azli kolay olsa da kamu menfaati için yapılan tayinlerde azil zordur. Hükümdar halkın hakkı olarak tayin ettiği veliahdı da durumu değişmedikçe azledemez. (Maverdi 2017: 42). Görevlendirme tayin ve azillerinde önemli olan kimin tayin ya da azil ettiği değil kamu adına, yararına yapılıp yapılmamasıdır. Eğer tayin kamu adına yapılmışsa azli zordur.

3. 3. Siyasetnamelerde Denetleme Süreci ve Denetleme İlkeleri

Siyasetnamelerde denetleme temelde devlet görevlileri, halk ve düşmanlar olmak üzere üç grup için geçerlidir. Devlet görevlilerinin ve halkın denetlenmesinde esas onlardan haberdar olmak ve onları kontrol altında tutmaktır. Denetim usullerinin yanında denetimin ve denetimsizliğin sonuçlarından da bahsetmektedirler. Yönetilenlerin dışında düşmanların denetlenmesinde ise düşmanın küçümsenmemesi gerektiğini, savaşın son çare olduğunu, güzel ahlakın ve iyiliğin de galibiyetler getireceğini, düşmana eş değer kuvvetlerle karşılık verilmesini vurgulamışlardır.

3. 3. 1. Devlet Görevlilerinin Denetlenmesi: Memuriyet İlkesi

Devlet memurlarının denetlenmesi öncelikle hükümdarın görevlilerden haberdar olmasını gerektirmektedir. Hükümdar makam sahiplerinden gafil olmamalı, beraber çalıştığı devlet görevlilerinin durumlarına vakıf olmalıdır (Gazali 2016; Nizamülmülk 2016). Ülkenin sıkça kullanılan yollarına haber alma merkezleri kurulmasını savunan Nizamülmülk memurların soruşturulup bilinmesini ve yönetime dair konuların gizli veya açık bildirilmesini ifade etmektedir (Nizamülmülk 2016: 100). Hükümdarın idaresi altındakilerden haberdar olmasını ve gereken sorgulamaları yapmasını dile getiren Sebüktegin'e göre de idare altındaki devlet görevlileri halkın malını haksız yere almamalıdır. Çölde tüccardan çalınacak her bir malın hükümdarın hazinesinden gittiği varsayılmalı ve denetim sıklaştırılmalıdır (Sebüktegin 1975: 229-230). Emir Timur da tüzüğünde hâkimlerin, halkın, sipahilerin, askerlerin, hazineye giren ve hazineden çıkan malların, kervanların, komşu ülkelerdeki hükümdarların durumlarından haberdar etmek üzere bütün sınır şehirlerde kâtiplerin bulunmasını emretmiştir (Timur 2010: 117).

Hükümdar devlet görevlilerini denetlemek için doğruluk ve vefa sahibi insanlardan casuslar göndermelidir (Radi 2016: 322). Siyasetname yazarları vali, hâkim ve zabıtların kontrolleri için ülkenin her yerinde güvenilir casusların ve onları kontrol edecek müfettişlerin görevlendirilmesini savunmaktadırlar (Herevi 2016; Gazali 2016). Sadi Şirazi ise diğer devletlerin casuslarına karşı uyarılarda bulunmuş, onlardan gelecek zararı engellemek adına devlet görevlilerinin isimlerini ve neseplerini bilmek gerektiğini, işlerinden haberdar olmak için hafiyeler görevlendirmeyi önermektedir (Şirazi 2016: 53). Hükümdar halkın haklarının korunması için özellikle merkezden uzaktaki vilayetlerin valilerini kontrol etmelidir (Sühreverdi 2013: 54). Saray bekçileri, nöbetçileri ve muhafızları arasında yabancı görmeleri halinde de onun hakkında soruşturma yapmalıdırlar (Nizamülmülk 2016: 143). Devlet görevlilerinin denetlenmesi yönetsel açıdan tek başına gerekli görülse de denetimin nasıl yapılacağı da önem arz etmektedir.

Hükümdar devlet görevlilerini denetleme işini açıktan değil gizlilikle yürütmelidir (Nizamülmülk 2016; Keykavus 1970). Devlet görevlisinin denetlenmesi

için gönderilen müfettiş denetlenecek kişiden habersiz teftiş etmelidir (Nizamülmülk 2016: 46). Ali b. Ebu Bekir el-Herevi'ye göre eğer denetim yönetimde önemli bir iş içinse müfettişin durumunu da kontrol edecek başka bir görevli tayin edilmelidir. Müfettişi denetleyen kişinin ona karşı bir kini de olmamalıdır. Bir yere her zaman aynı elçinin gönderilmesi müfettiş ve onu denetleyecek kişinin arkadaş olmasına neden olacağından denetimin tarafsızlığı açısından doğru değildir. Hükümdar devlet görevlisini doğrudan kendisi sınamak isterse de meclisinde onunla tek başına bulunmalı ve onun rahat davranmasına izin vermelidir. Herevi'ye göre hükümdarın inisiyatifine aldanıp serbest davranırsa makamdan uzaklaştırılmalı, kendine hâkim olup durumun farkına varırsa mevkii verilmelidir (Herevi 2016: 80-83). Kendilerini hükümdardan başka kimsenin tanımadığı denetleyicilerin elde ettikleri bilgileri de yalnızca hükümdar bilmelidir (Nizamülmülk 2016: 77). Gazali hükümdarın yönetim ile ilgili konularda uyanık ve ferasetle hükmetmesinin idaresi altındaki görevlileri de etkileyeceğini öngörmektedir (Gazali 2016: 157). Ebu Mansur es-Sealibi de Gazali'ye benzer olarak devlet görevlilerinin hükümdarı yansıttığını dile getirmiştir. Ona göre hükümdar özellikle yönetimi ve yöneticiyi temsil eden kâtiplerin, mabeyincilerin ve meclisdaşlarının denetiminde dikkatli olmalıdır (Sealibi 1997: 72).

Siyasetname yazarları denetimsizliğin yönetim üzerinde neden olacağı muhtemel olumsuzlukları da tartışmışlardır. Keykavus hükümdarın vezirinden habersiz olmasını, kendi canını ve malını ihmal etmesiyle eş değer görmektedir (Keykavus 1970: 131). İbn Rüşd'e göre devlet görevlileri halktan daha güçlü ve daha korkusuz olduğu için onlara zarar verecek potansiyele sahiptir (İbn Rüşd 2013. 69). Görevlerinin niteliğine bağlı olarak yetki sahibi olan memurların denetlenmemesi yönetime dair ihmalleri doğurmaktadır. Yönetimdeki her bozukluğun gaflet ve ihmalden kaynaklandığını dile getiren Sebüktegin hükümdarın gelir ve giderlere hâkim olmasını, kâtip ve vezirlerden haberdar olmasını savunmakta, katiplerin hain olması halinde vergi memurları ile iş birliği yapıp devletin malını çalabileceğine ihtimal vermektedir (Sebüktegin 1975: 232). Sebüktegin'e benzer şekilde Necmeddin Daye de denetimsizliğin yetkisini kötüye kullanan memurların yolunu açtığını ve devlete zarar verdiğini dile getirmektedir (Daye 2017: 170). Muhammed b. Turtuşi de mülkünü koruyamayan hükümdarın hikâyesini anlatırken makam sahiplerinin denetimsizliğinin devletin yıkılışına neden olduğunu

ifade etmektedir. Hükümdarın devlet görevlilerinden habersiz olması muhafızların menfaatleri doğrultusunda hareket etmesini, vergi memurlarının halka zulmetmesini, halkın yöneticilerden kurtulmak istemesini, gelirin azalmasını, maaşlarını alamayan askerlerin itaatsizliğini beraberinde getirmektedir (Turtuşı 2011: 159-160). Devletin içinde belirli gruplaşmaların oluşmasını engellemek de devlet görevlilerinin denetlenmesinden geçmektedir (Sühreverdi 2013: 54).

Devlet memurlarının görevleri karşılığında rüşvet almaları ve mal toplamaları da denetimin gerekliliğini artırmaktadır. Hükümdar kimsenin makam elde etmek için verdiği parayı kabul etmemeli, akrabalık bağlarının hatırına mülkü israf etmemelidir (Sebüktegin 1975. 230-231). Vezirin halktan hiç bir şey kabul etmemesini öğütleyen Gazali de, hacibin işlerini rüşvetsiz yapmasını dile getiren Yusuf Has Hacip de devlet görevlilerinin makamlarında layıkıyla bulunmalarının önemine dikkat çekmektedirler (Gazali 2016; Yusuf Has Hacip 2010). Gazali'ye benzer olarak Necmeddin Daye'ye göre de vezir hizmetinin karşılığında rüşvet talep etmemeli, hükümdar adına mal biriktirmemelidir (Daye 2017: 189-190). Ali b. Ebu Talip de kamu mallarını kavminin bedevilerine dağıtan valiye yazdığı mektupta onun mülk emanetine ihanet, yönetime karşı isyan ettiğini dile getirmiş ve hesap vermesini istemiştir (Radi 2016: 304). Rüşvetin insanı kör ve sağır ettiğini savunan Muhammed b. Turtuşı'ye göre ise bir devlet görevlisi hediye kabul ettiğinde makamın emanet olduğu gerçeği önemini yitirmektedir (Turtuşı 2011: 424). Siyasetname yazarları rüşvetle birlikte devlet görevlilerinin mal biriktirmesinin sakıncalarına değinmektedirler. İbn Teymiye imamın kendisiyle akrabalık ilişkisi bulunan hak sahibi olmayan birine mal vermesinin caiz olmadığını savunmaktadır (Teymiye 1999: 65). Devlet memurları ailesi için bile olsa mal toplamamasını dile getiren Yusuf Has Hacip'e göre de hizmetliler rüşveti görevlerinin karşılığı şeklinde düşünmemelidir (Yusuf Has Hacip 2010: 183). Her türlü malı devlet görevlileri için zararlı gören İbn Rüşd ise memurların haksız yere mülk edinmesinin halka zulümle sonuçlanacağına inanmaktadır (İbn Rüşd 2013: 70). Ebu Mansur es-Sealibi'ye göre de rütbe ve memurlukların parayla satılır hale gelmesi makam sahiplerinin liyakatsiz olmasına, görevlilerin ehil olmaması ise devletin çöküş sürecine girmesine neden olmaktadır (Sealibi 1997: 227).

3. 3. 2. Halkın Denetlenmesi: Raiyet İlkesi

Hükümdarın halkı denetlemesi öncelikle onlardan haberdar olmasını gerektirmektedir. İdaresi altındakiler hakkında bilgi sahibi olmalı, her kavmin huyunu bilmeli ve gereken sorgulamaları yapmalıdır (Sebüktegin 1975: 230). Necmeddin Daye yönetimde zulmün olmamasını hükümdarın herkesi teftiş etmesine, işlerden ve faillerinden haberdar olmasına bağlamaktadır (Daye 2017: 177). Daye'ye benzer olarak Nizamülmülk de adil bir yönetimin sultanın yönetimdekileri tetkikinden geçtiğini ifade etmektedir (Nizamülmülk 2016: 76). Ülkenin düzeni olarak görülen adaletin korunması doğrudan halktan haberdar olmakla ilgilidir (Tusi 2013: 295). Hükümdar güvendiği devlet görevlilerinin yardımıyla halkı, valileri, hâkimleri, yardımcılarını, askerleri hakkında bilgi edinmeyi ihmal etmemelidir (Sühreverdi 2013: 172). Bilge ve âlimlerin halk hakkında sultanı bilgilendirmesini öğütleyen Yusuf Has Hacıp de, yönetimde oluşan her türlü gelişmeden süratle haberdar olunması için daimi posta teşkilatı yapılmasını emreden Cengiz Han da halkın denetimini yönetimin temel unsurları arasında görmektedirler (Yusuf Has Hacıp 2010: Cengiz Han 1947). Halkın durumundan haberdar olunması için kurulması öngörülen daimi posta teşkilatı gibi hisbe teşkilatı da yürüttüğü belediye hizmetleriyle hem yönetilenler hakkında bilgi vermekte hem de onların ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Maverdi hisbe teşkilatının halkı denetlemek için kurulduğunu ifade etmiştir (Maverdi 2017: 452). İbn Rüşd ise denetleme için bir kurum oluşturulmasının yanında yöneticilerin kente hâkim bir konumda bulunmalarını ve böylece halkı kontrol etmenin daha kolay olacağını savunmuştur (İbn Rüşd 2013: 68).

Yönetimde halkın denetlenmesinin düzenin sağlanması ve korunması için önemli olması denetimin usullerine de bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Halkın içinde pek çok grupların olması ve bunların bir şekilde birbirleriyle ilişki kurması denetimde izlenecek yolu belirlemektedir. Muhammed b. Turtuşi'ye göre hükümdar toplumdaki her etnik gruba aynı mesafe ile yaklaşmalıdır. Irkçılık ve kayırmacılığın toplumsal bir fitne olduğunu dile getiren yazara göre hükümdar bir gruba yakın davranıp diğeriyle ilgilenmezse hem ihmal ettiği grubun desteğinden mahrum kalacak hem de otoritesinin

sarsılmasına yol açacaktır (Turtuşı 2011: 160). Emir Timur ise her il ve yerin halkının mizacına göre hareket edilmesini savunmuştur (Timur 2010: 114).

Siyasetname yazarları denetlenmesi gereken halk içinde sadece devletin kendi halkını değil, ülke topraklarına katılan diğer devletlerin halklarını da kastetmektedir. Ali b. Ebu Bekir el-Herevi devleti yıkılmadan önce servet ve şöhret sahibi olan sonrasında aciz ve fakir durumlara düşenlere hükümdarın iyilikte bulunmasını öğütlemiştir (Herevi 2016: 97). Ancak sultanın kendi milletinden olmayan halkları denetlerken dikkatli olması gerekmektedir. Sebüktegin'e göre sultan devleti kendisine intikal etmiş olanları da itaat altında bulundurmalı ve onlara karşı uyanık olmalıdır (Sebüktegin 1975: 232). Hükümdarın başka devletlerin halklarını denetlemesi olası bir seferde katkı sağlayabilmektedir. Emir Timur Horasan'a düzenlediği seferde başkent Hirat'ı ele geçişi anlatırken devlet görevlilerince küstürülmüş halkın durumundan haberdar oluşunun kendisine zafer getirdiğini dile getirmektedir. Devlet memurları eliyle hakları gasp edilmiş halkların devletine düzenlenen seferin zaferle sonuçlandığını savunmaktadır (Timur 2010: 114).

3. 3. 3. Düşmanların Denetlenmesi: Adavet İlkesi

Hükümdarın devlet görevlileri ve halkı kontrol etmesinin yanında denetimin üçüncü bir ayağı sayılabilecek düşmanları ve rakipleri denetlemesi de yönetimde düzenin korunması için önem arz etmektedir. Hükümdar yakın ya da uzak bütün beylerin, kralların durumlarından haberdar olmalıdır (Keykavus 1970; Sealibi 1997). Siyasetname yazarları sultanın dostunu ve düşmanını tanıması için uyanık olması, onlar hakkında bilgi edinmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Sebüktegin 1975; Sühreverdi 2013). Ebu Mansur es-Sealibi hükümdarın gece karanlıkta da gündüz aydınlıkta da uyanık olmasını ve hasımlarının durumundan haberdar olmasını savunmaktadır (Sealibi 1997: 173). Sealibi'ye benzer olarak Maverdi de düşmanın durumundan haberdar olmayı ve istihbaratı devam ettirmeyi gerekli görmüştür (Maverdi 2017: 102). Habercilerin ve casusların düşmanları araştırmakla meşgul olmalarını ve hükümdarın da politikalarını görevlilerinden gelen haberler neticesinde belirlemesini öğütleyen Nasirüddin Tusi'ye göre düşmanlarla mücadelede en etkili yol onları denetleyip

planlarına vakıf olmaktır (Tusi 2013: 301). Sınırlarda bulunan memurların ülkeye gelen yabancıların maiyetinde ne kadar atlı ve yaya olduğunu, kıyafetlerinin ölçüsünü, gelme sebebini öğrenmek için onun yanına şehre ulaşana kadar güvenilir birinin kılavuz olarak görevlendirmesi düşmanların denetiminde izlenen yöntemlerdendir (Nizamülmülk 2016: 110). Emir Timur da her sınır şehrinde halk, devlet görevlileri ve düşmanlar hakkında bilgi verecek kâtiplerin tayin edilmesini emretmiştir (Timur 2010: 117).

Hükümdar düşmanla ansızın karşı karşıya kalma ihtimalini göz önünde bulundurarak her an kapısının arkasında düşman varmış gibi davranmalıdır. Sadi Şirazi hükümdarın pusulara karşı gaflet göstermemesini, haksızlığa uğrama ve zehirlenmeye karşı dikkatli olmasını öğütlemektedir (Şirazi 2016: 83). Şirazi'ye benzer olarak Cengiz Han da sunulan yemekten sunan kişi tatmadıkça yenilmemesini emretmiş, sunan emir sunulan esir olsa bile bu hükmün geçerli olduğunu dile getirmiştir (Cengiz Han 1947: 171). Dostun düşman, düşmanın ise dost olabileceğini ifade eden yazarlar hükümdarın dostunu korkarak sevmesini, düşmanına da korkuyla buğz etmesini önermişlerdir (Turtuşi 2011: 535). Emir Timur'a göre eğer düşman askeri savaş zamanı kendi cephesinde yer aldıktan sonra kendi devletinden ümidi kesilip Timur'un askerleri arasında savaşmak isterse o aziz tutulmalıdır. Ancak o asker savaş sonrasında değil de savaş zamanı safını değiştirmek isterse kabul edilmemelidir. Çünkü Timur savaşta devletine sırt çeviren bir askerin kendi ordusuna da bir yararı olmayacağına inanmaktadır. Düşmanın dost olma ihtimalinin yanında dostların da düşman olabileceği uyarısında bulunan Timur vezirlerin ve askerlerin kendi devletlerinin menfaati için düşmanla ilişkilerini geliştirmesinin bir ihanetle sonuçlanabileceğine ihtimal vermekte ve düşmanla birlikte dostların da denetimini önemli görmektedir (Timur 2010: 110).

Siyasetname yazarları düşmanın durumuna göre hükümdarın izlemesi gereken yolları da tartışmışlardır. Düşman ordusunun iç yüzü öğrenilmeli ve düşmanın her kesimine karşı aynı cins gruplarla karşılık verilmelidir (Sühreverdi 2013: 217). Muhammed b. Turtuşi hükümdara kendi safını, düşman safında olan zümrelerin aynısıyla oluşturmasını öğütlemekte, böylece düşmanın hilelerine karşılık verebileceğini dile getirmektedir. Düşman safındaki çeşitli zümrelere mensup olan kişileri kulağakağan suya benzeten Turtuşi, suyu çıkarmanın tek yolunu yine kendi

cinsinden olan tedavi edici başka bir suyla kulağı temizlemekte görmektedir (Turtuşi 2011: 550).

Düşmana karşı her an tedbirli olmalarını öğütleyen yazarlar düşmanların güçsüz olması durumunda denetimin niteliğini de izaha çalışmışlardır. Hükümdarın muhatap olduğu düşmanın güçsüz olsa da küçümsememesini dile getiren İbn Tıktaka'ya göre devlet görevlileri de hükümdara düşman hakkında bilgi verirken onu önemsiz göstermemelidir. Eğer görevliler düşmanı küçük gösterirse hükümdar düşmana yenildiği zaman zayıflayacak, yense de önemli görülmeyecektir (Tıktaka 2016: 60). Sadi Şirazi hükümdarın düşmanının gücünü küçümsemesinin iktidarını sarsması ihtimalini, satrançta piyonun serbest kaldığında şahın yerine geçmesiyle anlatmaktadır (Şirazi 2016: 74). Ebu Bekir el-Herevi İbn Tıktaka'dan farklı olarak hükümdarların güçsüz olanlarla savaşmaktan kaçınmalarının gerekliliğini aslanın önünden tavşan geçtiğinde gözünü yumması benzetmesiyle değerlendirmektedir. Herevi'ye göre aslanın gözünü yummasının iki sebebi olan bu metafora aslan ya kendi gücü karşısında tavşanın acizliğini bildiğinden onu küçük görür ya da olgunluk ve şefkatinden tavşanın önünden rahat geçmesi için gözlerini kapatır (Herevi 2016: 97). Her iki sebepte de aslanın kendisinden güçsüz olan tavşana müsaade etmesi söz konusudur. Fakat bu metafor hükümdarın denetimde tedbirden uzak davranması anlamına da gelmemektedir. Nasirüddin Tusi düşman güçsüz olsa da hükümdarın onu küçük görerek gereken tedbiri almamasını sağduyudan uzak olmak şeklinde değerlendirmiştir (Tusi 2013: 303).

Düşmanın denetlenmesinde savaşa dair taktikler de veren siyasetname yazarları savaşın öncesi ve sonrasında hükümdarın alması gereken tedbirler hakkında da bilgi vermektedirler. Şerif er-Radi savaşıyla savaşılmasını, halifeden emir gelmediği sürece savaşa başlamak isteyen bir topluluğa yaklaşılmamasını, savaştan korkan biri gibi de durulmamasını öğütlemiştir (Radi 2016: 274). Muhammed b. Turtuşi ise hükümdarın düşmanla ne zaman savaşacağını günü gününe belirtmesinin yanlış olduğunu dile getirmektedir. Savaşa dair alınan tedbirlerin kesin hükümlerle belirlenmesinin ve aşikâr edilmesinin düşmanın yararına olacağını savunan Turtuşi savaşa dair hükümlerde esnek davranılmaması gerektiğini kazığa sıkıca bağlanan kuzunun kurda daha kolay yem olmasına benzetmektedir (Turtuşi 2011: 551). Hükümdar zaferden emin olursa savaşa

girmeli, kazandıktan sonra da düşmanın durumu tebaa ile aynı hükümlere sahip olduğundan onları katletmemelidir (Tusi 2013: 304). Hükümdar eğer bir isyanla karşı karşıya kalırsa da kendisine tabi olanlarla birlikte isyan edenlere hücum etmelidir. Çünkü Şerif er Radi'ye göre istemeyerek gelenin bulunmayışı, orada oluşundan daha hayırlıdır, onun savaşa gitmeyip oturuşu hücumdan daha yararlıdır (Radi 2016: 269).

Hükümdarın düşmanını denetlemesinde ve onunla kuracağı ilişkilerinde savaş yazarlarca her zaman son çare olarak görülmüştür. Necmeddin Daye hükümdarın düşmanlara karşı sabırlı ve barışçıl olmasını, savaşı zaruret halinde gerekli görmesini öğütlemiştir (Daye 2017: 187). Belirli planlarla düşmanların dağılması mümkün ise savaşa başvurmamayı savunan Nasirüddin Tusi casus ile gözcü kullanmanın düşmanı denetimde en önemli taktik olduğunu dile getirmiştir (Tusi 2013: 303). Şerif er-Radi'ye göre de düşman tarafından sunulan barış teklifi geri çevrilmemelidir (Radi 2016: 327). Hükümdar düşmanlarla anlaşma yollarını aramalı, mümkün olduğu ölçüde savaşa ihtiyaç olmayacak şekilde davranmalıdır (Tusi 2013: 302). Savaşı son çare olarak sunan siyasetname yazarlarından bir kısmı ise savaşın yoluna koymakta zorlandığı meseleleri düşmanda bulunmayan güzel bir ahlakla halletmenin mümkün olduğuna inanmaktadırlar. İbn Tıktaka hükümdara düşmanlarının gönlünü almasını ve iyilikle onları kendisine dost edinmesini tavsiye etmektedir (Tıktaka 2016: 50). Gazali de maddi güçle düşmanını yenemeyen hükümdarın, düşmanında bulunmayan güzel bir ahlaka sahip olursa onu mağlup etmiş sayılacağını savunmaktadır (Gazali 2016: 150). Gazali'ye benzer olarak Muhammed bin Turtuşi de geceleyin habersiz yapılan baskından daha çok tesir etmek isteyen hükümdara düşmanında olmayan güzel bir huya bürünmesini öğütlemiştir (Turtuşi 2011. 169).

3. 4. Siyasetnamelerde Cezalandırma Süreci ve Cezalandırma İlkeleri

Siyasetnamelerde cezalandırma süreçlerinde cezaların kanunlara uygun verilmesi, cezalar için suçun ispat edilmesi, ceza indirimi için rüşvet alınmaması gerektiği ifade edilmektedir. Yazarlar cezaların suçun tekrar işlenmesini zorlaştıracak derecede caydırıcı olmasına, cezadan önce suçun işlenmemesi için önlem alınmasına,

cezaların infazında taviz verilmemesine ve kısasa önem vermişlerdir. Cezalar suça uygun olmalı, gerekenden az ya da çok ceza verilmemeli, ödüllendirme süreçlerinin aksine cezalanmalarda yavaş hareket edilmelidir.

3. 4. 1. Cezaların Kanunlarla Düzenlenmesi: Kanuniyet İlkesi

Siyasetnamelerde ceza vermede kanuniyet ilkesi suçların ve cezaların bir hükme bağlanmasını, cezalandırma işleminin de kanunlara uygun bir şekilde yerine getirilmesini ifade etmektedir. Yazarların çoğu cezada kanuniyeti öngörmekle birlikte özellikle hukuki metin niteliği taşıyan "fakahet" odaklı siyasetnamelerle "kudret" eserlerinin bir kısmı suçlar ve cezalar hakkında bilgi de vermektedir. Ceza vermek için suçun ispatını gerekli gören yazarlar kanunlar önünde de herkese eşit muamelede bulunulmasını ve cezaların indirimi için herhangi bir rüşvet veya hediye kabul edilmemesini dile getirmişlerdir.

Cezalar kanunlardaki hükümlerine göre yerine getirilmelidir. Hükümdar idaresi altındakilerin devlet görevlileri ya da birbirleri eliyle zarar görmesi durumunda kanunun öngördüğü şekilde ceza vermelidir. Cezalandırmalarda temel amaç şahsi çıkarların korunması değil suçluların ıslah edilmesi olmalıdır (Gazali 2016: 147). Sultanların halka zarar verme ihtimallerine karşı devlet görevlileri hakkında alması gereken tedbiri bilmesini savunan Nizamülmülk memurlara uygulayacakları cezaların da karara bağlanmasını dile getirmiştir (Nizamülmülk 2016: 70). Nasirüddin Tusi ise toplumsal kötülükleri gidermenin, suçları cezalandırmanın hapis, sınırlama ve sürgün olmak üzere üç yolunun bulunduğunu ifade etmektedir. Hapis suçluları halkın arasına karışmaktan alıkoymak, sınırlama suçluların bedeni tasarruflarını engellemek, sürgün ise suçluları medeni hayattan uzaklaştırmak anlamında kullanmaktadır (Tusi 2013: 297). İbn Teymiye de yol kesmeye, hırsızlığa, zina etmeye uygulanan cezalar ile kamusal işler ve kamu malları konusundaki hükümleri kamu cezaları ve hakları içinde saymakta, kamusal cezalar ve haklarla ilgili araştırma için davacının varlığını zorunlu görmemektedir (Teymiye 1999: 75). Maverdi cezaları asıl cezalar ve tazir cezaları şeklinde ayırmaktadır. Asıl cezalar Allah'ın haklarının (kamusal hakların) ihlalinden ve insanların haklarının ihlalinden kaynaklanan cezalardır. Allah'ın haklarının (kamusal

haklar) ihlalden kaynaklanan cezaları farzları terk etmenin (namaz, oruç, zekât) ve haram olan şeyleri işlemenin (zina, hırsızlık, içki içme, yol kesme) sonucunda uygulanacak cezalar olarak ikiye ayıran Maverdi insanların haklarının ihlalini adam öldürme ve yaralama ile sınırlı tutmuştur. Tazir cezaları ise karşılığında cezası bulunmayan işlerin yapılması halinde yaparı uyarmak için verilen cezalardır. Asıl cezalarda atfetmek mümkün değilken tazir cezalarında af mümkündür. Asıl cezaların infazında suçlunun öngörülenin dışında zarar görmesi tazminini gerektirmese de tazir cezalarında suçlunun zarar görmesi tazmin edilmelidir (Maverdi 2017: 416-442). Emir Timur ise başkasının malını zorla alan kişiye yasaya göre ceza verilmesini ve sahibine de malın iade edilmesini emretmiştir (Timur 2010: 94).

Siyasetname yazarları ceza için suçun ispat edilmesinin şart olduğunu savunmaktadırlar. Sadi Şirazi hükümdara suç sabit oluncaya kadar cezaya izin vermemesini öğütlemiştir (Şirazi 2016: 82). Cezaların infaz edilmesi için suçun ispatını gerekli gören Maverdi de ispatın ikrar ve delillerle mümkün olduğunu dile getirmektedir (Maverdi 2017: 415). Maverdi'ye benzer olarak İbn Teymiye de ceza için suçlunun kabahatini itiraf etmesini şart koşturmuştur (Teymiye 1999: 106). Hükümdarın cezalandırmada kimsenin sözüyle hareket etmemesini savunan Emir Timur'a göre birinin suçu şahitle ispat edilirse cezası suçu nispetinde belirlenmelidir (Timur 2010: 117). Suç isnadının ispatı suçlu tarafından ikrar edilmeden ya da çeşitli delillerle sabit olmadan ceza vermek mümkün değildir.

Cezalandırmada önemli olan bir diğer konu da suçu kesin olan cezada rüşvet ile indirime gidilmesinin mümkün olmayışıdır. İbn Teymiye kamu cezalarının güçlü ya da zayıf ayrımı gözetmeksizin herkes için geçerli olduğunu savunmakta, aracılık ve hediye benzerleriyle uygulanmamasını yönetsel açıdan sakıncalı bulmaktadır. Ona göre kamusal ihlallerin cezalarını uygulamamak için karşılığında mal alınması caiz değildir (Teymiye 1999: 75). Sühreverdi de hükümdarın düşman ve bozguncuları yakaladıktan sonra herhangi bir rica ya da rüşvet kabul etmeden gereken cezayı vermesini ifade etmiştir (Sühreverdi 2013. 173).

3. 4. 2. Suçun Önlenmesi: Caydırıcılık İlkesi

Cezalandırmada caydırıcılık ilkesi cezaların suçun tekrar etmesini engelleyecek şekilde düzenlenmesini ifade etmektedir. Siyasetname yazarları cezalara dair düzenlemelerin suçun işlenmesini önleyecek düzeyde caydırıcı olmasını savunmuşlardır. Cezası kesin olan suçların işlenmesi halinde hükümdar taviz vermemeli, cezaya gerek kalmayacak şekilde suçu işlenmeden önlemelidir. Cezalandırmada caydırıcılık suçun işlenmesine engel olacak şekilde düzenlenmelidir. İbn Teymiye'ye göre cezalar toplumsal düzenin sağlanmasında gerekli olanların yerine getirilmesi, yasakların ise yapılmaması amacıyla belirlenmelidir. Cezanın uygulanması işlenmiş bir suç için geçerli olsa da gelecekte işlenmesi muhtemel bir suçun engellenmesi için de caydırıcılığını korumaktadır (Teymiye 1999: 129). Cinayet, hırsızlık, ırza ve mala tecavüz etmek gibi suçlar neticesinde kısas yapılacağını bilen kişinin suça teşebbüs etmeyeceğini savunan Muhammed b. Turtuşi failin hem kendi hayatını hem de canına kastettiği kişinin hayatını kurtaracağını ifade etmektedir (Turtuşi 2011: 463). Nizamülmülk ise suçun işlenmeden önlenmesi için sultana halkın şikâyetlerini haftanın iki gününde sarayda dinlemesini öğütlemiştir (Nizamülmülk 2016: 30). Cengiz Han da savaşa başlamadan önce askerlerin ve silahlarının kontrol edilmesini emretmiş böylece olası bir cezaya sebep olacak ihmalin oluşmasını engellemeye çalışmıştır (Cengiz Han 1947: 172). Hükümdarın memurların işlerinden haberdar olmasını, onları denetlemesini ısrarla savunan Muhammed b. Turtuşi işlenmesi muhtemel bir suçun istihbaratla fark edileceğini dile getirmiştir (Turtuşi 2011: 157).

Siyasetname yazarları cezalandırmada caydırıcılığın sağlanması için hükümlerin sınırlarını da belirlemiş ve özellikle denetimsizliğin ciddi sorunlarından olan halkın malının gasp edilmesinin cezalandırılmasını tartışmışlardır. Keykavus'a göre halkın zararına sebep olan herhangi bir suç bağışlanmamalıdır (Keykavus 1970: 122). Herkesin işinin ehliyeti ölçüsünde belirlenmesi gerektiğini savunan Nizamülmülk'e göre yönetime dair işler adaletle ve kılıç cezasıyla yürütülmelidir (Nizamülmülk 2016: 194). Emir Timur devlet görevlilerinin tembellik ve isyan etmeleri halinde durumlarına göre maaşlarının düşürülmesini, görev yerinin değiştirilmesini, başka bir göreve verilmelerini ya da azledilmelerini emretmektedir (Timur 2010: 92). Halifenin halkın

malını haksız yere alan memurdan malı alması ve sahibine teslim etmesi gerektiğini savunan İbn Teymiye de malın teslim edilmemesi durumunda hapis veya dayak cezalarıyla karşılık verilmesine hükmetmiştir (Teymiye 1999: 93). İbn Teymiye'ye benzer olarak Nizamülmülk de vergi memurlarının kanunlara aykırı olarak halktan gereğinden fazla vergi aldıklarında fazla olan kısmın geri verilmesini, memurun da azledilerek sürgün edilmesini dile getirmektedir (Nizamülmülk 2016: 38). Sebüktegin'e göre de hükümdar halkın malına kastetmiş hırsızları cezalandırmadan uyumamalıdır (Sebüktegin 1975: 230). Sadi Şirazi ise hırsızları cezalandırmayan hükümdarın kendisinin de soyguna dâhil olduğuna inanmaktadır (Şirazi 2016: 50). Şerif-er Radi de halkın malından küçük ya da büyük mülküne geçiren memuru fakir ve hakir bırakmakla tehdit etmektedir (Radi 2016: 279). On kişiyi bile idare edemeyen beyin ailesi ile birlikte suçlu bulunmasını savunan Cengiz Han ise vazifesini ihmal eden görevlilerin dayak cezası ve bazen de ölümle cezalandırılmasına, ölüm cezası almış kişilerin de diyet ödeyerek ölüm cezasından kurtulabileceğine hükmetmiştir (Cengiz Han 1947: 173). Ölüm cezası ile ilgili İbn Teymiye ise yanlışlıkla birini öldürenin, öldürülenin ailesi bağışlamadıkça diyet ödemesini kararlaştırmıştır (Teymiye 1999: 132).

Cezalandırmada caydırıcılığın suçun işlenmesine engel olacağını savunan yazarlar pek çok suç ve ceza hakkında hükümler bildirmekle beraber suçluluğun niteliğine göre cezanın hükmünün de değişeceğini dile getirmektedirler. Ebu Mansur es-Sealibi suçluları üçe ayırmakta ve cezalara dair hükümlerini de suçların niteliğine göre ifade etmektedir. Suçları affedilebilir cinsten olanların kabahatlerini itiraf edip özür dilemeleri mümkündür. İhanet etmeyeceklerinden emin olunan bu suçlulara ceza verilmez. Özü olmayan suçları işleyen fakat kimsesiz olanlar ise suçlarını itiraf edip tekrar etmeyeceklerini beyan ederlerse bu suçluların da ceza almaması mümkündür. Suçunu devamlı tekrar eden suçlular ise kabahatlerini itiraf edip özür de dileseler onların hemen cezalandırılması gerekmektedir. Sealibi'ye göre bu üç tip suçludan cezaya müstahak görülen devamlı olarak suçunu tekrarlayanlardır (Sealibi 1997: 215-216). Sealibi'ye benzer olarak Nizamülmülk de suçluları gruplandırmış ve sultanın bağışlamaması gerekenleri devletin yıkılmasına çalışan, haram iş işleyen, devlet sırrını korumayan, dili ile sultana yalakalık yapıp muhalifleri ile anlaşma yapan şeklinde sıralamıştır (Nizamülmülk 2016: 46). Sebüktegin ise halkın malına el uzatanların ve

hükümdarı makamından bıktırmak isteyenlerin affedilmemesine hükmetmiştir (Sebüktegin 1975: 231).

3. 4. 3. Suça Göre Ceza Verilmesi: Muvazenet İlkesi

Muvazenet denk ve dengede olma durumu anlamındadır. (<http://www.lugatim.com/s/muvazenet>, 25.05.2019 tarihinde erişildi). Cezalandırmada muvazenet ise cezaların suça göre belirlenmesini, suç ve ceza arasında bir denge olmasını ifade etmektedir. Suçun gerektiği ölçüde cezalandırılması anlamındaki muvazenet ilkesine göre kısas kabul edilmeli ve suçlunun verdiği zararın tazmini suçludan benzer şekilde alınmalıdır. Yönetime dair eylemlerin ceza ya da ödül nevinden bir karşılığı vardır ve ödüllendirme her ne kadar hızlı gerçekleştirilse de cezalandırma işlemi daha yavaş infaz edilmelidir.

Siyasetnamelerde yönetimin dengesi kamusal iyilikleri ödüllendirmek, kamusal kötülükleri cezalandırmak üzerine kurulmuştur. Devlet görevlilerinin katlandıkları zorluklara göre ödüllendirilmesini savunan Muhammed b. Turtuşi cezaların da ölçülü olmasını dile getirmektedir (Turtuşi 2011: 358). Toplumsal düzenden sorumlu olan vali ve mültezim gibi devlet görevlilerinin her an denetlenmesini ifade eden Ebu Bekir el Herevi de adaletle davrananların ödüllendirilip rütbelerinin yükseltilmesini, zulmedenlerin ise cezalandırılarak rütbelerinin indirilmesinin yanında azledilmelerini gerekli görmektedir (Herevi 2016: 76-77). İbn Tıktaka'ya göre ise hükümdarın özelliklerinden biri de iyileri mükâfatlandırmak, kötülerini cezalandırmaktır (Tıktaka 2016: 32).

Cezalandırmada muvazenet ilkesinin en belirleyici unsuru cezaların suçların niteliğine göre veriliyor olmasıdır. Hükümdar cezayı suça uygun olan ve hak edilen biçimde vermeli, cezada sınırı aşmamalıdır (Sühreverdi 2013: 88). Her suçluya suçuna göre ceza verilmesini öneren Gazali cezaların bireysel kin ve nefretten uzak bir şekilde uygulanmasını dile getirmektedir (Gazali 2016: 58). Gazali'ye benzer olarak hizmetkârların kabahatleri ölçüsünde cezalandırılmasını savunan Nizamülmülk de suç derecesinde ceza vermenin sultanın iktidarını sağlamlaştıracağını, devlet görevlilerinin

onun korkusundan aleyhine bir şey yapamayacaklarını ifade etmektedir (Nizamülmülk 2016: 46). Hükümdarların suça uygun ceza vermelerini tartışan Emir Timur ise suç ve ceza arasındaki dengenin halkı ümit ile korku arasında tutacağına ve dengeli bir yönetimin ortaya çıkacağına inanmaktadır (Timur 2010: 119). Sultan kılıcın gerekli olduğu yerde kırbaça, kırbacın gerekli olduğu yerde de kılıca başvurmamalı, suçun karşılığı hapis cezası ise suçlunun öldürülmesine izin vermemelidir (Sebüktegin 1975: 232). Muhammed b. Turtuşi'ye göre de uyarının yeterli olduğu durumlarda hapis, hapsin gerektiği suçlarda kamçı, kamçı cezasının yerine de kılıçla karşılık verilmemelidir (Turtuşi 2011: 186). Maverdi öldürülmesi gerekmeyen bir suçta ölüm cezası verilmesi için baskı yapılmamasını savunmaktadır (Maverdi 2017: 414). Sadi Şirazi de hükümdarın öfkelendiği zaman acele edip ölüm cezası vermemesini, diriye öldürmenin kolay ama ölüyü diriltmenin mümkün olmadığı gerçeğiyle hatırlatmaktadır (Şirazi 2016: 69).

Muvazenet ilkesi suçlunun sebep olduğu mağduriyetin benzerinin kendisinde oluşmasını sağlayacak şekilde cezanın belirlenmesine karşılık gelmektedir. Nizamülmülk de devlet görevlilerinin suçları derecesinde cezalandırılmasını öngörmüş ve cezalandırmada muvazenetin sultanın iktidarının korunmasına da katkı sağlayacağını savunmuştur (Nizamülmülk 2016: 46). İşkencenin kesinlikle yasak olduğunu dile getiren İbn Teymiye'nin katilin öldürme şeklinin aynen uygulanmasını ifade etmesi cezalandırmada dengenin en belirgin noktasını oluşturmaktadır (Teymiye 1999: 88). Muvazenet ilkesinde sağ eli dirsekten kesenin eli de buradan kesilir, diş kıranın dişi kırılır, eşitliği sağlamanın mümkün olmadığı durumlarda ise "yaralama diyeti" gerekli olmaktadır. Halka caiz olmadan atılan dayağın da kisası verilmektedir. Birinin diğerine beddua okuması halinde de ona da beddua etme hakkı tanınmıştır (Teymiye 1999: 138-139).

Siyasetname yazarlarının cezaların bir denge endişesiyle belirlenmesini savunmalarının yanında, karşılığında ödül olan davranışların teşvik edilmesi, cezayla sonuçlanması muhtemel eylemlerden de kaçınılmasını sağlayacak öneriler sunmaktadırlar. Hükümdar cezalandırmada hemen karar vermemeli, işini layıkıyla yapanları ödüllendirmede ise acele etmelidir (Sühreverdi 2013: 86). Sebüktegin devlet

görevlilerinin ilk suçlarında azledilmemesinin onları daha dikkatli yapacağına inanmaktadır (Sebüktegin 1975: 230). Muhammed b. Turtuşi de liyakat sahibi birinin ilk hatası için cezalandırılmasını uygun bulmamaktadır (Turtuşi 2011: 247). Ebu Mansur es-Sealibi'ye göre de hükümdar güvenilir ve çalışkan bir devlet görevlisinin başarısız olduğunu görürse onu yermek yerine övmelidir. Hükümdarın bu davranışı diğer memurların görevlerini yerine getirirken korkmasını engelleyecek ve onların sorumluluk sahibi olmasını teşvik edecektir (Sealibi 1997: 216). Üst makamlara terfi ettirilen kişilerin açıkça cezalandırılmasında itibarlarını kaybedeceklerini ve onlar için verilen emeklerin boşa gideceğini dile getiren Nizamülmük de ehliyet sahibi insanların açıkça cezalandırılmaktansa gizlice uyarılmasını ifade etmiştir (Nizamülmük 2016: 140). Cezalandırmada önemli olan suçun niteliğiyle birlikte suçlunun da karakteridir. Siyasetname yazarlarına göre liyakatli ve çalışkan bir memurun ilk işlediği suç tekrarlamayacağı öngörülerek affedilmeli, gizlice uyarmakla yetinilmelidir.

3. 5. Siyasetnamelerde Yöneten-Yönetilen İlişkisi

Siyasetname yazarları yöneten-yönetilen ilişkilerinde hükümdarın idaresi altındakileri tanınması ve gereken şekilde yönetmesi için yönetilenlerin sınıflandırılmasını ön görmüşlerdir. Devlet görevlilerinin ve halkın belirli bir tasnife tabi tutulması onlar hakkında bilgi vermekle birlikte yönetilmelerinde gerekli olan unsurların elde edilmesinde de katkı sağlamaktadır. Halkın hükümdarı, hükümdarın halkı yansıttığını dile getiren eserler yöneten ve yönetilenlerin birbirleri üzerinde hakları olduğunu savunmaktadırlar. Yönetilenlere zulmedilmemesini, onlarla iletişim kurulmasını ve ihtiyaçlarının karşılanmasını önemsemişlerdir.

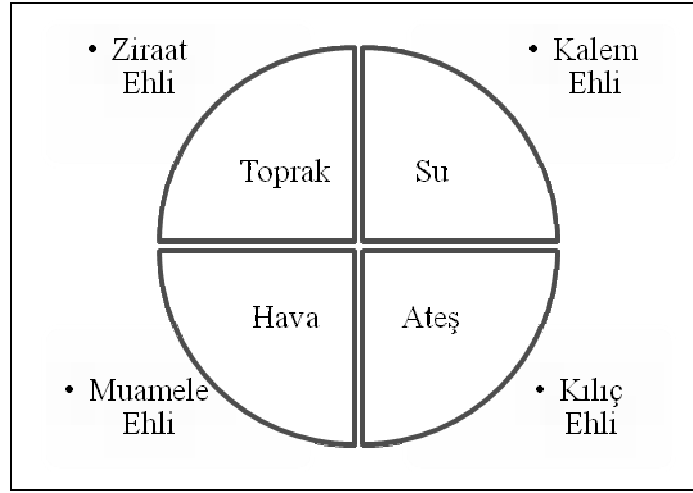
3. 5. 1. Yönetilenlerin Sınıflandırılması

Siyasetname yazarları yönetilenleri belirli gruplara, mesleklere, karakterlere göre sınıflandırmaktadırlar. Sınıflandırma işlemi öncelikli olarak toplumu devlet görevlileri ve halk şeklinde ikiye ayırmaktadır. Kendi içinde de meslek gruplarına ve taşıdıkları karakterlere göre çeşitli ayrımlara tabi tutulan bu topluluklar yönetilenlerin özelliklerinin

daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Yönetileni tanımak ise yöneten açısından idare etme ilkelerini daha sağlam bir temelde uygulamasını kolaylaştıracaktır. Hükümdar idaresi altındaki görevlilerin ve halkın durumlarından haberdar olursa nasıl yönetmesi gerektiğine de vakıf olacaktır.

Hükümdarın yönetimi altındakileri devlet başkanının hizmetinde bulunanlar ve halk tabakası olarak ikiye ayıran Sühreverdi hizmetlileri zorunlu ve kendi isteğiyle göreve getirilenler, halkı ise hayırlı, hayırsız ve ikisinin arasındakiler şeklinde alt gruplara ayırmıştır. Her zümre farklı özelliklere sahip olduğundan uygulanacak yönetim biçimleri de birbirinden ayrılmaktadır (Sühreverdi 2013: 40-41). Şerif er-Radi ise yönetilenleri askerler, kâtipler, kadılar, tacirler, zanaatkarlar, maddi açıdan daha düşük tabakadan olanlar şeklinde sıralamıştır (Radi 2016: 219). Şerif er-Radi'ye benzer olarak Emir Timur da saltanatın belirli gruplardan oluştuğunu dile getirmekte ve onların seyitler, akıllı bilgeler, dindarlar, askerler, raiye, vezirler, hekimler, tarihçiler, zanaat sahipleri, tacirler olduğunu ifade etmektedir (Timur 2010: 82-85). Yönetilenlerin sınıflarının birbirine denk olmasını savunan Nasirüddin Tusi ise yerkürenin galaksideki oluşumunu sağlayan dört unsurla (su, ateş, hava, toprak) yönetilenlerin grupları arasında benzerlikler oluşturmaktadır. "Anasır-ı erbaa" olarak isimlendirilen bu dört unsurun her birini toplumdaki bir sınıfla özdeşleştiren Tusi, su, ateş, hava ve toprak arasındaki dengenin toplumdaki sınıflar arasında da sağlanmasını savunmaktadır. Fakihler, kadılar, kâtipler, muhasebeciler, mühendisler, müneccimler, doktorlar ve şairleri "kalem ehli" olarak nitelendirmiş ve onları "su" ile özdeşleştirmiştir. Savaşçıları, gazileri, sınır muhafızlarını, koruyucuları, askerleri "kılıç ehli"nden sayıp "ateş" ile ilişkilendirmiştir. Tüccarlar, sanatçılar, zanaatkârlar, vergi toplayanlar "muamele ehli"ndendir ve "hava" yerindedirler. Rençperler, çiftçiler, ekinciler ise "ziraat ehli"dir ve "toprak" yerinde değerlendirmiştir. Dört unsurdan birinin diğerine üstün olmasının ekolojik nitelikte önemli sorunları doğurması gibi toplumdaki bu gruplar arasında da dengenin korunmasını savunmuştur (Tusi 2013: 295).

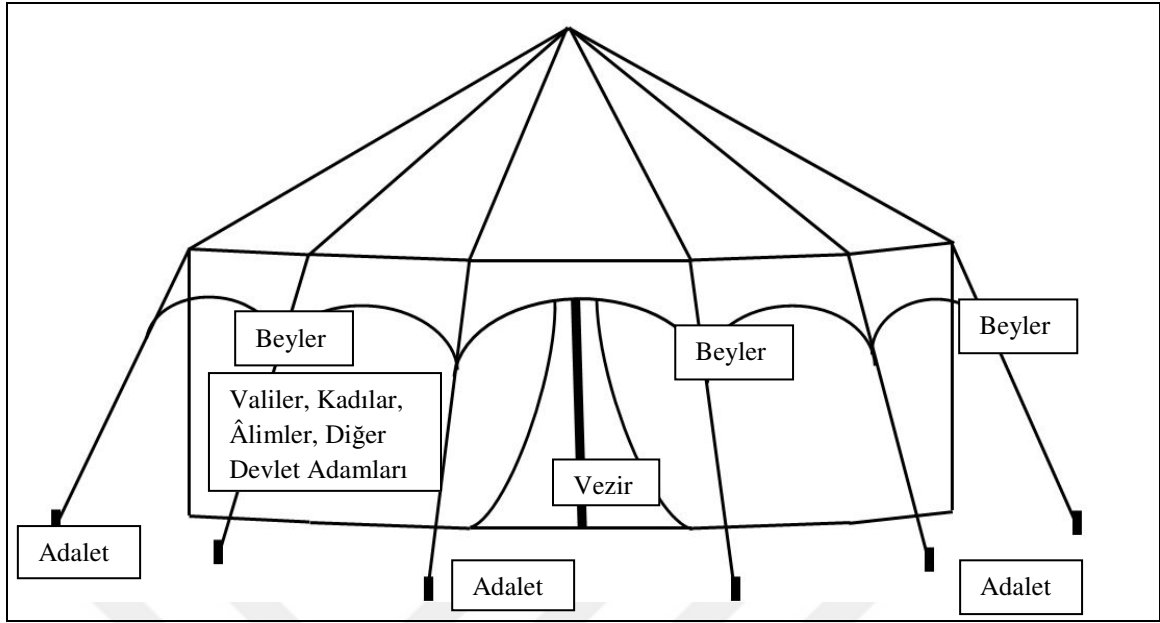

Şekil 3. 1: Nasirüddin Tusi'nin yönetilenleri sınıflandırması (Tusi, 2013)

Nasirüddin Tusi'nin "anasır-ı erbaa" ile kurduğu ilişkiye benzer olarak siyasetname yazarları da genelde devlet görevlilerini dört temel grup özelinde izaha çalışmışlardır. İbn Haldun da Mukaddime'sinin üçüncü bölümünde hükümdarlık görevlerini vezir, kâtip, mal ve gelirler görevlisi, hacip şeklinde sıralamaktadır. Vezirlerin görevlerini halkı korumak ve gerekli olan askeri ihtiyaçlarla ilgilenmek şeklinde tanımlayan İbn Haldun kâtiplerin mekan ve zaman olarak uzakta olanlarla iletişim kurmasını, mal ve gelirler görevlisinin vergileri toplanması ve harcanması ile ilgili tedbirleri gerçekleştirmesini, haciplerin ise insanların durumlarından hükümdarı haberdar etmesini ifade etmiştir (İbn Haldun 2004: 326). Gazali de hükümdara yanındaki dört memurun kıymetini bilmesini öğütlerken onları güvenilir yardımcı, bilgili kâtip, şefkatli muhafız ve öğüt veren bir nedim şeklinde sıralamaktadır. Yardımcının güvenilir olmasının ülkenin selametine, kâtibin bilgili olmasının hükümdarın aklına ve vakarına, muhafızın şefkatli olmasının hükümdara kızmamasına ve nedimin öğüt veren nitelikte olmasının işlerin düzende olmasına sebep olacağına inanmaktadır (Gazali 2016: 166). Maverdi de idare işlerini yürüten görevlilerin dört kısımdan oluştuğunu dile getirmektedir. Görev ve yetkilerine göre sınıflandırılan bu memur grupları genel yetkili ve genel nitelikli vezirler, genel yetkili ve özel nitelikli valiler, özel yetkili ve genel nitelikli başkadı, başkomutan, muhafızlar ve vergi toplayanlar, özel yetkili ve özel nitelikli bir bölgenin hâkimleri, sınır koruyucularıdır (Maverdi 2017: 62). Muhammed b. Turtuşi de mülkün temeli olarak gördüğü devlet görevlilerinin sayısını dört ile sınırlanmış ve onlar arasındaki uyumu seririn (daha az

yükseltili taht) dört ayak üzerinde dengede durmasına benzetmiştir. Turtuşi'ye göre seririn ilk ayağı korkmadan hükümler veren kadı, ikincisi zayıfı güçlünün elinden kurtaran emniyet görevlisi, üçüncüsü tebaya zulmetmeden vergileri toplayan maliye memuru, dördüncüsü ise görevlilerden ve halktan haber veren özel ulaktır (Turtuşi 2011: 192). Eserlerde yönetilenlerin sınıflandırılması, hükümdarın idarenin ilkelerini belirlemesini ve daha etkili bir yolla uygulamasını kolaylaştıracaktır.

Siyasetnamelerde devlet görevlilerinin sınıflandırılmasını Nasirüddin Tusi yerkürenin oluşumundaki dört unsur, Muhammed b. Turtuşi ise taht metaforlarıyla dile getirmişlerdir. Devlet memurlarını dört kısımda değerlendiren bu metaforik anlatımların yanında Necmeddin Daye de her ne kadar görevlileri dörde ayırarak incelemese de memurların durumlarını çadır metaforu ile izaha çalışmıştır. Saltanatı bir otağ çadırıyla ilişkilendiren Necmeddin Daye çadırın direğini doğru ve ileri görüşlü vezire benzetmektedir. Beylerin çadırın ipleri olduğunu dile getiren Daye çadır iplerinin bazılarının uzun bazılarının kısa olmasıyla beylerin kiminin ulubeyler kiminin küçük beylikler olması arasında ilişki kurmaktadır. Valiler, kadılar, âlimler ve diğer devlet görevlileri çadırın aralarındaki diğer parçalardır. Devlet görevlilerinin niteliklerine göre çadırda bir parçaya karşılık gelmesinin yanında çadırın ayakta durmasının başlıca sebebi kazıklarındır ve kazıklar yönetimde sağlanacak adalete karşılık gelmektedir (Daye 2017: 180). Çadırın direği, ipleri ne kadar sağlam olursa olsun kazıklarının yeterli olmaması nasıl ki çadırı ayakta tutamayacaksa, adaletin tesis edilememesi de yönetimin sarsılmasına neden olacaktır.

Şekil 3. 2: Devlet görevlilerinin niteliklerine göre çadır metaforu (Daye, 2017)

Siyasetname yazarları yönetilenlerin sınıflandırılmasını devlet görevlileri ile sınırlamamıştır. Halkı da belirli gruplara ayırmış ve niteliklerini ortaya koyarak hükümdara her birinin yönetiminin yollarını göstermişlerdir. İbn Teymiye halkı Sühreverdi gibi üç gruba ayırmakta ve onları bozgunculuk ve taşkınlık yapanlar, zulmetmekten sakınmada aşırıya gidenler ve ikisinin ortasında olanlar şeklinde sıralamıştır. Bozgunculuk ve taşkınlık yapanlar yönetimin yemek ve yedirmekle sınırlı olduğuna inananlardır. İşlerini rüşvet ve yolsuzluklarla yoluna koymaya çalışan bu grup sürekli saf değiştirerek çıkarlarını korumaya çalışırlar. Zulmetmekten sakınmada aşırıya gidenler ise korkaklık ve cimrilik duygularıyla hareket etmekte ve halkı sıkıntıya düşürmektedirler. İbn Teymiye tarafından ideal olarak görülen orta yolu tutanlar ise iyi ya da kötü her türlü aşırılıktan uzaktırlar ve ihtiyaçlara göre hareket ederler (Teymiye 1999: 69-70). İbn Teymiye'ye benzer olarak Muhammed b. Turtuşî de halkı üç tabakaya ayırmış ve yönetim davranışlarını her tabakanın niteliğine göre belirlemiştir. Büyükler, küçükler ve orta halli olanlar şeklinde yaptığı sıralamada hükümdara büyükleri baba, ortancaları kardeş, küçükleri de evlat yerine koymasını öğütlemiştir. Turtuşî'ye göre hükümdar toplumun büyüklerine iyi davranmalı, orta halli olanlara yardımcı olmalı, küçüklerine ise merhametle yaklaşmalıdır (Turtuşî 2011: 148). Nasirüddin Tusi de halkı gruplandırmış fakat üç değil beş sınıfta incelemiştir. İyiliksever olan ve başkalarına iyiliklerini yansıtanlar şeklinde tanımlanan ilk grup hükümdara en yakın topluluğu

oluşturmaktadır. İkincisi iyiliksever olup iyilikleri başkasına dokunmayanlardır. Hükümdar bu grubun ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Ne iyiliksever ne de kötülük sever olanlar ise liyakatleri ölçüsünde yetkinlik kazanmaları için güvende tutulmalı ve iyiliğe teşvik edilmelidir. Kötülük sever olan fakat başkasına kötülüğü dokunmayanlar şeklinde tanımlanan dördüncü grup ise korkutularak uyarılmalıdır. Beşinci grup kötülük sever ve başkalarına da kötülükleri dokunanlardır. Hükümdar bu kimseleri ise yasaklarla, eğitimlerle ıslah etmeye çalışmalıdır (Tusi 2013: 296-297). Siyasetnamelerde halkın niteliklerine göre sınıflandırılması hükümdarın halkı tanımmasını kolaylaştıracak ve idare etme usullerinin belirlenmesinde yardımcı olacaktır.

3. 5. 2. Yöneten ve Yönetilenlerin Birbirlerini Yansıtmaları

Siyasetname yazarları yöneten ve yönetilenlerin birbirleri üzerinde hakları olduğunu ve yönetimin her iki tarafın niteliklerini dikkate alarak belirlenmesini savunmaktadırlar. Hükümdarın halk, halkın hükümdar üzerindeki sorumluluklarını dile getiren metinler yöneten ve yönetilen arasında doğrudan bir bağ kurmakta ve iki tarafın da birbirlerini etkilediklerini ifade etmektedirler. Etkileşimin ötesinde daha çok bir yönetsel davranış yansımasını izaha çalışırlar.

Bedreddin ibn Cemaat hükümdarın halk üzerinde, halkın da hükümdar üzerinde hakları olduğunu dile getirirken iki tarafın da haklarını maddeler halinde sıralamıştır. Hükümdarın haklarından biri halkın menfaatine olduğu sürece kendisine itaat edilmesidir. Toplum içindeki yerinin bilinmesi ve ona göre davranılması gereken hükümdar gaflete düştüğünde de düşmanlarının planlarına karşı da uyarılmalıdır. Görevlilerin durumlarından haberdar edilmesi, halka karşı bir sorumluluk aldığından yükümlülüklerini yerine getirirken kendisine yardım edilmesi de hükümdarın hakları arasındadır. Sevenlerini yanında tutmalı sevmeyenlerini kendisinden uzaklaştırmalıdır. Söz ve fiille açıkça ya da gizlice hükümdarı korumaya çalışmalıdır (Cemaat 2010: 40-41). Bedreddin ibn Cemaat hükümdarın hakları yanında halkın hükümdar üzerindeki haklarını dile getirmektedir. Halkın haklarından birisi hükümdarın devleti korumasıdır. Karar verilirken âlimlerle istişare edilmesi, yargı ve idare işlerinin kanuna uygun bir şekilde yürütmesi de halkın hakları arasındadır. Savaş zamanlarında hükümdarın

ordunun başında bulunması da halkın haklarındandır. Suça göre ceza verilmelidir. Vergiler tayin edilen görevlilerce yasaların öngördüğü biçimde alınmalıdır. Bayındırlığa önem verilmeli, vakfiyeler kurulmalıdır. Ganimetler hisselerine ayrılıp uygun bir şekilde dağıtılmalıdır. Hükümdarın yönetiminde adaletle davranması da halkın hakları arasındadır (Cemaa 2010: 42-43). Bedreddin ibn Cemaa gibi ayrıntılı ele almasalar da pek çok müellif hükümdarın halkın hükümdar üzerinde haklarının olduğunu kabul etmektedir.

Muhammed b. Turtuşi yöneticinin yönetilenlerin refahını gözeterek muamele etmesini, halk arasında eşit hüküm vermesini halkın hükümdar üzerindeki hakları olarak değerlendirmektedir. Hükümdarın halk üzerindeki haklarını ise yönetilenlerin yöneticiye sevgiyle itaat etmeleri şeklinde dile getirmiştir (Turtuşi 2011: 175). Turtuşi'ye benzer olarak İbn Tıktaka ise hükümdarın halk üzerindeki haklarını kendisine saygı göstermeleri, itaat etmeleri ve hükümdarın lehine iş yapmamaları şeklinde sıralamıştır. Halkın hükümdar üzerindeki haklarını ise yardım isteyene yardım etmek, herkese eşit davranmak, hatalarına ses çıkarmamak, sınırları korumak ve emniyeti sağlamakla sınırlandırmıştır (Tıktaka 2016: 34-39). Şerif er-Radi'ye göre ise hükümdarın halktan savaş dışında bir şey saklamaması, halka danışmayı bırakmaması, halkın hak ettiklerini vermesi yönetilenlerin yöneten üzerindeki haklarıdır. Halkın itaat etmesi, hükümdar çağırdığında icabet etmeleri, düzenden şaşmamaları da hükümdarın halk üzerindeki haklarındandır (Radi 2016: 314). Yusuf Has Hacıp de benzer olarak sultanın halk üzerindeki hakları buyruklarına değer vermeleri, hazine hakkını ödemeleri ve beyin düşmanına düşman olmaları şeklinde sıralarken, halkın hükümdar üzerindeki haklarını ilinde gümüşü arı tutması, yasayı doğru yapması, bütün yolları emin tutması olarak değerlendirmektedir (Yusuf Has Hacıp 2010: 411-412). Yazarlar hükümdar ve halkın birbirleri üzerinde hakları olduğunu iddia ederken yönetimi tek taraflı değerlendirmediklerini ortaya koymaktadırlar. İdareyi sadece hükümdarın nitelikleri ve yönetme becerileriyle sınırlandırmadıklarından halka da yansıyan kısmına dikkat çekmişlerdir.

Siyasetnamelerde yöneten ve yönetilenlerin karşılıklı haklara sahip olmaları aralarındaki ilişkiyi ve etkileşimi ortaya koymaktadır. Hükümdarın halkı, halkın ise

hükümdarı belirleyeceğine inanan müellifler bir seçimin ötesinde tavır ve davranışlar ekseninde bir yansımayı anlatmaya çalışmışlardır. "Halk hükümdarın dini üzerinedir" söylemi ile yansımayı izah eden yazarlar halkın hükümdarın görüşlerini referans kabul ettiğini savunmaktadırlar (Sealibi 1997: 52). Hükümdarı halktan ayıran temel özellik konumu itibariyle etkileyciliğinin fazla olmasıdır. İbn Tıktaka'nın da halkın hükümdarın dini üzerine olduğunu ifade ederken kastettiği hükümdarın halkın görüşlerini ve tavırlarını etkileyecek niteliğe sahip olmasıdır (Tıktaka 2016: 33). Necmeddin Daye ise hükümdarın halkının her halinden haberdar olması ve ona göre davranmasını halkın hükümdarın dini üzerine olmasıyla açıklamaktadır (Daye 2017: 177).

Toplumdaki bozulmaların sebebini de hükümdarın ahlaktan yoksun davranışlarına bağlayan siyasetname yazarları hükümdarın ıslah edilmesiyle toplumsal kargaşanın düzeleceğine inanmaktadırlar (Cemaa 2010; Turtuşi 2011). Halkın isyana yeltenmesinin sebebi hükümdarın adaleti tesis edememesidir. Kamusal düzen bozulmuşsa bu hükümdar ve halk ile sınırlı değil aradaki geçişi sağlayan devlet görevlilerini de etkileyecektir. Ebu Mansur es-Sealibi birbirleriyle çatışma halinde olanların yönettiği devletin halkı yönetemeyeceğine inanmaktadır (Sealibi 1997: 70). Nizamülmülk de sultanın davranışlarının devlet görevlilerine sirayet edeceğini, insanlar meliklerin dinleri üzerine olduğundan o merhametli olursa, askerlerinin de affedici olacağını dile getirmiştir (Nizamülmülk 2016: 165). Yusuf Has Hacip ise beyin halkı etkileyişini aslanın köpeklerin başına geçmesiyle köpeklerin aslan olacağı, köpeğin aslanın başına geçmesiyle aslanların köpek olacağı benzetmesiyle anlatmaktadır (Yusuf Has Hacip 2010: 167). Muhammed b. Turtuşi ise halkın hükümdarı belirlediği, yönetenlerin halkın tavrına göre şekil aldıklarını belirtmektedir (Turtuşi 2011: 339). Halkın davranışlarının hükümdarın tutumuna bağlı olduğuna inanan bir diğer müellif Gazali de hükümdarın yönetime dair uygulamalarının toplumdaki karşılığını tartışmıştır. Hükümdar dürüstse itaat edilmekte, emanete riayet ediyorsa güvenilmekte, adilse kalpler kendisine yönelmekte, zalimse halk uzaklaşmakta, cömertse övülmekte, cimri ise yerilmektedir (Gazali 2016: 150). Hükümdar halkı, halk da hükümdarı etkilemekte ve dahi yansıtmaktadır.

3. 5. 3. Yönetilenlere Zulmedilmemesi

Siyasetname yazarlarının yöneten-yönetilen ilişkisine dair temel nasihati yönetilenlere hem hükümdarın hem de devlet görevlilerinin zulmetmemesidir. Yönetilenlerden haberdar olmakla sağlanacak olan zulümden sakınma hali onların ihtiyaçlarının karşılanmasından geçmektedir. Hükümdar öncelikle idaresi altındakilerin durumunu bilmeli, can ve mal güvenliğini sağlamalı, gereksinimlerini karşılamalı, kamusal harcamalarında halkın yararını gözetmeli ve onlara olan sorumluluğunu fark etmelidir. Devlet görevlilerinin de halka zulmetmesinin önüne geçmeli, özellikle vergilerin toplanmasında çıkarlarına göre davranmalarına izin vermemelidir.

Hükümdar idaresi altındakilerle iletişimde olmalı ve politikalarını onların şikâyetleri doğrultusunda gerçekleştirmelidir. Nasirüddin Tusi hükümdarın ihtiyaç sahiplerini kendisinden uzak tutmamasını dile getirmektedir (Tusi 2013: 300). Maverdi ise halifenin topluluğun işleriyle doğrudan kendisinin ilgilenmesini öğütlemiştir (Maverdi 2017: 53). Hükümdarı otağın direğine benzeten Ebu Mansur es-Sealibi ise yönetenin yönetilenlere eşit mesafede yaklaşmasını, şikâyetlerini dinleyip ihtiyaçlarını gidermesini savunmaktadır (Sealibi 1997: 57). Hükümdarın halkın şikâyetlerini dinleyip kararlarını ona göre vermesini öğütleyen Sebüktegin de, bu şekilde verilen kararların zulümden sakınmanın temel vasıtası olduğuna inanan Sühreverdi de yöneten yönetilen ilişkisinde iletişimin önemini vurgulamaktadırlar (Sebüktegin 1975; Sühreverdi 2013). Sadi Şirazi de hükümdarın taşralı, şehirli, akraba, yabancı demeden herkesle iletişim kurup durumlarından haberdar olmasının makamına zarar vermektense idaresi altındakilerin gözünde değerini artıracığına inanmaktadır (Şirazi 2016: 59). Sultanın adalet divanı kurup halkın şikâyetlerini dinlemesi gerektiğini ifade eden Nizamülmük zalimlerden mazlumların haklarının alınacağına bilinmesinin zulmü engelleyeceğini dile getirmektedir. Eğer halkın malına, canına kastetmeyi düşünen biri varsa bundan hükümdarın haberdar olabileceğini bilecek ve eyleminden vazgeçecektir (Nizamülmük 2016: 30). Nizamülmük'e benzer olarak Emir Timur da hükümdarı sipahi ve raiyenin durumundan haberdar edecek arzuhal beylerinin tayin edilmesini emretmiştir (Timur 2010: 107).

Siyasetname yazarları içinde hükümdarın doğrudan arada herhangi bir görevli olmadan halkla görüşmesi gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. Hükümdarın halkla kendi arasında kapıcı, mabeynci gibi bir görevli olmadan yönetilenlerle direkt iletişim kurmasını öneren Muhammed b. Turtuşi aracılının koyulmasının iktidarın sarsılmasına yol açacağına inanmaktadır. Devletler hükümdara uzanan bürokrasi yolları çoğaldıkça dağılmaya başlayacaklardır. Turtuşi hükümdar ile halk arasında aracılının olmasını yönetimin hükmen ölmesiyle sonuçlandırmaktadır (Turtuşi 2011: 166). Gazali de hükümdarın halkla görüşmesinin kolaylaştırılmasının hem devlet görevlilerinin halka zulmetmemesine hem de yönetenin yönetilenlerden doğru bilgilerle haberdar olmasına neden olacağını dile getirmektedir (Gazali 2016: 156). Ebu Mansur es-Sealibi ise hükümdarın halkla iletişimde olmamasını "gizlenme hastalığı" şeklinde tanımlamaktadır (Sealibi 1997: 109).

Yönetilenlere zulmedilmemesi öncelikli olarak hükümdarın idaresi altındakilerden haberdar olmasından geçmektedir. Zulümden sakınmanın bir sonraki adımı ise yöneticinin yönetilenlerin ihtiyaçlarını karşılamasıdır. İbn Rüşd lideri kent halkının çıkarlarını en çok düşünen kişi şeklinde tanımlamıştır (İbn Rüşd 2013: 65). Halifenin halka dair görevlerinden en önemlisi onların mal ve can güvenliklerini sağlaması, geçimlerinin temini için kazançlar sağlamalarına olanak tanınmasıdır. Maverdi hükümdarın kamusal harcamalarında dengeyi koruyarak, ertelemeyen halkın ihtiyaçlarını hazineden karşılamasını savunmaktadır (Maverdi 2017: 53). Yönetilenlerin ihtiyaçları karşılanırken halkın her tabakasını dikkate alan Emir Timur ise tacirin sermayesiz kalması halinde hazineden altın verilmesini, maddi imkânı olmayan çiftçiye ekincilik için gereken malzemelerin sağlanmasını, tebaadan herhangi birinin evine bir zarar geldiğinde yeniden imar edilmesini emretmiştir (Timur 2010: 86). Muhtaç birine hazineden yardım edilmesini dile getiren Gazali de hükümdarın halkın menfaatlerini gözetmesini nafi ibadetlerinden üstün tutmaktadır (Gazali 2016: 69). Gazali'ye benzer olarak Necmeddin Daye de tebaanın rahat ettirilmesini savunmaktadır (Daye 2017: 140). Nizamülmülk' e göre de sultan tebaanın rahatı ve hazinenin dolu olması için kanunlar koymalı ve uygulamalıdır (Nizamülmülk 2016: 257). Halkın ihtiyacının giderilmesini, isyan ve istilaların önlenmesini, kıtlıklara karşı tedbir alınmasını öneren Muhammed b. Turtuşi halkın kazandıklarından harcadığına, hükümdarın ise harcadığına

kazandığına inanmaktadır (Turtuşı 2011: 567). Sadi Şirazi de devletin devamını ve idamesini çaresizlere ve düşkünlere yardım etmekte, imaret, mescit, köprü, kuyu ve sarnıçların yapılmasında görmektedir (Şirazi 2016: 43). Para ve malın halk için kullanıldığında devletin devamlılığının sağlanabileceğine inanan Ebu Mansur es-Sealibi de, kamu harcamalarında halkın yararlarının önem sırasına göre dikkate alınmasını öneren İbn Teymiye de yönetilenlerin ihtiyaçlarının giderilmesinin yönetim açısından önemini dile getirmişlerdir (Sealibi 1997; Teymiye 1999). Şerif er-Radi de "kim aşiretine karşı elini tutarsa, onun tarafından onlara karşı bir el tutulur, onlar tarafından ise birçok el tutulmuş olur" derken hükümdar halkına yardım etmezse sadece kendisinin yardım etmediğini ama kendisini onların hepsinin yardımından mahrum bıraktığını ifade etmektedir (Radi 2016: 53). Sebüktegin de hükümdarın söz ve mallarıyla halkına yardımda bulunmasının onların gözünde itibarını artıracaklarını ve idare edilmelerinin daha kolay olacağını dile getirmiştir (Sebüktegin 1975: 229). Sebüktegin'e benzer şekilde Yusuf Has Hacip de beylerin kamusal harcamalarında halkın ihtiyaçlarını karşılamasının ili kılıçsız yönetmesiyle sonuçlanacağına inanmaktadır (Yusuf Has Hacip 2010: 235).

Siyasetname yazarları hükümdarın zulümden kaçınmasını savunurken idaresi altındakilere haklarını teslim etmesi, devlet görevlilerinin vergileri toplarken halkın malından fazlasını alarak zenginleşmemesi uyarısında bulunmaktadırlar. Şerif er-Radi kanunlar koyulması ve uygulanmasında, kamusal mallar hakkındaki politikaların belirlenmesinde halkın yönetiminde yetkili olacak kişinin cimri, cahil, zalim, kaba ve rüşvet alan biri olmamasını dile getirmiştir (Radi 2016: 144). Muhammed b. Turtuşı de yönetilenlere yumuşak davranılmasını, güçlü karşısında zayıfın yanında olunmasını iktidarın korunmasında gerekli bir yol olarak görmekte, yönetimin güzellikle uygulanmasının zorbalıkla idare etmekten daha kalıcı olduğuna inanmaktadır (Turtuşı 2011: 345). İbn Rüşd de "hikmet" odaklı siyasetnamelerde idealize edilen erdemli kentte yönetilenlerin zorbalıkla yola getirilmesinin çok az gerçekleştiğini ve erdemli olma haline de buna benzer yönetim ilkeleriyle ulaşıldığını ifade etmiştir (İbn Rüşd 2013: 38). Hükümdarın halkın haklarını korurken onlara adil davranmasını öğütleyen Sühreverdi'ye göre de yöneten düşmanların tehdidine karşı bekçilik ederken masumların da yanında olmalıdır (Sühreverdi 2013: 53). Sühreverdi'ye benzer olarak İbn Tıktaka da

halka zulmedilmemesini hükümdarın siyaset sahibi olmasıyla açıklamaktadır. Yönetilenlerin canlarının ve mallarının korunmasını, toplumsal kargaşanın nihayete erdirilmesini yöneten siyaset marifetiyle gerçekleştirmelidir (Tıktaka 2016: 31). Gazali ise hükümdarda bulunması gereken özellikler arasında politikalarını yürütürken halkına korku vermekten sakınmasını ve iktidarını bu şekilde kabul ettirmesini saymaktadır (Gazali 2016: 147). "Kudret" odaklı siyasetnamelerde meşruiyetin bir kutsiyete dayandırılması hükümdarın Allah'ın gölgesi olduğu söylemini ortaya çıkarmıştır. Necmeddin Daye de hükümdara atfedilen kutsiyete bağlı olarak halkın devlet korumasında idare edilmesini öğütlemektedir. (Daye 2017: 154).

Yönetilenlere zulmedilmemesi onlardan toplanan vergilerde aşırıya gidilmemesini de içermektedir. Şerif er-Radi'ye göre hükümdar ülkenin bayındırlığını vergi toplamaktan daha çok önemsemelidir. Vergileri imar olmadan toplamaya çalışmak yönetilenlerin haklarının gasp edilmesine yol açacaktır (Radi 2016: 322). Hükümdar mal toplayan memurlarına halkın malına el uzatmamasını emretmelidir (Turtuşi 2011: 361). İbn Teymiye'ye göre halife vergilendirmede güçlü ve güvenilir görevliler tayin etmeli, zaafları olan ve halkın malına göz dikenleri yetkilendirmemelidir (Teymiye 1999: 94). Maverdi ise vergiler toplanırken halk üzerinde bir korku oluşturulmamasını dile getirmiştir (Maverdi 2017: 53). Vergi verecek durumda olmayanlardan mal toplamaya çalışmayı aç olan birinin vücudundan bir parça et alıp yemeye benzeten Gazali hükümdarın halka haddinden fazla vergi yüklemesini ise duvarın temelinden harç ve taşları alarak onu yükseltmeye çalışmakla izah etmiştir (Gazali 2016: 111). Nasıl ki duvarı yükseltmek gayesiyle onun temelinden malzemeleri çıkarmak duvara yarar değil zarar getirecekse maddi olanağı olmayan halkın da vergilendirilmesinde aşırıya gidilmesi iktidarın sarsılmasına neden olacaktır. Vergi memurlarının tebaayı maddi açıdan sıkıntıya sokmadan, onlara zarar vermeden görevlerini vaktinde yapmasını dile getiren Nizamülmülk ise fazla vergi toplayan memurların aldıkları para geri alınıp, azledilerek sürgün edilmesini savunmaktadır (Nizamülmülk 2016: 38). Nizamülmülk'e benzer olarak Sebüktegin'e göre de hükümdar halkın vermesi gereken dışında malını müsadere etmemeli, hazinesini zulüm ve haksızlıkla edindikleriyle doldurmamalıdır (Sebüktegin 1975: 229). İbn Haldun halkın ellerindeki malların ucuza alınıp onlara yüksek fiyatlardan satılmasının düzeni bozacağını dile getirmiştir Devletin

üretim sahasına girmesini toplumla karşı karşıya gelmek olarak değerlendiren İbn Haldun hükümdarın servetini halkından adil yollarla aldığı vergilerle oluşturmasını savunmaktadır (İbn Haldun 2004: 374). Siyasetname yazarları vergilendirmede halka zulmedilmemesini dile getirmekle birlikte usullerini de ifade etmişlerdir.

Vergi memurları malları toplarken yasaların öngördüğü ölçüde hareket etmeli, asıl almaları gerekenden fazlasını almamalı, vergilerini gönüllü olarak vermek istemeyenleri darp etmemelidir. Şerif er-Radi vergi toplama usullerini anlatırken öncelikle mal sahibine vergi verecek durumda olup olmadığının sorulmasını menfi cevap alındığında da tekrar istenilmemesini ifade etmiştir. Eğer müspet bir yanıtla karşılaşılırsa da korkutma, tehdit etme, zulmetme olmadan verilen altın veya gümüşün alınmasını dile getirmiştir. Görevli eğer vergi olarak hayvanlara el koyacaksa sahibi izin vermeden sürüye girmemelidir. Memur mal sahibinin izni ile malları ikiye ayırmalı ve ondan birini seçmesini istemelidir. Seçtiğine karışmamalı ve geri kalanı da ikiye ayırarak yine seçmesini istemelidir. Mal sahibinin malında vergi miktarı kalıncaya kadar bu işlem devam etmeli ve nihayetinde vergi sahibinin alınmasına müsaade ettiği mal üzerinden gerçekleşmelidir. Eğer malın sahibi yapılan vergilendirme işleminden memnun kalmazsa hayvanlar tekrar karıştırılmalı ve işlem baştan başlamalıdır (Radi 2016: 281-282). Emir Timur da ziraat hasılatının raiyenin olmasını, vergilendirme için alınacak mallarda sahibinin rızasının bulunmasını emretmiştir. Mahsul olgunlaşmadan halktan vergi alınmamalı ve malların toplanması sırasında sahipleri dövülmemeli onlara zarar verilmemelidir (Timur 2010: 121).

Vergilendirmedeki usulsüzlükler görevlilerin ve hükümdarın kendileri için mal biriktirmelerine ve haksız zenginleşmelerine neden olacaktır. Halka bireysel zenginleşme adına zulmedilmesini reddeden siyasetname yazarları usulsüzlüklerin iktidarı sarsan tarafına da dikkat çekmişlerdir. Keykavus belirli bir makama ve güce ulaşan kişinin mal biriktirmek istediğinde kendi sonunu hazırladığını dile getirmektedir (Keykavus 1970: 87). Bedreddin ibn Cemaal halifenin hazineden ne kendisi ne de ailesi için mal biriktirmemesini, halka ait olan gelirin halk için harcanmasını ve tek bir kişinin istifadesine sunulup diğerlerinin mahrum bırakılmamasını savunmaktadır (Cemaal 2010: 60). Ebu Mansur es-Sealibi ise halkın sömürülmesiyle hazinesini doldurmaya çalışan

hükümdarı evinin temelinden söktüğü malzemeyle duvarlarını inşa etmeye çalışan kişiye benzetmektedir (Sealibi 1997: 59). Sadi Şirazi de halkın malının hükümdar adına ayrılmamasını hükümdarın halka olan ihtiyacının, halkın hükümdara olan ihtiyacından daha fazla olmasıyla anlatmaktadır. Hükümdar olsa da olmasa da halk yine aynı halktır ancak halk olmadan hükümdarın varlığı mümkün değildir (Şirazi 2016: 82).

3. 6. Siyasetnamelerde Yönetmel Dengein Esas Olması

Siyasetnamelerde denge esastır. Muhammed b. Turtuşi yönetimi zafiyete dönüşmeyen esneklik, öfkeye dönüşmeyen kuvvet neticesinde mümkün görmektedir (Turtuşi 2011: 188). Yazarlar karar verme, görevlendirme, denetleme, cezalandırma süreçlerinde ve yöneten-yönetilen ilişkilerinde yönetmel dengein tesisine önem vermişlerdir.

3. 6. 1. Karar Verme Sürecinde Denge

Karar verme yönetim süreçlerinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Siyasetnamelerde karar verme temelde kanuniyet, meşveret ve müsavat üzerine temellendirilmiştir. Yazarlar verilen kararların kanunlara uygun olmasını, hükümdarın istişare ile hüküm vermesini ve yasaların önünde eşitliğin sağlanmasını savunmaktadırlar. Karar vermede dengein sağlanması hem daha sağlam hükümlerin verilmesini sağlayacak hem de yanlış kararların sebep olduğu mağduriyetlerin önüne geçecektir.

Siyasetname yazarları karar verme süreçlerini izaha çalışırken en çok istişare üzerinde durmuş, neredeyse istisna kabul etmeyecek şekilde tüm yazarlar istişarenin öneminden bahsetmişlerdir. Ebu Mansur es-Sealibi akıl danışmanın ya zaferle sonuçlanan doğru bir kararla ya da eziyetine danışılanlarca katlanılacak yanlış bir kararla neticeleneceğini ifade etmiştir (Sealibi 1997: 98). Eğer hükümdar müşavere ile karar verir ve zafer kazanırsa bu başlı başına güzeldir fakat kaybedecek olursa da en azından eziyetine tek başına katlanmak zorunda kalmayacaktır. Sebüktegin hükümdarın

idare işlerinde güvendiği insanların fikirlerine önem vermesini önerse de nihayetinde kendi kararlarıyla hareket etmesini tavsiye etmektedir (Sebüktegin 1975: 231). Bedreddin ibn Cemaat ise danışılacak konu ile kişi arasında bir denge kurmaya çalışmış, aslının öğrenilmesinde zorlanılan bir hususta tecrübelilere, karmaşık mevzularda da ilim sahiplerine müracaat edilmesini önermiştir (Cemaat 2010: 101).

Hükümdar karar verirken ne çok acele etmeli ne de çok ağırdan almalıdır. Nizamülmülk beklenmedik bir olayın haberi alındığında hakikat ortaya çıkana kadar beklenmesini ve kararlarda acele edilmemesini öğütlemiştir (Nizamülmülk 2016: 151). Keykavus da sultanın istişarelerinde yavaşlık göstermemesini önermekle birlikte danışılanların fikirlerine muhtaç olduğunu da belli etmemelidir. Müşavereden çıkan kararı da uygulamak için uygun zaman gelene kadar acele etmemeli ama zamanı gelince de sabretmemelidir (Keykavus 1970: 122). Keykavus'a benzer olarak Sühreverdi de cezalandırmada acele edilmemesini, mükâfatlandırmanın ise hemen gerçekleştirilmesini öğütlemiş, normal işlerde ise ağır başlı ve yavaş hareket edilmesini savunmuştur. Ama her yerde ağırbaşlı davranılmasını da uygun bulmamış hatta toplumsal bir zarara dönüşebileceğine de dikkat çekmiştir (Sühreverdi 2013: 86).

Karar verme süreçlerinde yasaların önünde herkesin eşit muamele görmesi de bir denge alametidir. Gazali halktan birinin hükümdarla bir davası olduğunda hükümdarın kendisini onunla bir derecede tutmasını dile getirmektedir (Gazali 2016: 119). Emir Timur da kanunlara öncelikle kendisinin uyduğunu ve devlet görevlilerin ve raiyenin de uymak durumunda kaldığını ifade etmiştir (Timur 2010: 72). İbn Teymiye'ye göre ise kanunlar failin itibarlı bir şahsiyet ya da sıradan biri olmasına bakmayarak güçlü veya zayıf ayrımı yapılmadan uygulanmalıdır (Teymiye 1999: 75). Maverdi'nin hâkimin kararlarındaki tutumuna dair görüşü de bir dengenin bulunduğunu ifade etmeye yeterlidir. Hâkim anne babası hakkında karar veremez ve onların taraf olduğu davaya bakamaz. Ailesinin lehine ya da aleyhine şahit olamaz ve şahit de dinleyemez. Düşmanın sadece lehine şahitliği dinlenir ve hüküm verebilir fakat aleyhine bir görüş bildirmesi mümkün değildir (Maverdi 2017: 155).

Hükümdar yaptığı işlerin ölçüsüne dikkat etmeli, yönetimi istismara izin verilmeyecek düzeyde iyi olmalı, maddi sıkıntıya düşmeden bağış yapmalıdır. Askerlerin idaresinin sağlanmasına yetecek düzeyde devlet hazinesi dolu olmalı, halkın nefret etmeyeceği ölçüde öfkelenmelidir (Şirazi 2016: 86). Yönetenin malını dengede tutmasını öğütleyen Yusuf Has Hacıp de, israfa neden olacak şekilde hazineyi boş yere savurmadan cömert olmasını tavsiye eden Sebüktegin de karar verme sürecinde dengeli olmanın önemini vurgulamaktadırlar (Yusuf Has Hacıp 2010; Sebüktegin 1975). Sadi Şirazi ise hükümdarın devlet düzenini zayıflatmayacak kadar civanmert, devlet görevlilerini sıkıntıya sokmayacak kadar hazinenin dolu olmasını dile getirmiştir (Şirazi 2016: 46). Necmeddin Daye de hükümdarın cimrilik ve cömertlikte aşırıktan kaçınmasını savunmaktadır (Daye 2017: 172).

3. 6. 2. Görevlendirme Sürecinde Denge

Siyasetnamelerde görevlendirme süreçleri makamların görevlilere emaneten tahsis edildiği, liyakatin esas olduğu ve kamusal yararların gözetildiği bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Görevlendirme süreçlerinde dengenin gözetilmesi yetkilerin ehil olanlarca kullanılmasını sağlayacak, bireysel çıkarların temininden toplumsal yararların göz önünde bulundurulmasına neden olacaktır. Siyasetname yazarları görevlendirmelerin makamın niteliğine göre belirlenmesini savunmuşlardır. Liyakat sahibi iki kişi hakkında kime makam verileceğinin görevlendirmedeki amaca göre belirlenmesini dile getiren İbn Teymiye getirilecek mevkiinin özelliğine göre en yeterli olanın seçilmesini öngörmüştür (Teymiye 1999: 39-40). İbn Teymiye'ye benzer olarak Bedreddin ibn Cemaa da hilafete içinde bulunulan zamanın en uygununun getirilmesini tavsiye etmiştir (Cemaa 2010: 36). Keykavus ise ülkenin menfaati için iflas etmiş aç birinin, zalimin görevlendirilmemesini ifade etmiştir. Açgözlü birinin makama getirilmesinin maddi sıkıntılarla sonuçlanacağını, onun öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılayıp sonra yetkisini kamunun faydasına kullanacağını belirtmiş ve ekinin sulanmasında suyu taşıyacak arkın kendini suyla doyurduktan sonra ekine su götürmesine benzetmiştir (Keykavus 1970: 112-113).

Görevlendirilecek memurların seçiminde orta yolu bulmak için görevlilerin birbirlerini dengeleyecek nitelikte olmasına da dikkat edilmiştir. İbn Teymiye üst seviyedeki yöneticinin huyu yumuşaksa yardımcısının sert, aksi halde yardımcının yumuşak huylu adaylardan seçilmesini öngörmüştür (Teymiye 1999: 41). Hükümdarın adaletli olgun kişileri vezir edinmesini savunan Emir Timur ise adaletli vezirin sultanın zulmünün üstesinden geleceğine inanmaktadır. Görevlilere muamelede de dengeyi emreden Timur sipahilerin mertebelerini gereğinden fazla yükseltip onları şaşırtmadığını, düşürüp de görevlerine olan ilgilerini azaltmadığını dile getirmiştir (Timur 2010: 84).

3. 6. 3. Denetleme Sürecinde Denge

Siyasetnamelerde denetim süreçlerini memuriyetin, raiyetin ve adavetin denetlenmesi şeklinde üç biçimde ele almak mümkündür. Yazarlar devlet görevlilerinin, halkın ve düşmanların denetlenmesinde öncelikle onların halinden haberdar olunmasını ve kontrol edilmesini dile getirmişlerdir. Denetim usullerinin anlatıldığı eserlerde denetimin ve denetimsizliğin sonuçları da tartışılmıştır. Denetlemede dengenin sağlanmaya çalışılması da hükümdarın idaresinde dostlarını ve düşmanlarını iyi tanımasına ve politikalarını bu bilinçle belirlemesine katkı sağlamaktadır.

Hükümdarın dost ve düşmanlarına muamelesinde dostun her zaman dost kalmayacağı, düşmanın da düşmanlığını her zaman devam ettirmeyeceğini bilerek hareket etmesi gerekmektedir. Muhammed b. Turtuşi hükümdara dostunun bir gün düşman olabileceği ihtimaline dikkat ederek korkuyla sevmesini, düşmanının da bir gün dost olabileceğini düşünerek korkuyla buğz etmesini tavsiye etmiştir (Turtuşi 2011: 535). Turtuşi'ye benzer olarak Nizamülmülk'e göre de sultan dostlarıyla bağıni koparacak şekilde yakınlık kurmalı, bağlarını tekrar kurabilecek şekilde koparmalıdır (Nizamülmülk 2016: 262). Sadi Şirazi de dostların bir gün düşman olabileceğine ihtimal vermiş ve hükümdarı dostlarıyla her şeyini paylaşmaması için uyarmıştır. Düşmanların da ileride dost olabileceğine ve onlara sürekli zulmedilmemesine dikkat çekmiştir (Şirazi 2016: 84). İbn Tıktaka ise düşmanın zulmeden ve zulmedilen olmak üzere iki türlü olduğunu dile getirmiştir. Hükümdar zulmettiğine güvenmemeli ve ondan

sakınmalı, kendisine zulmedenden ise korkmamalıdır (Tıktaka 2016: 50). Yönetimde dostlarına iyilikle düşmanlarına ise müsamaha ile muamele ettiğini dile getiren Emir Timur dostları ve düşmanlarıyla ilişkilerinde uzlaşmayı tercih ettiğini ifade etmektedir (Timur 2010: 72).

Yönetilenlerin denetlenmesinde de dengeli politikalar üretmek ve uygulamak gerekmektedir. İbn Tıktaka'ya göre halkın her sınıfına yönelik bir siyaset anlayışı mevcuttur. Hükümdar faziletli kişilere iyi ahlakla yol göstermeli, orta kesimdekilere hem teşvik hem de tehditle muamele etmeli, halkı da doğru olanı emredip yapmaları için zorlamalıdır (Tıktaka 2016: 43). Devlet görevlileri ve halkla olan ilişkisinde dengeye önem veren Emir Timur ise politikalarıyla onları korku ile ümit arasında tuttuğunu ifade etmiştir (Timur 2010: 81). Gazali ise tayinlerle birlikte azillerin de denge esasında gerçekleşmesini savunmuş, hükümdarın tecrübe ve liyakat sahibi devlet görevlisinin küçük bir hadiseden dolayı azledilmesini devlet idaresinin çocuk mektebine dönüşmesine benzetmiştir (Gazali 2016: 126).

3. 6. 4. Cezalandırma Sürecinde Denge

Siyasetnamelerde cezalandırma süreçleri kanunlara uygun, suçların işlenmemesi için caydırıcılığa dayalı dengenin esas olduğu bir çerçevede şekillenmektedir. Cezalandırma için suçun ispat edilmesi gerekmekte, cezaların sınırları yasalara uygun düzenlenmekte ve cezalar suçların niteliğine göre belirlenmektedir. Cezalandırma süreçlerinde dengenin sağlanması hem suçun işlenmeden önce engellenmesine hem de cezalar suçun ispatına ve niteliğine göre belirlendiğinden herhangi bir adaletsizliğin olmamasına neden olacaktır.

Hükümdarın idaresi altındakilere muamelesinde dengeli davranması yönetilenlerin ona karşı olan davranışlarını da belirlemektedir. Ebu Mansur es-Sealibi hükümdarın yönettiklerine karşı gereğinden fazla yumuşak davranıp herkesi affetmesinin saygınlığına zarar vereceğini, sert davranıp zalim diye ün salmasının ise halkın ondan soğuması ve komplolara kurban gitmesiyle sonuçlanacağını ifade etmiştir (Sealibi 1997: 101). Sealibi'ye benzer şekilde Sühreverdi de hükümdarın istediğini zorla

yaptırmaya kalkışırsa yok olacağına, bağışlamakta da sınırı aşarsa itibarını kaybedeceğine inanmaktadır (Sühreverdi 2013: 33). İbn Tıktaka da hükümdarı askerlerine fazla cömert olursa ona ihtiyacı kalmayacağı, cimri olursa da rahatsız olacakları yönünde uyarmıştır (Tıktaka 2016: 53).

Cezaların hak edene verilmesi, suçun niteliğine göre belirlenmesi ve ceza verenin şahsi isteklerine göre davranmaması da cezalandırmada denge unsurları arasındadır. Maverdi cezaların ehil olanlarca verilmesini, hak edene uygulanmasını ve gerekmediği bir suçta ölüm cezası için baskı yapılmamasını dile getirmiştir (Maverdi 2017: 415). Ebu Necip Sühreverdi hükümdarı suça uygun ve hak edilen ölçüde ceza vermesi, cezalandırmada aşırı hareket etmemesi yönünde uyarmıştır (Sühreverdi 2013: 88). Muhammed b. Turtuşi de tehdidin yeterli olduğu suçta hapis cezası, hapsin yeterli olduğu suçta kamçı cezası, kamçının yeterli olduğu suçta kılıç cezası verilmemesini ifade etmiştir (Turtuşi 2011: 186). Sebüktegin'e göre de hükümdar kılıcın gerekli olduğu yerde kırbaça, kırbacın gerekli olduğu yerde ise kılıca başvurmalıdır (Sebüktegin 1975: 229). İbn Tıktaka ise hükümdara cezası ilgisizlik olan kişiyi tehditle, tehdit olan kişiyi hapisle, hapis olan kişiyi dayakla, dayak olan kişiyi ölümle cezalandırmamasını öğütlemiştir (Tıktaka 2016: 43). Halkı ümit ve korku arasında tutarak yönettiğini dile getiren Emir Timur da suçların niteliğine göre ceza verilmesini emretmiştir (Timur 2010: 119). Emir Timur'a benzer olarak Nizamülmülk'e göre de görevlilerin kusur işlemesi halinde cezaları kabahatleri ölçüsünde olmalıdır (Nizamülmülk 2016: 144).

Hükümdar cezalandırma işlemlerinde şahsi çıkarları için değil gerçekten ortada bir suç olduğu ve cezalandırılması gerektiği için gerçekleştirmelidir. Gazali hükümdarı kendi istek ve kızgınlıklarını gidermek için değil, suçluların ıslahı için cezalandırması konusunda uyarılmaktadır (Gazali 2016: 147). Sadi Şirazi ise hükümdarın yakınlarını cezalandırmaktan imtina edip sıradan kimseleri cezalandırmasının zulüm olduğunu vurgulamıştır (Şirazi 2016: 82).

3. 6. 5. Yöneten-Yönetilen İlişkisinde Denge

Siyasetnamelerde yöneten-yönetilen ilişkisi yönetilenlerin sınıflandırılması, onlarla iletişim kurulması, ihtiyaçlarının karşılanması ve zulmedilmemesi üzerinden

hükümdarın halkta, halkın hükümdarda hakları olduğu ve birbirlerini yansıttıkları varsayımıyla ele alınmıştır. Yöneten yönetilen ilişkisinde dengenin sağlanması hem bahse konu ilişki düzlemlerinin devamlılığını sağlayacak hem de yöneticinin yönettiği kitleye hakim olmasıyla idare etmenin yollarını gösterecektir.

Hükümdar iktidarını koruyabilmek için idaresi altındakilerle olan ilişkisini bir denge üzerinde kurmalı, ne onları çok korkutarak zulmün kapısını aralamalı ne de gereğinden yumuşak davranıp cesaretlenmelerine müsaade etmelidir. Ebu Mansur es-Sealibi idaresinde iyi olan hükümdarın hem heybete hem de sempatiye sahip olduğunu, gerektiğinde ödüllendirdiğini, cezalandırdığını dile getirmiştir (Sealibi 1997: 88). Gazali de hükümdara iyilerin yönetiminden dolayı rahat ettiği, kötülerin ise korku içinde oldukları bir yönetim biçimi benimsemesini tavsiye etmiştir (Gazali 2016: 148). Siyasetname yazarları hükümdarın şiddetini ve rahmeti dengeli bir şekilde göstermesi gerektirdiğini savunmuşlardır. Yusuf Has Hacıp sultanın idaresinde bir eliyle kılıç tutsa da diğeriyle mal paylaşmasını ifade etmiştir (Yusuf Has Hacıp 2010: 168). Hükümdar malını israf etmeyecek kadar cömert, gururlanıp ihmale izin vermeyecek kadar dikkatli, acziyete düşmeyecek kadar yumuşak huylu olmalıdır (Sealibi 1997: 103).

Yöneten ve yönetilen ilişkisinde dengenin sağlanması hükümdarla devlet görevlileri arasındaki mesafenin korunmasını da içermektedir. Siyasetnamelerde memurların hükümdara yakın oldukça aralarındaki münasebete daha çok dikkat etmeleri dile getirilmiştir. Sultana yakınlığın uzaklık sebebi olduğunu savunan Keykavus devlet görevlilerinin hükümdarın hizmetinden kaçmasa da yakınlığından kaçınmaları gerektiğini ifade etmiştir (Keykavus 1970: 85). Hükümdara da memurlarına karşı dikkatli olmalarını öneren yazarlar özellikle sevdikleri görevlilerle daha mesafeli ilişki kurmalarını önermişlerdir. Muhammed b. Turtuşi hükümdarın memurlarını ne kadar severse o kadar uzakta tutmalarını, böylelikle onlara bir zararın gelmesini engelleyeceklerini savunmuştur. (Turtuşi 2011: 409). Ali b. Ebu Talip ise dihanları tarafından şikayet edilen bir valisine yazdığı mektupta onlara karşı bir tarafına sertliğin karıştığı yumuşak bir kıyafet giymesi gibi şiddeti ve şefkati sırasıyla uygulamasını öğütlemiştir (Radi 2016: 278).

Hükümdarın halkıyla ilişkilerinde de dengeyi koruması önemlidir. Ebu Mansur es-Sealibi hükümdarın halkı ödül ve ceza, ihsan ve mahrumiyet, hayır ve şer, şiddet ve şefkat arasında idare etmesini savunmaktadır (Sealibi 1997: 107). Sealibi'ye benzer şekilde Emir Timur da halkı korku ve ümit arasında yönettiğini dile getirmiştir (Timur 2010: 119). Halktan iyi karakterde olanların sevgiyle, genel halkın sevgi ve korkuyla, kötü karakterde olanların ise tehditle yönetilmesini ifade eden Muhammed b. Turtuşi hükümdara emir değilken emir gibi itibar görmesini, lider olduktan sonra da halkın içinde onlardan biri gibi olmasını tavsiye etmiştir (Turtuşi 2011: 409). Sühreverdi de hükümdarın suçlu ve asilere şiddetle, seçkin ve dürüslere şefkatle davranmasının iktidarını sağlamlaştıracağına inanmaktadır (Sühreverdi 2013: 67). Sadi Şirazi ise hükümdarın yabancılara karşı heybetli ve azametli, dostlarına karşı ise güler yüzlü ve uyumlu olmasını öğütlemiştir (Şirazi 2016: 57). Yöneten-yönetilen ilişkisinde dengenin esas olması hükümdarın ve idaresi altındakilerin birbirlerine karşı davranış biçimlerini düzenlediğinden yöneticinin otoritesinin temelini oluşturmaktadır.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Yönetim düşüncesi tarihi tecrübelerle şekillenmektedir. Yönetim düşüncesinin oluşmasında etkili olan tarihi tecrübeler bulunduğu zamanı aşp kendinden sonraki dönemlerde de devamlılığını sürdürecektir yönetsel birikimi inşa edebilmektedirler. Kadim olanın eskimeyeceği gerçeği etrafında biçim kazanan bu görüş idareye dair hemen her konunun tartışıldığı siyasetnamelerin sunduğu zengin literatürde karşılığını bulmaktadır. Siyasetnameler yönetim anlayışlarına yönelik sunmuş oldukları verilerle hem toplumsal, ekonomik, siyasal bir yol göstericiliğe hem de mevcut yönetim düşüncesi tartışmalarını derinleştirecek belirleyiciliğe sahip olduğunu göstermektedir. Eserlerin içerikleri referans kabul edilerek bir yönetim düşüncesi inşa etmeye çalışmak dünü, bugünü birlikte düşünüp yarının şartlarının belirlenmesini sağlayacaktır.

Bu çalışma ise idareyi aydınlatacak siyasetnameler ışığında yönetim düşüncesi oluşturmayı amaçlamıştır. Siyasetnameler yazıldıkları dönemlerin ve coğrafyaların izlerini taşımakla birlikte yazarlarının nitelikleri ve bakış açılarına göre farklı içeriklere de sahiptirler. Eserler hem sayıca fazladır hem de bir eser yönetime dair pek çok konuyu ele almaktadır. Siyasetnamelere ve konularına dair kalabalığın bir kargaşaya sebep olması muhtemeldir. Ancak eserlerin sistematik bir çerçevede ele alınması mevcut kalabalığın kargaşadansa zenginliğe dönüşmesinin yolunu açmıştır. Siyasetnamelerin yazarlarına, dönemlerine ve coğrafyalarına göre yapılan analizler metinlerin sınıflandırılmasına yardımcı olmuştur. Metinleri sınıflandırmak ise benzerlikler ve farklılıklar üzerinden bir sistem çıkarmaya ve nihayetinde kamunun yönetimine dair oluşması muhtemel kavram kargaşasını açıklığa kavuşturmaya katkı sağlamıştır.

Siyasetnamelerin etkisi altında oldukları unsurları analiz etmek eserin ruhunu ortaya koymaya yardımcı olmuş, yönetime dair kavramların anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Siyasetnameler yazarlarına, ithaf edildikleri kişilere, yazıldıkları dönemlere ve coğrafyalara göre bir içeriğe sahip olmakta, içerik ise eserin kimliğini belirlemektedir. Tez çalışması ise siyasetnameleri yazarları, dönemleri ve coğrafyaları temelinde analiz etmiş, içeriklerine göre de eserleri belirli tasniflere tabi tutmuştur. Sınıflandırmada eserin yönetime dair sunduğu veriler tartışılmış ve sınıflandırmanın sınırlılıkları belirlenmiştir

Tez çalışması siyasetnameleri içeriklerine, yönetimi ele alış biçimlerine göre temelde iki yere ayırmıştır. İdareyi toplum tasavvuru ve sosyal gerçeklik ikileminde değerlendiren siyasetnameleri ağırlıklı unsurlarına göre sınıflandırmıştır. Yönetimi bir toplum tasavvuru üzerinden izah etmeye çalışan eserlerin çoğunlukla teorik bir anlatıma sahip olduğu, sosyal gerçeklik üzerinden ele alan eserlerin ise pratik öneriler sunduğu tespit edilmiştir. Teorik nitelikli eserler filozoflar tarafından yazılmış ve yönetimi felsefi açıdan tartışmışlardır. Pratik nitelikli eserler ise hükümdarların, devlet görevlilerinin, dini ve edebi şahsiyetlerin kaleme aldığı mevcut yönetimin değerlendirildiği, uygulanabilir nasihatlerin verildiği metinlerdir.

Pratik nitelikli siyasetnamelerin kendi içinde de yönetimi ele alış biçimleri farklılık göstermiştir. Fakihlerin yazdığı eserler yönetimi İslam hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirirken, devlet görevlileri ve hükümdarlar eserlerinde yönetimi bir iktidar mücadelesi alanı olarak göstermiş, şairler, tarihçiler, dil bilimciler ise hem yönetsel gücün unsurlarına hem de İslam fıkıh kurallarına yer vermiştir. Pratik nitelikli siyasetnamelerdeki bu ayrım teorik-pratik sınıflandırmasının altında başka bir ayrımın, teorik metinlerin de yer bulacağı üçlü bir tasnifin gerekliliğini ortaya koymuştur. Üçlü ayrım "hikmet", "fakahet" ve "kudret" kavramlarıyla tartışılmış, teorik nitelikli felsefe odaklı eserler "hikmet", yönetimi İslam fıkıh kurallarıyla anlatan metinler "fakahet", hükümdarlar ve devlet görevlilerinin yazdığı siyasetnameler ise "kudret" başlığı altında incelenmiştir.

Siyasetnamelerde kamunun yönetimi düşüncesi eserlerin yönetimi değerlendirme biçimlerinin yönlendirmesi ile oluşmuştur. Her eser yazarına, yazıldığı döneme ve coğrafyaya, içeriğine bağlı olarak yönetim düşüncesini farklı açılardan beslemektedir. "Hikmet", "fakahet" ve "kudret" odaklı siyasetnameler de kamunun yönetimi düşüncesini kendi birikimleri çerçevesinde değerlendirmiştir. "Hikmet" odaklı siyasetnameler yönetim anlayışının fertten devlete doğru şekillendiğini, yönetimlerin birbirine dönüşebileceğini savunmakta, toplumsal muhabbeti bir adalet eleştirisi olarak sunmaktadır. "Fakahet" odaklı siyasetnameler de devlet mülkünü emanet sayıp kamu görevlerinde yetki ayrımlarını dikkate almakta ve yönetimin amacını toplumsal iyiliği gerçekleştirmek ve kötülükten sakındırmak şeklinde belirlemektedir. "Kudret" odaklı siyasetnameler ise kılıç-kalem dengesine önem vermekte, yöneten ve yönetilen farkını gözetmekte, yönetimi kutsiyete dayalı meşruiyet zemini üzerinde ele almaktadırlar. Siyasetnamelerin farklılıkları dikkate alınarak yapılan sınıflandırmalar eserlerin yönetime, yöneticiye, yöneten-yönetilen ilişkisine dair nasihatlerinin ağırlıklı unsurlarına göre yapılmıştır. Tasnifler arasında geçişler bulunmakta, inceleme kapsamındaki pek çok siyasetname de bu geçişlerin üzerinde yer almaktadır.

Siyasetnamelerde kamunun yönetsel niteliklerini eserlerin benzerlikleri üzerinden inşa edilen yönetime dair unsurlar oluşturmuştur. Karar verme, görevlendirme, denetleme, cezalandırma gibi yönetsel süreçlerin yanında yöneten-yönetilen ilişkileri ve yönetimde dengeye yapılan vurgu da yönetsel nitelikler arasında sayılmıştır. Karar verme süreci kanunlara dayanan kurallar çerçevesinde şekillenmektedir. Kanunların bilinmesine, korunmasına ve uygulanmasına önem veren eserler, karar verme sürecinde yetkili kişilere danışılmasını, kanunların herkes için geçerli olmasını dile getirmişlerdir. İstişare edilecek kişinin niteliklerine göre danışma usullerinin farklılık gösterdiğini ifade etmişlerdir. Görevlendirme sürecinde kamu görevlerinin emanet sayılmasını, makamların ehil olanlara verilmesini, liyakate dayalı görevde yükselmenin mümkün olmasını, işin ehline verilmemesi neticesinde görevlerde adam kayırmanın, rüşvetin, hediye kabulünün giderek azalacağını, tayin ve azillerde kamu yararının gözetilmesini savunmaktadırlar. Denetleme sürecinde ise devlet görevlilerinin, halkın ve düşmanların denetimine göre öncelikler değişmektedir. Yönetilenlerin durumlarından haberdar olmak, onları kontrol altında tutmak gerektiğini

belirten eserler, denetim usullerini, denetimin ve denetimsizliğin sonuçlarını da tartışmışlardır. Düşmanların denetiminde ise casusların görevlendirilmesine, haber alma merkezlerinin kurulmasına, savaşın son çare olduğuna, düşmanı küçümsemek gerektiğine, düşmanlara karşı tutumda güzel ahlakın ve iyiliğin de kazanç sağlayabileceğine, her düşmana kendine eş değer kuvvetlerle karşılık verilmesine dikkat çekmişlerdir. Cezalandırma sürecinde ise suçların cezasının kanunlara uygun olmasını, cezalandırma için suçun ispatının gerektiğini, rüşvetle cezalarda indirim gidilmemesini, verilen cezaların suçların bir daha yapılmasına izin vermeyecek derecede caydırıcı olmasını, cezaların suçlara uygun olarak belirlenmesini, ödüllendirmelerin hızlı gerçekleştirilmesini, cezaların infazında ise yavaş hareket edilmesini dile getirmişlerdir. Siyasetnameler yöneten-yönetilen ilişkilerinde ise yönetilenlerin sınıflandırılmasını ve onlara zulmedilmemesini önemsemektedirler. Yönetenin yönetene zulmetmemesi için öncelikle onların durumundan haberdar olmasını, ihtiyaçlarının karşılanmasını, vergilendirmede usulsüzlük olmamasını, hükümdar ve devlet görevlilerinin halkın malı üzerinden zenginleşmemesini savunmuşlardır. Yöneten ile yönetilenlerin birbirleri üzerinde hakları olduğunu dile getiren eserler halkın hükümdarı, hükümdarın halkı yansıttığını savunmuşlardır. Yönetimde dengenin esas olması ise karar verme, görevlendirme, denetleme, cezalandırma süreçleriyle birlikte yöneten-yönetilen ilişkisinde de varlığını göstermektedir.

Siyasetnameler yöneticinin özelliklerine, yöneten-yönetilen ilişkisine, yönetimin kavramlarına, unsurlarına, süreçlerine dair pek çok konuyu tartışmaktadır. Yönetim düşüncesini mevcut olan ve olması istenen üzerinden inşa eden yazarlar bugün de geçerliliğini koruyan öneriler sunmaktadır. Yönetim düşüncesini yönetim ahlakı ile birlikte değerlendiren eserler, günümüzde değer taşımayan çıkarların etkinlik alanı olarak görülen yönetim anlayışının, insanı muhatap kabul eden değerler manzumesi üzerine temellendirilen yönetim anlayışıyla ikamesini mümkün göstermektedir. Bu çalışma ise bahse konu ikameyi kıymetli addetmekte, idare tarihini teşkilatların incelenmesinin yanında bir de yönetim düşüncesiyle ele almayı önermektedir. Siyasetnamelerin sunduğu birikimin yardımıyla yönetim düşüncesi inşa etme gayretinde

olan çalışmanın Türkiye'de yönetim tarihine yönelik çalışmalara ufak da olsa bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdülhamid El-Katib (2007) *Ahdü Mervân ilâ İbnihî Ubeydillah (Doğunun Hükümdarı Siyaset Teorisinin Kayıp Halkası)*. Çev. G. Gündüzöz ve S. Gündüzöz. İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2004). "Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları". *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(2): 1-22.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin (2009). "Siyasetname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37: 304-306.
- Aka, İsmail (2012). "Timurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41: 177-180.
- Akpınar, Cemil (1999). "Bedreddin ibn Cema". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19: 388-392.
- Alî bin Ebî Bekr el-Herevî (2016). *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye (Siyaset ve Savaş Sanatı)*. Çev. Mehmed Ârif Hilmî Efendi, Haz. Sadık Yazar, Büyüyenay Yayınları.
- Altay, Ahmet (2011). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Bir Bakış". *Turkish Studies* 6(3): 1795-1809.
- Altunok, Mustafa (2012). *Türkiye'de Kamu Yönetimi Düşüncesi Tarihsellik ve Disipliner Bağımlılık*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Apak, Adem (2010). “Şuûbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39: 244-246.
- Apaydın, H. Yunus (2009). “Siyaset-i Şeriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37: 299-304.
- Arkan, Atilla (2010). “İslam Düşünce Okulları”. *İslam Düşünce Tarihi*. Ed. Mehmet Bayraktar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Arslan, Mahmut (1989) "Eski İnan Devlet Geleneği ve Siyasetnameler". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3(1): 231-262.
- Bademci, Ali (2012). Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzükatı. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Balta, Tahsin Bekir (2003). "İdare İlmi Sahasındaki İncelemeler". *Türkiye'de Kamu Yönetimi*. Ed. ?. Ankara: Nobel Yayınları. 35-56.
- Banarlı, Nihad Sami (1983). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barthold, Wilhelm (2014). *İslam Medeniyeti Tarihi* Çev. Mehmet Fuad Köprülü. İstanbul: Alfa Yayınları
- Bedreddin İbn Cemâa (2010). *Tahrîrü'l-ahkâm fı tedbîri ehli'l-İslâm (Ehl-i İslamın Yönetimi İçin Hükümler)*. Çev. Ö.Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Brinkman John A, Civil Miguel, Gelb İgnace J., Oppenheim A. Leo, Erica Reiner (1992). *The Assyrian Dictionary*. USA and Germany: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Bursalı Mehmet Tahir (1914). Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiyye. İstanbul: Kader Matbaası.

- Cengiz Han (1947). "Türk Tarihi ve Hukuk (Çengizin Yasası)". Ç. S. M. Arsal. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çiçekler, Mustafa (2008). "Sa'dî-i Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 35: 405-407.
- Çolak, Orhan M. (2003). "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnameler Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1(2): 339-378.
- Devellioğlu, Ferit (1986). *Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dinç, İhsan (2002). Cengiz Han. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Ebû Mansûr es-Seâlibî (1997). *Âdabu'l-Mulûk (Hükümdarlık Sanatı)*. Çev. S. Aykut. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ebu Necib Sühreverdi (2013). *Yönetenlerin Yönetimi (Nehcu's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk)*. Çev. Nahifi Mehmed Efendi. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erkal, Mehmet (1988). "el-Ahkamu's-Sultaniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1:555-556.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Farabi (2012). *Es-Siyasetü'l-Medeniyye*. Çev. Mehmet S. Aydın, A. Şener ve M. Rami Ayas. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Farabi (2017). *El-Medinetü'l-Fazıla (İdeal Devlet)*. Çev. A. Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Gazali (2016). *Nasihatü'l-Mülûk*. Çev. O. Şekerci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Güler, Birgül Ayman (2010). *Türkiye'nin Yönetimi Yapı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Hitti, Philip K. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hizmetli, Sabri (2000). "İbnü't-Tıktaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 21*: 232-233.
- Hartog, Leo de (2003). *Cengiz Han* Çev. Serkan Uzun. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. Hodgson, Marshall G. S. (1995). *İslam'ın Serüveni*. Çev. Alp Aker. İstanbul: Yeni Şafak İz Yayıncılık
- İbn Haldun (2004). *Mukaddime (Üçüncü Bölüm)* Çev. H. Kendir. Ankara: Yeni Şafak Gazetesi Yayını.
- İbn Bacce (2017). *Tedbirü'l-Mütevahid*. Ankara: Elis Yayınları.
- İbn Rüşd (2013). *Telhisu's-Siyase*. Çev. M. H.Özev. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- İbn Teymiye (1999). *Es-Siyasetü'ş-Şeriyeye*. Çev. V. Akyüz. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Tıktaka (2016). *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258)*. Çev. R. Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İbrahîm bin Muhammed (2016). *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (Devlet ve İnsan)* Çev. Hayrullah Acar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- İnalçık, Halil (1966). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri". *Reşit Rahmeti Arat İçin*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 259-271.

İzzeti, Ebulfazl (2014). *İslam'da Siyaset Teorisi* Çev. Yasin Demirkıran. İstanbul: İnsan Yayınları.

İzgi, Cevat (1998). "Herevi, Ali b. Ebubekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 17*: 221-222.

Levend, Agah Sırrı (1963). "Siyasetnameler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 10*: 167-194.

Levend, Agah Sırrı (1963). "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 11*: 89-115.

Maverdi (2014). *Edebü'l-vezîr*. Çev. İ. Barca. İstanbul: Klasik Yayınları.

Kafalı, Mustafa (1993) "Cengiz Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 7*: 367-369.

Kallek, Cengiz (2003). "Mâverî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 28*: 180-186.

Keskintaş, Orhan (2017). *Adalet, Ahlak ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Keykâvus (1970). *Kâbusname*. Çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmet. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayını.

Kılıç, Muharrem (2012) "Turtuşi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 41*: 430-431.

Koca, Ferhat (1999). "İbn Teymiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 20*: 391-405.

Köksal, Asım Cüneyt (2017). *Fıkıh ve Siyaset*. İstanbul: Klasik Yayınları.

- Köprülü, M. Fuad (1986). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köroğlu, Burhan (1996). "İbn Bacce'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi". *Divan Dergisi* 1:45-65.
- Kurtuluş, Rıza (2002). "Keykavus b. İskender". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25: 357.
- Lewis, Bernard (1958). "İslam Devlet Müessesesi ve Telakkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri". *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2(4):209-230.
- Maverdi (2017). *El-Ahkâmü's Sultaniye*. Çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Merçil, Erdoğan (1992). "Büveyhiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 6: 496-500.
- Merçil, Erdoğan (1996). "Gazneliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13:480-484.
- Muhammed b. Turtûşi (2011). *Sirâcü'l-Mülûk (Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair)*. Haz. S. Aykut. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Najjar, Fauzi M. (1972). "Farabi'nin Siyaset Felsefesi ve Şiilik" Çev. Mehmet Dağ. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20: 293-306.
- Nasirüddin Tusî (2013). *Ahlâk-ı Nâsirî*. Çev. A. Gafarov, Z. Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Necmeddin Daye (2017). *Mirsâdü'l-İbâd (Beşinci Bölüm)*. Haz. Şefaettin Severcan. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Nizamülmülk (2016). *Siyerü'l-Mülûk (Siyasetname)*. Çev. N. Bayburtlugil. İstanbul: Dergah Yayınları.

Özaydın, Abdülkerim (2001). "Karahanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24: 404-412.

Özaydın, Abdülkerim (2007) "Nizamülmülk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33:194-196.

Özdemir, Mehmet (2006). "Muvahhidler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31:410-412.

Özel, Mustafa (2010). "Şerif er-Radi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39: 4-5.

Şirinov, Agil (2012). "Nasirüddin Tûsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41: 437-442.

Özgüdenli, Osman Gazi (2005). "Moğollar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30: 225-229.

Pala, İskender (2006). "Nasihatnameler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 32: 409-410.

Razuk, Muhammed (1997). "Hafsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 15:125-128.

Rosenthal, Erwin I. J. (1996). *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Sadi Şirazi (2016). *Hükümdarlara Öğütler (Risali-i Enguyanu)*. Çev. T. Şafak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

- Sadi Şirazi (2016). *Hükümdarlara Öğütler (Nasihatü'l Mülûk)*. Çev. T. Şafak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Sebüktegin (1975). “Sebüktegin’in Pendnamesi”. Çev. E. Merçil. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi 6(12):203-233*.
- Sahibkiran Emir Timur (2010). *Timur’un Günlüğü-Tüzükat-ı Timur*. Haz. K. Şakirov ve A. Aslan, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Seyyid, Eymen Fuad (1995). “Fatimiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 12: 228-237*.
- Şerif, M. Muhammed (2017). *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şerif er-Radi (2016). *Nehcü'l Belağa*. Çev. A. Demircan. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Şeşen, Ramazan (1995). "Eyyübiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 12:20-31*.
- Şulul, Cevher (2015). *İbn Rüşd'ün Siyaset Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Taneri, Aydın (1997). “Harizmşahlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 16: 228-231*.
- Türk, Bahadır (2012). *Çoban ve Kral*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1999). “İbn Haldun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 19: 538-543*.
- Unan, Fahri (2004). *İdeal Cemiyet İdeal Hükümdar İdeal Devlet*. Ankara: Lotus Yayınları.

Yılmaz, Coşkun (2013). "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin İlkeleri". *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İspirli Armağanı*. Ed. Feridun M. Emecen. İstanbul: Timaş Yayınları. 517-532.

Usta, Aydın (2009). "Samaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 36*: 64-68.

Uysal, Halil ve Harmancı, Mehmet (1999). "Osmanlı Çağı Türkçe Siyaset Kitabiyatı". *Makalat Dergisi 2*: 109-130.

Ülken, Hilmi Ziya (2015). *İslam Düşüncesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Vural, Mehmet (2016). *İslam Felsefe Tarihi*. Ankara: Elis Yayınları.

Yıldız, Hakkı Dursun (1988). "Abbasiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 1*: 31-48.

Yılmaz, Coşkun (2009). "Siyasetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 37*: 306-308.

Yiğit, İsmail (2006). "Murabıtlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 31*: 152-155.

Yiğit, İsmail (2004). "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 29*: 90-97.

Yusuf Has Hacıp (2010). *Kutadgu Bilig*. Çev. A. Çakan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yuvalı, Abdülkadir (2000). "İlhanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 22*: 102-105.

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=seyis&lnk=1>, 04 Haziran 2019.

<http://lugatim.com/s/yasa> 05 Haziran 2019.

<http://lugatim.com/s/ahlak> 06 Haziran 2019.

<https://www.islamdusunceatlası.org/pages/giris-azilari/dusuncenin-havzalari-islam-dunsunce-tarihinde-baslica-ilm-ve-kultur-havzalari> 19 Nisan 2019.

<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/2314>, 20 Haziran 2019.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Saliha Gizem ÖNDER

Doğum Tarihi : 06.07.1993

Doğum Yeri : Kırıkkale

Eğitim Durumu : 2011-2015 **Gazi Üniversitesi (Ankara) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Lisans Eğitimi**

2008-2011 **Kırıkkale Anadolu Lisesi**

2000-2008 **Fatih İlköğretim Okulu (Kırıkkale)**

Yabancı Diller : **İngilizce**

YÖKDİL: 80

Azerbaycanca

Deneyimler : Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı "'Yurtdışına Lisansüstü Öğrenim Görmek Üzere Gönderilecek Öğrencileri Seçme ve Yerleştirmeye (YLSY)" programı 2017-1 dönemi resmi bursiyer öğrencisidir. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi adına Ülke/Bölge Çalışmaları kapsamında Orta Asya Çalışmaları yapmak üzere Azerbaycan'da lisansüstü eğitimine devam etmektedir.